

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

**Folk
og
Kultur
1990**

Folk og Kultur

*Årbog for Dansk
Etnologi og Folkemindevidenskab
1990*

*Udgivet af Foreningen Danmarks Folkeminder
København 1990*

Redaktion:

Bengt Holbek, Poul Høst Moustgaard, George Nellemann, Iørn Piø

Manuskripter og bøger til anmeldelse sendes til:

Folk og Kultur, c/o Nationalmuseets 3. Afd., Brede, DK-2800 Lyngby

Abonnement tegnes hos:

Foreningen Danmarks Folkeminder, c/o Dansk Folkemindesamling,
Birketinget 6, DK-2300 København S

Trykt hos:

Gullanders Bogtrykkeri a-s, Skjern

ISSN 0105-1024

Foreningen Danmarks Folkeminders styrelse:

Lektor Karsten Biering, Institut for folkloristik; museumsinspektør Birte Friis, Sydhimmerlands Museum, Hobro; arkivar Gustav Henningsen, Dansk Folkemindesamling; bibliotekar Else Marie Kofod, Dansk Folkemindesamling; arkivar Jens Henrik Koudal, Dansk Folkemindesamling; museumsinspektør Peter Ludvigsen, Arbejdermuseet; mag. art. Poul Høst Moustgaard, Svendborg; museumsinspektør George Nellemann, Nationalmuseets 3. Afd.; museumsinspektør A. Rhede Nielsen, Faaborg Kulturhistoriske Museer; lærer og forfatter Erik Kaas Nielsen, Glostrup; musiketnolog Svend Nielsen, Dansk Folkemindesamling; arkivar Iørn Piø, Dansk Folkemindesamling; museumsinspektør Alan Hjorth Rasmussen, Fjordmuseet i Jyllinge; universitetsadjunkt Martin Zerlang, Institut for sammenlignende litteratur, KU.

Forfattere i denne årgang:

Michael Gradenwitz (f. 1958). Stud. mag. i historie og folkemindevidenskab.

Gustav Henningsen (f. 1934). Dr. phil., arkivar ved Dansk Folkemindesamling.

Mette Guldberg (f. 1959). Mag. art. i europæisk etnologi 1989. Siden beskæftiget ved bl. a. Den antikvariske Samling i Ribe og Skagen Fortidsminder. Fra maj 1990 museumsinspektør ved Ølgod Museum.

Inger Smedegaard (f. 1950). Uddannet folkeskolelærer, nu free-lance underviser på forskellige områder. Indsamler folkeminder vedrørende sang, sanglege og musik samt manuel og industriel hørforarbejdning.

Per Enggaard Pedersen (f. 1955). Cand. phil. i musikvidenskab. EDB-programmør. Tilnyttet dansk Folkemindesamling i perioden 1988–1990.

Indhold

Michael Gradenwitz: Marcolfus og Uglspil	5
Gustav Henningsen: Fotografiet i folkemindeforskningen (1839–1950)	21
Mette Guldberg: Hvad er »virksomhedskultur«	68
Mogens Olsen – med indledning af Agnete Engberg: Skolen og mig	82
Inger Smedegaard: En dansk sanglegstradition	90
Per Enggaard Pedersen: Klavervirtuosen og folkemindesamleren	110

Dansk folkekultur 1989

En selektiv bibliografi. Af Else Marie Kofod. Redaktionen afsluttet 1. februar 1990	139
---	-----

Anmeldelser

Dagligliv i Danmark (G. Nellemann, Lørn Piø & Birgit Vorre red.) (Magne Velure)	154
Karsten Sejr Jensen: Trolddom i Danmark 1500–1588. (Henrik Stevnsborg) ..	155
Ed. Alan Klitgaard: Politikens Folkemusik Leksikon (Hans Peter Larsen)	156
Eske K. Mathiesen: Den latterlige folkemindesamler (Bengt Holbek)	157
Holger Rasmussen: Gammelt dansk tin (George Nellemann)	158
Knud Prange: Lokalhistorie – en håndbog & Mit navn er Jensen (George Nellemann)	158
Axel Steensberg & Grith Lerche: Danske bondemøbler (D. Yde-Andersen) ...	159

Finn Grandt-Nielsen & John L. Laurberg: Forbryderbilleder 1867–1870 (Ib Varnild)	161
Lisbeth Holtse: En fynsk hjulmagers dagbog 1813–1833 (Holger Rasmussen)	162
Eiler Worsøe: Jonstrup Vang (Kr. Elmquist)	162
nord-nytt 33/34: Skogen (Kr. Elmquist)	163
Anders Enevig: Rottekongen Cibrino (Jon Vedel)	164
Jon Vedel: Gøglerkongen Professor Labri (Anders Enevig)	165
Anders Linde-Laursen: Hugo Matthiessens kulturhistorie (Ellen Damgaard) ..	166
Leif Søndergaard: Fastelavnsspillet i Danmarks senmiddelalder (Eske K. Mathiesen)	169
Carsten Bregenhøj & Marie Johnson: Blodet droppar, blodet droppar! (Erik Kaas Nielsen)	170
Arne Bugge Amundsen: Folkelig og kirkelig dåpstradisjon (Helle Krog Madsen)	172
Bente Skovgaard, Else Lofthus m.fl.: Sommerrejsen til Vejby 1843 (Eske K. Mathiesen)	173
Peter Olesen: København bag facaderne (Peter Dragsbo)	174
Luise Skak-Nielsen: Alle kender Blågårdsgade (Peter Dragsbo)	175
Troels Fink: Landsbyfællesskabet i Rinkenæs 1550–1769 (Lisbet Holtse)	176
Helle Damgaard og Per Grau Møller (red.): Huse og Husmænd i fortid, nutid og fremtid (Mette Skougaard)	178
Henning Thalund: Fynske Kirkeskibe (Morten Gøthche)	179
Lone Rahbek Christensen (red.): Livstykker (Birgit Vorre)	181
Jens Skriver: Traktor i Danmark (Grith Lerche)	182
Søren Mørch: Danskernes billeder før fjernsynet (Bjarne Kildegaard)	183
Ruth Schmidt: Den skæve rekrut fra Aalborg (1871–72) (Eske K. Mathiesen) ..	184
Ole Bergh: Til fods med Evald Tang Kristensen (Charlotte S. H. Jensen)	185
Birgitta Skarin Frykman og Elisabeth Tegner (red.): Working Class Culture (Anne-Lise Walsted)	186
Hans Hauge og Henrik Horstbøll (red.): Kulturbegrebets kulturhistorie (Annette Vasström)	188
Vagn Våhlin (red.): Historien i kulturhistorien (Annette Vasström)	188
Indsendt litteratur	197

Marcolfus og Uglspil

– to groteske folkebøger

Af Michael Gradenwitz

I ethvert samfund eksisterer der hos forskellige klasser og lag forskellige ideologier og verdensbilleder. Disse kan stå i et mere eller mindre udtalt modsætningsforhold til hinanden, ligesom en klasse med større eller mindre held kan forsøge at påtvinge en anden klasse sit verdensbillede, sin opfattelse af virkeligheden. I denne artikel vil eksistensen af et folkeligt verdensbillede, der står i klart modsætningsforhold til det feudale magthierarkis ideologi blive påvist gennem en analyse af to groteske folkebøger fra 1500-tallet, nemlig *Marcolfus* og *Uglspil*. Dette folkelige verdensbillede sætter sig dog mest negativt igennem, dvs. ved en kritik og latterliggørelse af autoriteternes ideologi. Dette betyder også, at det folkelige verdensbilledes utopiske dimension hovedsagelig kun er til stede som en bevidsthed om foranderlighedens mulighed.

Folkebøgernes oprindelse og udbredelse

Begrebet folkebøger dækker ikke en egentlig genrebetegnelse. Snarere er det en række ydre træk, der definerer begrebet folkebog. Det drejer sig om noveller og romaner på vers eller prosa af europæisk og oftest anonym oprindelse, der blev oversat til dansk fra begyndelsen af 1500-tallet og udgjorde grundstammen i underklassens læsning helt frem til hen i 1800-tallet. Folkebøgerne omfatter et antal temmelige forskellige genrer der strækker sig fra den groteske humoristiske *Marcolfus*, over Boccacciobearbejdelser som *Sigismunda* og *Griseldis* og ridderromaner som *Olger Danske* og *Karl Magnus* til den i allerhøjeste grad apokryfe *Jesu Barndoms Bog*, der udfylder nogle af de huller, evangelisterne har efterladt sig.

Folkebøgernes tilblivelse er ofte kringlet og nogle, f.eks. *Marcolfus*, er sammenstykket af flere af hinanden uafhængige dele. Der har gennem århundrederne fundet utallige forkortelser, oversættelsesfejl, mis-

forståelser, forbedringer og moderniseringer sted, og der er af religiøse og politiske grunde blevet luget ud i bøgerne.

I byerne blev folkebøgerne solgt fra boder i kirkernes våbenhus og sidekapel, samt direkte fra trykkerierne. Senere også fra de egentlige boghandlere og af viseskællinger. De blev solgt så billigt, at så godt som alle i hvert fald i de større byer havde mulighed for at købe dem.

I provinsen og på landet var distributionen væsentligt mere tilfældig og uorganiseret. Her solgtes folkebøgerne af bogførere, som havde dem i kommission eller af kolportører, der opkøbte og videresolgte dem. Derudover havde jyske studedrivere en væsentlig biindtægt ved videresalg af folkebøger.

I midten af 1700-tallet kunne omkring 10–15% af befolkningen læse og der forefandtes bøger i 10–20% af almuehusstandene, overvejende religiøs litteratur som Bibelen, katekismus, Kingos salmer etc. Ved første øjekast tyder det på, at almuelitteraturen selv blandt almuen har været et marginalt fænomen. Imidlertid må det antages, at de enkelte eksemplarer har cirkuleret, ligesom almuen har tradition for mundtlig fremførelse, så bøgerne er blevet læst højt og stoffet har derfor været kendt af væsentligt flere end dem, der selv kunne læse. Det er altså svært at sige noget sikkert om udbredelsen og kendskabet til folkebøgerne.

Marcolfus

Marcolfus tilhører den grotesk humoristiske del af folkebøgerne ligesom bl.a. *Uglspil*, *Robertus von Agerkaal*, *Svend Tomling* og *Finke-ridderen*, samt det, der kaldes de egentlige »folkeromaner«, der udspringer direkte af folkets miljø, i modsætning til de folkebøger, der i første række er populariseringer af overklasse- eller ridderromaner.

Folkebogen *Marcolfus* er oversat fra tysk og udkom første gang på dansk omkring 1540; indtil den sidste udgave fra 1859 udkom der i alt 19 kendte udgaver. Den første bevarede udgave er fra 1699. Bogen opsamler et væld af folkelige historier og motiver, ofte med meget gamle rødder, der er forfattet på forskellige tidspunkter og følgelig ingen enkelt forfatter har. Den danske udgave er forkortet noget i forhold til den tyske og er, hvad der er mere bemærkelsesværdigt, gjort mere grovkornet og mere grotesk. Der anvendes flere kraftudtryk og overdrivelser.

Marcolfus falder i to temmelig afgrænsede dele. Den første er en dialog mellem Marcolfus og Kong Salomon og den anden en række skæmtehistorier om kontroverser mellem dem.

Dialogen har karakter af en verbal tvekamp eller snarere et regulært slagsmål, hvor Salomon fremsiger sine visdomsord, hvorpå Marcolfus leverer en spottende kommentar. Hvor Salomons visdomsord, der stammer fra Bibelen (Ordsprogenes bog) eller er beslægtet dermed, er abstrakte, ideale og høviske, så er Marcolfus' svar konkrete og beskæftiger sig med jordnære ting som mad og fordøjelse, med kroppen og med naturens gang. Det er det nedre over for det ophøjede, denne verdens materielle virkelighed over for de abstrakte idealer.

Handlingen foregår ved kong Salomons slot i Jerusalem, hvor denne en dag får øje på Marcolfus og hans kone Polinara. Marcolfus' ydre skildres som en absolut modsætning til alt, hvad der er smukt og op-højet. Hans hoved er som et æsels, hans skæg som en gedebuks, håret som pindsvineborster, læberne som en hestemule, hans øre lådne etc. Derudover er han tyk og ildelugtende.

Ud over det humoristiske i de groteske overdrivelser, så er Marcolfus' udseende direkte afledt af hans materielle status som bonde; han sammenlignes flere gange med kendte husdyr. Disse mange dyreassociationer peger også i retning af det driftsmæssige (= det dyriske). Marcolfus er også udstyret med en stor næse, hvad der kan ses i sammenhæng med den gamle opfattelse, at fallosens størrelse og duelighed kunne aflæses af næsens størrelse. Det virker næsten, som om Marcolfus og hans kone Polinara, der beskrives på lignende vis, går i et med den natur, de er en del af.

I den såkaldte *Æsopbog*, en græsk roman fra omkring Kristi fødsel, der tematisk har fællestræk med *Marcolfus* i og med at den konfronterer to væsensforskellige livssyn repræsenteret gennem slaven Æsop og filosofen Xanthus, findes en lignende overdreven kropsskildring.

Dernæst begynder dialogen mellem de to. Salomon skildrer sine aner, der kan føres tilbage til de tolv patriaker og straks diskner Marcolfus op med sin slægt:

»Saa er jeg en af de tolf Slecter Rusticorum/ Rusticorum aflede Rusticum/ Rusticus aflede Rustibalsum/ Rustibaldum aflede Rustihardum/ Rustihardus aflede Rusticellum/ Rusticellus aflede Tariam/ Tarias aflede Tarcol/ Tarcol aflede Forsum/ Forsus aflede Marrol/ Marol aflede Marcolfum og jeg er Marcolfus.« (*Marcolfus, Danske Folkebo-ger bd. 13, København 1936 s. 70*).

Ud over den åbenbare komiske modstilling af Salomons ædle herkomst og Marcolfus' simple, Rusticorum hentyder jo til hans bondestatus, der ved at blive opremset i samme stil i virkeligheden degraderer Salomons afstamning, rummer afsnittet en parodi på Bibelen og dens slægtsopremsninger som Jesus' slægtsregister (Mattæus 1/1-17).

Der knyttes således an til en omfattende middelalderlig litteratur, som parodierer de hellige skrifter; men det skal dog understreges, at *Marcolfus* ikke beskæftiger sig stort med religion.

Efter at afstamningerne således er klarlagt, begynder den egentlige meningsudveksling. Salomon fremfører et udsagn og Marcolfus fremfører så prompte et andet udsagn, der kommenterer Salomons. Marcolfus' udsagn består ofte af grove folkelige fyndord præget af verdslig, praktisk viden med specielt henblik på kroppens nedre regioner. Andre gange drejer det sig ikke engang om egentlige kommentarer til Salomon, men nærmest om en slags vrængende parodi på Salomons visdomsord ofte af skatologisk karakter, altså omhandlende ekskrementer og afføring.

Typisk er dialogen, hvor Salomon forsøger at belære Marcolfus om feudalsamfundets hierarkiske opbygning:

»Salomon/ Tolff Grevedømmer gjør et Hertugdømme. Marcolfus/ Tolff Skreder gjør en Skid. Salomon/ Tolff Hertugdømmer gjør et Konnings Rige. Marcolfus/ Tolff skide gjør en Lort. Salomon/ Tolff Kongeriger gjør et Keyserdømme. Marcolfus/ Tolff Lorte gjør en Bør fuld.« (Ibid. s. 10–11).

Eller om verdens beskaffenhed:

Salomon/ De fire Elementer holder Verden ved Mact. Marcolfus/ Fire Stolper holder et Skidehuus.« (Ibid. s. 11).

Andre gange får Marcolfus' svar en mere direkte social brod:

»Salomon/ Hvo sol lucker sine Øren for den Arme/ den vil Gud icke høre. Marcolfus/ Den græder forgævis/ som græder for Dommeren.« (Ibid. s. 12).

»Salomon/ Naar vi ere mætte da bør os at tacke Gud for sit Gode. Marcolfus/ Den Mætte og den Hungrige qvæde icke eens. Salomon/ Hvad heller vi æder eller dricker/ da ere vi alle Dødelige. Marcolfus/ Saa dør den Hungrige som den Mætte.« (Ibid. s. 14).

Marcolfus' erfaringer fra samfundets bund modsiger Salomons abstrakte, ideale forestillingsverden, der således kommer til at fremstå som hul og indholdsløs i forhold til de materielle realiteter.

Det udprægede anale element, som vi så ovenfor, går igen mange steder i *Marcolfus* og som vi senere skal se også i *Uglspil*. Her er med et begreb hentet fra den russiske litteraturforsker Michail Bachtin tale om en »materialisering gennem degradering«. Det er et af kendetegnene ved middelalderens og renæssancens humor, at det ideale og ophøjede føres ned på det kropsligt-materielle plan. Herved understreges disse ideers løsrivelse fra det virkelige (= materielle) liv. I sidste ende stilles der et helt andet samfunds- og verdensbillede op end det officielle,

som Salomon repræsenterer. Gennem Marcolfus' anale grovheder anes faktisk konturerne af en radikalt anderledes samfundsopfattelse. Den feudale samfundsorden og dens ideologiske og religiøse overbygning sås af dens repræsentanter som et guddommeligt indstiftet system. Alt dette sætter Marcolfus spørgsmålstegn ved, ved at vise ideernes afmagt over for den materielle verden. Den feudale samfundsorden paralleliseres i bogstaveligste forstand med en rangforordning af lorte. Derved understreges også det forgængelige i Salomons ideer og verden, de er underkastet samme nedbrydelighed som kroppen og afføringen.

Skæmtehistorier og gådekampe

Den episke del af *Marcolfus* består af forskellige små fortællinger. Dels skæmtehistorier, hvor Marcolfus leverer en bogstavtro tolkning af Salomons ordrer og forbud eller kommer med uigennemskuelige påstande, som han så skal bevise over for Salomon, og dels gådekampe. Pointen er, at måden Marcolfus løser gåderne, overholder forbudene og beviser sine påstande på, bliver et middel til at degradere kong Salomon og hele hans verden og livssyn ligesom i dialogen.

Godt træt af evig og altid at komme til kort over for Marcolfus sender Salomon ham væk og forbyder ham at vise sit ansigt for sig. Marcolfus tager nu et sold i den ene hånd og en bjørnefod i den anden og kryber baglæns på hænder og fødder ud af byen, alt imens han afsætter mærkelige spor i sneen for til sidst at gemme sig i en bageovn. Da kongen og hans jægere næste dag forfølger det mærkelige »dyrespor«, finder de Marcolfus i ovnen:

»... da haffde Marcolfus lagt sig Næssgrus og nederstrøg sin Brog paa Haserne/ og haffde lagt Røven udi Ovnens Mund/ saa hans lønlige Ting hengde klarligen til sine Knæ/ ...« (Ibid. s. 45).

Da Salomon undrer sig over meningen, falder svaret prompte:

»Marcolfus svarede/ Haver du icke forbudet mig/ at jeg icke nogen Tid dig seer udi dit Ansigt/ og du icke heller i mine Øyen/ effterdi saa/ at du icke vilt see sig i mine Øyen/ da maa du see mig i min Ars. Da bleff Kong Salomon meget beskemmet ...« (Ibid. s. 46).

Således vender Marcolfus magtens ord mod den selv, og latterliggør den derved. Dette træk, der også kendes fra flere eventyr, er endnu mere udbredt i *Uglspil*.

Andetsteds stiller Salomon Marcolfus over for følgende gådefulde opgave:

»...men sig din Moder at hun klader mig faa en Bytte med Melck/ aff

den bedste Ko hun haver/ og beteckt aff samme Koe/ ...« (Ibid. s. 20).

Moderen laver da en æggekage overstrøget med mælk, som lægges over mælkebøtten og som Marcolfus så bærer op til Salomon. Men på vejen bliver Marcolfus sulten, han spiser æggekagen og lægger i stedet en tør kokasse over bøtten. Således er opgaven løst; men samtidig er selve løsningen en parodi på den traditionelle gådeløsning, som den første model, æggekageløsningen, repræsenterer. Den form for gådekamp findes der mange parallelle eksempler på. Klassisk inden for den nordiske mytologi er fortællingen og Ragnar Lodbrog og Kraka; men også inden for folketraditionen, eventyrene, findes der mange eksempler bl. a. Grimmeeventyret *Den kloge bondepige*, der i øvrigt minder om Ragnar Lodbrog-fortællingen. Men Marcolfus' gådeløsninger adskiller sig fra den traditionelle ved samtidig at være en parodi på denne.

En påstand Marcolfus skal bevise over for Salomon er, at naturen er stærkere end optugtelsen. Dette beviser Marcolfus ved at lokke Salomons kat, som er dresseret til under måltiderne at sidde med et lys mellem forpoterne, væk fra dens pligt ved hjælp af tre mus. Da Marcolfus slipper de to første løs, holder katten endnu stand; men da han slipper den tredje løs, bliver det for meget for katten, der slipper lyset og farer efter musene. Således bevises naturens, drifternes og kroppens forrang over den socialiserede tillæring. Det er den umiddelbare livsopholdelse, det at indtage føde, der er det grundlæggende i tilværelsen. Det er den materielle verden, der i sidste ende er den afgørende. Der ligger en god portion materialistisk sandhed i Marcolfus' bevisførelse.

Til sidst i bogen nødsages Salomon til, efter et mislykket forsøg på at få ham hængt, at tage Marcolfus og hans kone til sig og føde dem resten af deres liv.

Slutningen kan tolkes og er blevet tolket på forskellige måder. Forfatterne til *Gyldendals Dansk litteraturhistorie bind 2* ser slutningen som eksempel på, hvordan Salomon og Marcolfus alligevel finder deres respektive pladser i et traditionelt herre- og tjenerforhold og at magten på den måde uskadeliggør og opsuger Marcolfus' kritik. Knud Kramshøj derimod mener i sin artikel – *Og folket ler* (i »Kursiv«, 1/1983), at Salomon indser, at han behøver Marcolfus, da de kropsligt-materielle sider ikke kan fortrænges fra tilværelsen og at han og Marcolfus i virkeligheden kompletterer hinanden.

I begge tilfælde drejer det sig nok om overfortolkninger. Slutningen virker mere som en temmelig vilkårlig afslutning på historien end som en gennemtænkt pointe, som skulle sætte resten af bogen i perspektiv.

Der er intet, der ellers tyder på, at Salomons livssyn skulle triumfere over Marcolfus', ej heller på at Marcolfus skulle falde til føje til sidst. Det ville simpelthen stride mod ånden og tonen i resten af bogen.

Man kan selvfølgelig se Salomon og Marcolfus som en slags ånd/materie eller kultur/natur modsætning og derfor argumentere for, at deres naturer i sidste ende er komplementære og at Salomon skulle indse dette; men denne tolkning virker alligevel indskrænkende. Når man analyserer hele bogen, er det tydeligt, at det snarere er to fundamentalt forskellige livssyn, der konfronteres.

Gennem personen Marcolfus gives der et grotesk modbillede til det officielle, hierarkiske, religiøse og feudale samfund. Han degraderer konsekvent den salomoniske visdom og fremhæver det materielles forrang over for ideernes og idealernes verden. Gennem latterliggørelse viser han forgængeligheden i Salomons verdensbillede og peger således på foranderlighedens mulighed og er med til at fjerne den frygt og angst, som folket må have haft over for de feudale magthavere. Måden hvorpå Marcolfus ufortrødent gang på gang trods truslen om livsstraf udæsker og provokerer Salomon er et billede på folkets ukuelige modstandskraft og protest over for de magthavere, der anså sig selv og deres verdensbillede for at være indstiftet af højere magter. I virkeligheden er de blot papirtigre.

Uglspil

Folkebogen *Uglspil* udkom første gang på tysk i 1515 og blev oversat til dansk engang i midten af 1500-tallet. Der udkom i Danmark utallige optryk og udgaver af *Uglspil*, den sidste egentlige folkebogsudgave udkom i 1858; men *Uglspil* overlevede helt til 1918 som harmløs børnebog. Det ældste bevarede optryk er fra slutningen af 1600-tallet.

Ligesom *Marcolfus* er *Uglspil* temmelig løst opbygget. Den består af 102 korte historier, som regel uden nogen indbyrdes sammenhæng og med kun en svag fornemmelse af kronologisk fremadskriden, så et bare nogenlunde dækkende handlingsreferat er en praktisk umulighed.

Uglspil øser fra en syndflod af forskellige kilder, bl.a. middelalderlige skæmtegedigte som *Pfaffe Amis* og *Der Pfaffen von Kalenberg*, latinsksprogede skæmtesamlinger som *Mensa Philosophica* og så hele den folkelige motivverden. Således kendes flere af historierne motiver fra folkeeventyrene. Et par eksempler: I den 27. historie, *Uglspil, Danske Folkeboer bd. 11*, København 1930 s. 66–72) maler *Uglspil* landgreven af Hessen og fortæller, at de, som er uægte født, ikke kan se billedet. Motivet er selvfølgelig bedst kendt fra H.C. Andersens kunst-

eventyr *Kejserens nye klæder*, men findes også i folkeeventyr. I den 9. historie (ibid. s. 20–23) ophidser Uglspil to tyve til at slå indbyrdes, et motiv der kendes fra talrige folkeeventyr, f.eks. *Den tapre skrædder*. Det gælder om at få overmagten til at bruge sine kræfter mod sig selv.

Hvordan vekselvirkningen mellem folkebogen og eventyrene er foregået er svært at afgøre og i vores sammenhæng egentlig mindre vigtigt. Interessant er derimod den levende vekselvirkning, der er foregået mellem *Uglspil* og den mundtlige kultur. *Uglspils* vidtforegnede oprindelse til trods, så er den i stil og holdning og motiver solidt plantet i folkekulturens frodige muld.

Kampen mod store og små autoriteter

Bondesønnen Till Uglspil fødes i Sachsen og allerede hans dåb forvarsler hans senere skæbne. Han døbes nemlig tre gange:

»Og saaledes paa en Dag blev Ugelspegel døbt tre Gange/ førstegang efter Christelig Sedvane/ Skick og Ordning/ dernest udi Dyndet/ oc paa det sidste med varmt Vand; ...« (Ibid. s. 6).

Her ses, hvordan Uglspil fra starten billedligt fødes-degraderes-genfødes og hvordan den ophøjede kirkelige dåbsceremoni trækkes ned i sølet. Uglspils dåbsforløb beskriver i al korthed hans rejse fra de højere sfærer ned til de nedre, verdslige og materielle sfærer, hvor han tog fast ophold.

Uglspil er i historierne en blanding af omrejsende håndværkssvend og plattenslager. Og netop håndværkerfortællingerne udgør en stor del af fortællingerne i Uglspil. De er stort set alle skåret over samme læst: Uglspil søger som svend arbejde hos en håndværksmester (skrædder, smed, bager etc.). På et eller andet tidspunkt stiller mesteren Uglspil en opgave, som han med påtaget enfold tolker bogstaveligt med mere eller mindre fatale resultater som konsekvens.

Et eksempel er den 20. historie (ibid. s. 50–53): Uglspil får arbejde hos en bagermester. Om natten får Uglspil besked på at sigte melet og beder følgelig om et lys, så han kan se, hvad han foretager sig. Mesteren svarer, at han kan sigte »udi Maaneskin«. Det gør Uglspil så, idet han sigter melet alle de steder på jorden, hvor månens stråler rammer. Naturligvis til mesterens store fortrydelse. Uglspil tilbyder i stedet at stjæle naboens dej; men mesteren svarer med følgende forbandelse: »Du maat hente Fænden/ oc løb ad Galien/ og hente en Tiuff hid.« Hvilket Uglspil straks gør, altså henter en tyv fra galgen. Bagermesteren vil nu indklage Uglspil for borgmesteren og slutter sin trussel med

formeludtrykket: »det skal du see«. Da han nu skal fremføre sin klage, står Uglspil ved siden af ham og spærrer øjnene vidt op, han har jo fået ordre til at se på, når han bliver indklaget. Derudover bliver bagermesteren så forfjamsket, at han rent glemmer sin klage.

Dette tema varieres med større eller mindre ynde i en mængde af bogens fortællinger. Uglspils metode er, at han tager alle figurlige udtryk rent bogstaveligt. Derved lykkes det ham gang på gang at sætte alskens større og mindre autoriteter til vægs. Deres ord, som jo er lov for deres undergivne, vendes listigt til at være redskab for disses muntre hævn.

Dette omvendingsprincip findes også i det kendte danske folkeeventyr *Hvem der først bliver vred* (= *Tjenesten hos bjergmanden*): her benytter en listig bondeknøs samme kneb over for en storbonde (i eventyret løseligt maskeret som trold eller bjergmand), hvis lidet gennemtænkte ordrer udsættes for de allermest bogstavelige tolkninger med et muntert og efterhånden altødelæggende kaos til følge.

Uglspil og bondeknøsen i folkeeventyret bruger en af magthavernes yndlingsforestillinger om folk fra underklassen, nemlig at de skulle være dumme og enfoldige, mod dem selv. Således kommenteres parodisk de herskende lags forestillinger om folket af folket selv, samtidig med at autoriteterne udstilles i al deres ynkelige latterlighed.

En anden autoritet, som Uglspil lader sit vid gå ud over, er præsterne. Præsterne har altid været et af folkeviddets yndlingsofre. Og naturligt nok. Religionen spillede en central rolle og præsterne var nok den væsentligste lokale autoritet i det feudale samfund. Så lige fra Boccaccio til Tang Kristensens jyske folkeeventyr har det været en fastslået kendsgerning, at præster simpelthen er liderlige og begærlige. Der er en åbenlys komisk pointe i at fremstille præsterne som ofre for netop disse to synder, da de jo netop så ivrigt prædikede mod dem.

Præsteportræterne i *Uglspil* lægger sig smukt i forlængelse af denne tradition. Således illustreres præsternes begærlighed bl. a. af den 99. historie (ibid. s. 259–62). Uglspil ligger på dødslejet og præsten, der skal modtage hans skrifte, vil benytte lejligheden til at slå ham for nogle penge. Uglspil lover at have nogle parat til ham, næste gang han kommer igen; han fylder en kande med skarn og lægger derover et tyndt lag penge. Da præsten kommer igen, beder Uglspil ham tage penge fra kanden, men ikke at begrave hænderne for dybt deri. Dette kan præsten grundet sin begærlighed naturligvis ikke afholde sig fra med et forudsigeligt resultat til følge.

Heller ikke den lærde verden går ram forbi. I den 28. historie (ibid. s. 72–76) er Uglspil kommet til Prag, hvor han slår sig op som en stor og vis mester. Universitetsdoktorerne forsøger at stille ham en række

umulige spørgsmål for at få ham ned med nakken; men de kommer selvfølgelig til kort over for Uglspils slagfærdighed. De højlærde stiller Uglspil fem spørgsmål, der befatter sig med verdens beskaffenhed, nemlig: 1. hvor meget vand der er i stranden, 2. hvor mange dage der er gået fra verdens skabelse til nu, 3. hvor verdens midtpunkt er, 4. hvor tæt jorden er ved himlen og 5. hvor stor himlen er? Uglspil svarer på det første spørgsmål, at for at han kan tælle dråberne, må de først standse tilstrømningen til havet. Til det andet svarer han, at der er gået syv dage, der så har gentaget sig igen og igen og igen. Til det tredje at midtpunktet er dér, hvor han står, de kan jo bare måle efter. Til det fjerde at himlen er tæt på, det vil han bevise ved, at de højlærde kan tage derop og hvis de så ikke kan høre ham råbe, ja så har han taget fejl; til det sidste spørgsmål svarer han, at himlen er 1000 kalverumper bred og 1000 albuer høj, mål selv!

Den type spørgsmål/svar konkurrencer er et ældgammelt eventyrmotiv, der findes i et utal af varianter. Det første spørgsmål og svar findes i øvrigt i næsten uændret skikkelse i den før omtalte *Æsoproman*. I Uglspil gøres der grin med spekulativ lærdom. De højlærdes spørgsmål er jo umulige at svare på; men Uglspil får listigt skubbet bevisbyrden tilbage på dem selv ved at komme med nogle skråsikre påstande, som det så er op til de lærde at modbevise. Således vendes universitetsdoktorernes spørgsmål mod dem selv. Endnu et eksempel på, hvordan de herskendes magtsprog gennem Uglspils muntre omvendingsprincip slår bagud.

En meget stor del af løjerne i *Uglspil* er af skatalogisk karakter. Hvor Marcolfus verbalt trak Salomons visdom gennem sølet, så tager Uglspils degradering af feudalsamfundets større eller mindre autoriteter ofte form af en rent bogstavelig nedtrækning i ekskrementer, som er et billede på den nedre kropslige sfære. Eksemplet med præsten, der får sine hænder dyppet i skarn, er nævnt; men der er talrige andre. En badstueejer er for snobbet til blot og bart at kalde sin badstue for en badstue, men kalder den i stedet »et Huus at rense sig udi«. Dette opfatter Uglspil ikke overraskende til også at gælde den indvendige renselse, hvorpå han skider på gulvet (ibid. den 68. historie s. 190–92).

Ligesom hos Marcolfus er der i udpræget grad tale om en materialisering gennem degradering. Forskellige magthavere og autoriteter udsættes alle for Uglspils muntre, plebejiske degradering. Han anvender sig af bogstavelige tolkninger af figurlige udtryk, påtaget enfold, absurd lærdomsdiskurs, ekskremental degradering og almindelig plat og svindel (den kloge narrer den mindre kloge), alt sammen med det stadige formål at udstille de feudale autoriteter i al deres latterlighed.

Ikke noget under, at bogen var ildeset af magthaverne og visse steder, f. eks. i Holland, blev forbudt. I Danmark nøjedes Christian IV med i et åbent brev fra 1638 at fordømme bogen i forbindelse med et forbud mod salg af folkebøger fra kirkerne.

Selv efter Uglspils død slår det omvendingsprincip, han i levende live har stået til lyd for, igennem. Thi Uglspil begravnes nemlig ikke på samme vis som alle andre; med derimod stående:

»Da sagde de alle, Lader Hannem staae, thi hanm haver været underlig i sit Levnet, underlig vil han og være i sin Død.« (Ibid. s. 266).

Uglspil ender altså, som han har levet, stående på fødderne. En mere passende afslutning og begravelse kunne den ukuelige skalk vel næppe få.

Tricksteren

Både Marcolfus og Uglspil tilhører den type skikkelse, der ofte i folkloristisk litteratur benævnes »trickster«. Tricksteren optræder i de mest forskelligartede litterære og illiterære traditioner og kulturer. Æsop fra den tidligere omtalte *Æsopbog* er en trickster, *Hodcha Nasreddin*, som der findes en sand syndflod af historier om i Mellemøsten, er det, i Tyskland findes en anden sachsisk spasmager, der kaldes *Claus Narr* og i Italien præsten *Alotto*. I den spanske picareske romantradition finder vi en trickster som *Lazarillo de Tormes* og inden for den egentlige høje litteratur har en person som Cervantes' Sancho Pansa fra *Don Quijote* også klare trickstertræk. I nyere tid har den berømte svenske digter *Bellman* i folkelige historier været tillagt en tricksterrolle. Inden for skæmteeventyrene findes også utallige eksempler på tricksterskikkelser.

Det der kendetegner tricksteren er, at han udgør et modstykke til den etablerede kultur og samfundsindretning, som han i mildeste fald forholder sig ironisk kommenterende til. I *Marcolfus* og *Uglspil* drejer det sig, som påvist, om en tilbundsgående degradering og latterliggørelse af den tids magthavere og deres livssyn.

Uglspil og *Marcolfus* er jo middelalder/renæssancelitteratur. På den tid var det et almindeligt træk ved fyrstehoffer, at man havde betalte narre, hvis opgave det var ud over at udføre diverse jonglør- og tryllekunster at tilsvine fyrsten, hans hof og gæster verbalt.

Man kan rettelig undre sig over, at fyrsten ligefrem ønskede at betale for at blive tilsvinet; men forklaringen herpå skal søges i nogle underliggende kaos/kosmos- og hybristanker. Narren skulle ved sin kaotiske

opførsel og udseende, han var oftest vanskabning, bekræfte fyrsten i hans selvudnævnte rolle som bevarer af kosmos. Narren leverede altså det negative modbillede, hvori fyrsten kunne spejle sig og få bekræftet sin placering. Narrens anden rolle var at stå som garant for, at den magtfuldkomne fyrste ikke lod sig forlede til at tro, at han var Guds ligemand. Altså en vis sum af »præventiv degradering«. Narren havde trods sit frisprog over for fyrsten i virkeligheden en rensende og bevarende rolle i forhold til feudalsamfundet.

Trods de ydre ligheder er narren og tricksteren altså væsensforskellige. Narren skal bekræfte den suveræne magt, tricksterens rolle er undergravende og peger på muligheden for forandring. Begge roller er dog modsætningsfyldte. Tricksteren kan udvikle sig til en nar, hvilket dog ikke var tilfældet i *Marcolfus*, hvor vi så, at Salomons »kosmos« ikke blev sat i relief på anden måde, end at dets latterlighed blev afdækket. Men narrens løjer kan, især i opbrudsperioder, som netop renæssancen, hvor troen på fyrstens guddommelige integritet begyndte at vakle, havde tendens til at overskride grænserne.

Latter- og karnevalskultur

Marcolfus og *Uglspil* er typiske eksempler på litteratur, der er udsprunget af den middelalderlige karnevals- eller latterkultur. Teorien om denne er først og fremmest udformet af den russiske sprog- og litteraturforsker Michail Bachtin i hans værk *Rabelais og latterens historie* (findes i svensk oversættelse, jf. litteraturlisten).

I middelalderen blev latteren en platform, hvorfra den folkelige kultur på fastsatte tidspunkter, især i karnevalsperioden op mod faste, kunne boltre sig. I denne periode vendtes der op og ned på den almindelige samfundsorden. Religionen og autoriteterne blev på det groveste nedrasket. En karnevals- eller narrekonge kronedes og for en tid syntes enhver ulighed og uretfærdighed forsvundet. Munke og studenter fremstillede parodier på religiøse skrifter og ceremonier og et muntert kætteri trivedes. Med sit konsekvente omvendingsprincip var karnevalsfesterne en videreudvikling af de romerske saturnalfester.

Det middelalderlige menneske levede groft sagt i en slags dobbeltverden, som afspejledes i det enkelte individ. På den ene side stod alvoren, der var de gejstlige og verdslige magthaveres repressive våben, en alvor, der ved hjælp af frygt og undertrykkelse opretholdt den bestående samfundsorden. Deroverfor stod latteren, som folket brugte mod magthaverne til at latterliggøre dem og fjerne frygten. Men latteren var ikke kun et middel mod magthaverne, den havde en universel karakter

og indeholdt derfor også en positiv vision om livets cyklus, genfødsel og mulighed for ændring. Denne frigørende latter kom tydeligst til syne i karnevallet, som nødtvungent blev accepteret af magthaverne.

Konflikten mellem latter og alvor og identifikationen med henholdsvis kaos og orden findes selvfølgelig i alle mennesker og til alle tider. Men den udformning latteren fik som et alternativt livssyn og samfundsvision er specifik for middelalderens og renæssancens karnevalskultur.

Erkendelsen af, at der eksisterede en sandhed om samfundets beskaffenhed, en ikke officiel sandhed, der var i modsætning til den sandhed, autoriteterne prædikede, er samtidig grundlaget for det man kunne kalde en utopisk dimension, dvs. bevidstheden om, at tingene kan forandres og at magthaverne ikke er evige; deres magt derimod tidsbestemt.

I *Marcolfus* og *Uglspil* så vi, hvordan afsløringen af autoriteterne og deres sandhed tog form af en komisk degradering og især hos *Marcolfus* sås, hvordan denne trækken alting ned til den materielle-kropslige sfære afdækkede magtens forgængelighed. Folket, der er i kontakt med denne sfære, bliver så som folk betragtet det evige element, da det indeholder de omformende, genfødende og fornyende kræfter. Man kan tale om en historisk selvbevidsthed og identitet, ligesom latterkulturens utopiske element ligger i erkendelsen af foranderlighedens mulighed.

Latterkulturen, som den beskrives hos Bachtin, er væsentligst et central- og sydeuropæisk fænomen. Men også i Danmark har vi haft fester, der har indeholdt karnevalselementer. Det gælder fastelavnshøjtidene og også jule- og nytårsløjerne. Mange love og forordninger har gennem tiderne søgt at dæmme op for disse løjer og fra forskellig side har der været en voldsom kritik af disse folkelige fester. Holberg satiriserer over dem i *Julestue*, og den pietistiske præst Erik Pontoppidan raser mod dem i sin bog *Fejekoste* som førkristne og papistiske levn.

Kampen mod folkebøgerne

Der var i 15- og 1600-tallet enkelte forsøg på at begrænse eller censurere folkebøgerne. De fleste skyldtes et ønske om at sikre københavnske bogtrykkeres monopolstilling over for konkurrence fra nordtyske bogtrykkere. Ellers beskæftigede de herskende lag sig ikke nævneværdigt med folkebøgerne, hverken fra den ene eller anden synsvinkel. Det skyldtes flere ting. Folkebøgerne har dengang også været læst af overklassen, de var ikke helt så udpræget som senere hen underklasselitte-

ratur. Derudover var der ikke fra de herskende lags side nogen større interesse i, hvad almuen beskæftigede sig med eller i det hele taget syntes og mente, så længe den kendte sin plads i samfundsordenen.

Efter 1700 bliver interessen for almuens kultur og derunder læsevaner gradvis forøget. Her er det ofte folkebøgerne, der må stå for skud: de anses for at være latterlige og dårlige. Holberg parodierer dem i *Peder Paars* og i sin *epistel 95* udtaler han ønske om at få flere af dem forbudt. Men ellers er kritikken af folkebøgerne i begyndelsen af 1700-tallet blottet for pædagogiske formål. Man interesserer sig ikke egentlig for almuens læsevaner eller for en ændring af disse.

I slutningen af 1700-tallet stiller tingene sig helt anderledes. Det er trods konservative tilbageslag en tid præget af oprud og reformer. Landboreformerne kom i 1788 og for første gang blev almuen og dens liv og vaner genstand for en større interesse fra de rationalistiske oplysningsmænds side og hér kommer folkebøgerne naturligt i centrum.

Årsagen til denne interesse skal søges i de ændrede samfundsforhold. Feudalsamfundet var et relativt statisk samfund og på grund af dets opbygning med fæstebønder, hoveri etc. var det ikke nødvendigt med en egentlig individuel fremdrift hos bønderne. De ændrede samfundsforhold krævede imidlertid en mental ændring. Det blev vigtigt at overbevise bønderne om, at en individuel indsats kunne betale sig og at fritiden skulle benyttes rationelt helst i direkte produktionsforbedrende øjemed, men ellers til husflid. Denne affeudalisering af samfundet krævede groft sagt en individualisering af bonden, så han kunne opfylde sin rolle som vareproducent i et kapitaliseret landbrug. Og i den sammenhæng udgjorde folkebøgerne med deres feudale levn, katolske rester, overtro og læggen vægt på magiske frem for individuelle problemløsninger en stopklods, som skulle fjernes. Det er i denne sammenhæng den rationalistiske kritik af folkebøgerne skal ses.

Oplysningsmændenes taktik, der i begyndelsen havde været et ideologisk frontalangreb mod folkelitteraturen, ændredes efterhånden til en mere langsigtet taktik, hvor man gennem oplysning og undervisning og andre litterære tilbud efterhånden ville fortrænge folkebøgerne fra almuehjemmene.

Fra starten af 1800-tallet førte den begyndende romantik og den nationale strømningens interesse for folkekulturen til en vis omvurdering af folkebøgerne hos det dannede borgerskab. Kulturpersonligheder som Grundtvig, H.C. Andersen og Rahbek udtaler sig i positive vendinger om folkebøgerne og det blev ikke mere anset for at være håbløst primitivt at udtrykke sin kærlighed til de gamle bøger. Den romantiske

strømning havde imidlertid ikke større indflydelse på de præster og skolelærere, der stod almuesamfundet nærmest. Her var det stadig den rationalistiske indfaldsvinkel, der dominerede i forhold til almuen og gennem hele århundredet udkom et hav af opbyggelig litteratur, der skulle erstatte folkebøgerne og bibringe bønderne den rette socialisering.

Trods romantikkens nyfundne kærlighed til folkebøgerne var der ikke plads til dem længere. De var simpelthen for overtroiske, umoralske, ja for unyttige for 1800-tallets rationalistiske nyttefilosofi og fra midten af århundredet taber de hurtigt terræn for snart at forsvinde helt.

Det er selvfølgelig svært at se, hvordan det skulle være gået anderledes. Samfundsudviklingen, eller den kapitalistiske produktionsmådes gennemslag, overflødiggjorde dem efterhånden. De fleste af dem var opstået i 1500-tallets renæssancesamfund, så egentlig er det deres levedygtighed, der er imponerende. Men selv om man altså »kan skyde skylden på samfundsudviklingen«, så skal det ikke glemmes, at denne aldrig sætter sig mekanisk igennem. Der skulle en lang og hårdhændet ideologisk klassekamp til, før almuen gav slip på sin gamle litteratur og før det borgerlige samfunds normer kunne sætte sig igennem.

Litteratur:

Bachtin, Michail: »Rabelais och skrattets historia«, Uddevalla 1986.

»Dansk litteraturhistorie bd. 2« Gyldendal Kbh. 1984.

Horstbøll, Henrik: »Folkebøger, folkelig læsning og folkekultur«, Kulturstudier 2. Århus 1988.

»Hvem der først bliver vred«, Dansk folkeæventyr ved Svend Grundtvig. Kbh. 1948.

Kramshøj, Knud: »– Og folk ler. Studie i grotesk realisme«. Kursiv 1/1983. Kbh.

»Marcolfus«, Danske Folkebøger bd. 13. Kbh. 1936.

Nyerup, Rasmus: »Almindelig Morskabslæsning i Danmark og Norge Gjennem Aarhundreder«, 1816.

Paulli, R.: »Bidrag til de danske Folkebøgers Historie«, Danske folkebøger bd. 13. Kbh. 1936.

»Uglspil«, Danske folkebøger bd. 11. Kbh. 1930.

Pontoppidan, Erik: Fejekost (1736) oversat af Jørgen Olrik, Kbh. 1923.

Summary

Marcolfus and Owlglass – two grotesque chapbooks

From the beginning for the 16th century to the mid-19th century the chapbook formed part of the nucleus of popular reading.

The chapbook as a whole consisted of a vast number of different genres. *Marcolfus* and *Owlglass* both belong to the grotesque, humorous section of chapbooks.

Marcolfus takes place at the court of King Solomon where Marcolfus, the peasant, with his disrespectful comments drags Solomon's sublime wisdom down to the physical and

material level and thereby illustrates the powerlessness of Salomon's ideal world picture when faced with the reality of the material world.

In Owlglass the title role is an itinerant rogue of a journeyman. With sham simplicity and literal interpretations of every command or every figurative expression Owlglass is able to ridicule the greater and lesser authorities of feudal society. Master craftsmen, the learned, princes or priests: no one gets off scot-free.

Owlglass and Marcolfus represent both popular opposition to and criticism of the official world picture of those in power. The weapon is ridicule. As such they are connected to a medieval and renaissance carnival culture, which is described by Michail Bachtin, the Russian linguist and literary historian.

The attitude towards the chapbooks of the elite and those in power has varied during the ages: from occasional prohibitions via indifference to the well-planned attempt by the rational leaders of the age of enlightenment to exterminate them and replace them with edifying literature which would give the rural population the necessary socialisation which the defeudalisation of agriculture demanded. The chapbook disappears definitively after 1850.

Fotografiet i folkemindeforskningen (1839–1950)

Af Gustav Henningsen

Dansk Folkemindesamling og fotografiet

Mens folkemindeforskningen tog fonografen og senere båndoptageren til sig straks efter deres fremkomst herhjemme, var den længe om at opdage, hvad fotografiet kunne bruges til. Opfindelsen af fotografiet for hundrede og halvtreds år siden faldt nogenlunde sammen med, at man begyndte den systematiske indsamling af folkeminder. En af pionererne i dette arbejde var Svend Grundtvig, som både i 1843 og 1854 udsendte sine opråb til danskerne om at hjælpe ham med at optegne vore folkeviser og, senere, alle arter af mundtlige overleveringer. Men der skulle gå halvtreds år, før fotografiet blev taget i brug som dokumentationsmiddel. Det skete sommeren 1895, da Evald Tang Kristensen rejste rundt med fotografen Peter Olsen fra Hadsten. Erik Høvrings har i genudgivelsen af *Gamle Kildevæld* udførligt beskrevet, hvorledes dette fotografiske dokumentationsprojekt blev realiseret i nært samarbejde med folkemindeforskeren Axel Olrik, som også personligt kom til at stå for en del af finansieringen, efter at der var kommet afslag på en ansøgning om fondsstøtte. Den manglende støtte var også grunden til, at planerne om yderligere fotorejser blev opgivet (Høvrings Pedersen 1981:16). Om den første sommers optagelser, som nu findes i Dansk Folkemindesamling, er der kun at sige, at de ikke blot i dansk, men også i international sammenhæng må betegnes som enestående. Fotograferingen af Tang Kristensens meddelere i arbejdstøjet og med deres redskaber i hånden er ikke blot, som det var hensigten, blevet en portrætsamling af hans »gamle kildevæld«; disse fattige visesangere og eventyrfortællere er samtidig et vidnesbyrd om, hvorledes almindelige danskere i forrige århundrede så ud, når de ikke var hos fotografen.

Evald Tang Kristensens brug af fotografiet som dokumentation var dog en enlig svale i dansk folkemindeforskning. Vi skal helt frem til 1909, før vi støder på et lignende projekt, og da var det igen Axel Olrik,

der stod bag. Året i forvejen havde han i sit manifest for Dansk Folke-mindesamling begejstret skrevet om billedets og fotograferingens plads i dokumentationsarbejdet:

Men det er ikke bare beskrivelsen af det svundne, vi skal ha; det er også billedet, – hvor det er muligt: helligkilden og ønskekvissten, kludetræet som de syge krøb igennem; desuden den naturverden som har været bestemmende for folkets tro, og de mindesmærker hvorom der meldes i dets sagn. Men vi bør også gemme hele daglig-livets verden i billeder, så godt det lar sig gøre... Med nutidens lette adgang til fotografi og under samarbejde med alle de interesserede kræfter kan der gøres et arbejde, der får betydning for mindeforsk-ningen og langt videre omkring (Olrik 1908:13–15).

Allerede i den af Olrik skabte arkivstruktur fra 1906 indgik »folkeliivs-billeder« i en række systematiske og geografisk ordnede samlinger. Hertil kom efterhånden en række større og mindre fotosamlinger, som institutionen fik overdraget af private, og som vi nedenfor skal vende tilbage til. Frem til midten af tyverne indgik fotografering som et nat-URLigt led i institutionens dokumentationsarbejde. Men herefter var

1. Spillemanden og eventyrfortælleren Anders Jørgensen Sams var en af de første, som blev fotograferet af Peter Olsen i 1895 (bnr. 74a). Om sidstnævnte fortæller Evald Tang Kristensen: »Der boede i Hadsten en dygtig fotograf, P. Olsen, som godt ville tage sig det hverv på at rejse om-kring med mig og fotografere de gamle mennesker... Vi ordnede det nu sådan, at disse rejser blev lagt i fem ture, og imellem dem var vi så hjem-me en kort tid... Jeg holdt stærkt på, at folkene skulle være i deres dagli-ge tøj, akkurat sådan som de havde siddet og sunget og fortalt for mig. Enkelte ville først pynte sig lidt, men det forbød jeg dem. Fotografen mente, inden vi begyndte, at flere måske ville undslå sig, men det var der slet ikke tale om; de ville hellere end gerne, og jeg lovede bagefter at sen-de dem et billede, hvad jeg da også holdt... Fotografen havde meget at bære, da han skulle slæbe mange plader med sig, men han var ret udhol-dende og en dygtig fodgænger... Jeg hjalp til at bære sagerne,... havde vel overlagt, hvordan turen skulle ordnes og viste hele tiden vej...« Den første tur går til Djursland, hvor de overnatter hos provsten i Torsager og næste dag går ned til landsbyen Rostved og får Anders Jørgensen Sams fotograferet. »Det var et særlig godt billede, vi fik af ham, og så tog vi hjem,« slutter Tang Kristensen brat (Minder og Oplevelser IV:71 f.).

der en lang pause. Først med den intensive indsamling i tresserne blev fotografiet taget i brug igen, og det var karakteristisk nok også først nu, at Folkemindesamlingen fik indrettet et billedarkiv. Indtil da havde fotografier og negativer, ja selv de uerstattelige glasplader, stået på hyl-derne mellem de øvrige arkivalier. Til trods for denne uhensigtsmæssige opbevaring er der ikke konstateret skader på de ca. 5000 gamle foto-grafier, som siden 1965 er blevet udskilt af samlingerne og overført til det nye billedarkiv.

I en redegørelse for fotografiets betydning for vor hjemlige folke-mindeforskning må Dansk Folkemindesamling være det naturlige ud-gangspunkt: så godt som alle ældre optagelser af denne genre er havnet her. Dernæst skal vi se på folkemindebilleder i Dansk Folkemuseum (Nationalmuseets 3. afd.) og andre offentlige samlinger og til af-slutning komme ind på de professionelle fotografers optagelser. Over-sigten begrænser sig til perioden før 1950 og gør ikke krav på fuldstæn-dighed: Det ville være halsløs gerning i en tid, hvor de offentlige billedsamlinger i stor udstrækning er ved at blive sat på edb. Men hvad gør man ikke i anledning af et jubilæum!

Kredsen omkring Folkemindesamlingen

Højtærede hr. Doktor.

Mange tak for brevet. Jeg skal nok søge så vidt muligt at udføre de mig pålagte hverv. Torsdag formiddag går turen for sig. Jeg har været på et par prøveekskursioner, som gav ret pænt udbytte. Apparatet virker fortrinligt, hoslagt sender jeg et prøvebillede, jeg tog forleden, men naturligvis er det sjældent, at billederne kan blive så gode, idet lysforholdene ret ofte er vanskelige... (DFS 1906/134: Bang).

Sådan skrev stud. mag. Thomas Bang den 13. juli 1909 til Axel Olrik, inden han drog afsted til Nordvestsjælland med 30 kroner i rejseun-derstøttelse. Allerede samme år hedder det i en rapport fra den ny-oprettede forening »Danmarks Folkeminder«: »Thomas Bang ... har i sommer gennemvandret Holbæk amt for at skrive op og for at fotogra-ferer helligkilder og stene til Dansk Folkemindesamling (Thuren 1909:6).« Helt frem til 1915 berejste den unge historiker, som desværre allerede døde i 1920, landet for Dansk Folkemindesamling og registre-rede og fotograferede kilder, træer, sten og høje, hvortil der var knyttet tro, skik eller mundtlig overlevering.

Det samme motivvalg går igen hos de andre af Folkemindesamlin-gens fotograferende medarbejdere og hos den aktive kreds af indsam-

lere og forfattere i Foreningen Danmarks Folkeminder. Alle holder de sig til, hvad man kaldte de jordfaste folkeminder – selv om repertoiret efterhånden bliver udvidet med majbænke og midsommertræer. Det gælder både H. Grüner-Nielsen (assistent ved DFS fra 1906 og fra 1915 arkivar), forfatteren Thorkild Gravlund, navneforskeren Gunnar Knudsen og Sorølektoren Henrik Ussing, som alle lod deres billeder indgå i Folkemindesamlingen. Selv hos konservator H. P. Hansen, hvis fotografier for størstedelen findes på Herning Museum, møder vi den samme indstilling – i hvert fald når det gælder folkemindemotiverne. Skulle det ikke have været muligt at fotografere de signe- og maneritualer, som han beskrev i sit værk om kloge folk i Vestjylland? Helt op til midten af vort århundrede levede der mennesker, som var kyndige i disse ting og kunne vise, hvordan man gjorde. Men H. P. Hansen holder sig til de magiske genstande og fotograferer en enkelt gang hånden på en mand, der i sin tid var blevet heldigt opereret af Laust Glavind.

De eneste undtagelser fra denne genstandsfiksering er museumsmanden Kai Uldall, fotografen Søren Bay og folkemindesamleren Søren Lolk, hvis fotografier findes på henholdsvis Dansk Folkemuseum, Dragsholm lokalhistoriske Samling og Tåsinge Museum. Den mest autentisk arbejdende er Uldall, som vi skal vende tilbage til i et følgende afsnit. Mere problematiske er Lolk (jf. Jensen 1986) og Bay (jf. Christmas Møller & Kragelund 1974) med deres fotografering af dagliglivssituationer, som ofte var stærkt iscenesatte, og – for Bays vedkommende – undertiden rene museumsrekonstruktioner. Det er imidlertid altid disse tre, som må holde for, når man i Danmarks Folkeminders imponerende skriftserie fra denne periode bringer fotografier af andet end jordfaste motiver.

Foreningen Danmarks Folkeminders bestyrelse må have været opmærksom på denne skævhed, da den i 1926 på opfordring af et medlem udskrev en »amatørfotografikonkurrence« blandt foreningens medlemmer. Resultatet var 233 fotografier, som blev overdraget til Dansk Folkemindesamling. Vinderen af førstepræmien på 100 kroner var malerinden Andrea E. Sørensen i Lille Ganløse ved Holbæk. Hun indsendte 68 fotografier ledsaget af meget udførlige oplysninger. Som noget nyt i motivvalget finder vi mange typiske hverdagssituationer: for eksempel fattige koner og børn, der samler aks på en ophøstet mark. Andenpræmien på 75 kr. gik til højskolelærer Olaf Andersen i Tommerup på Fyn. Han havde i højere grad end Andrea E. Sørensen bidraget med folkemindebilleder i egentlig forstand, blandt andet fotografiet »Vinterbebudere. Tiggersker ind under juk« taget i 1903 i Melle-

2. Omkring 1890 tog landsbyfotografen Lars Peter Knudsen dette billede af »Kikke-Karoline« i Alstrup i det vestlige Vendsyssel (bnr. 10153). Hendes rigtige navn var Karoline Christine Petersdatter (f. 1832). To lokalhistorikere hævder, at det er hende, som forfatteren Thomas Olesen Løkken, der voksede op hos sin bedstemoder i samme landsby, har portrætteret i romanen Poul Dam (1925): »Hun var et højt ranglet kvindfolk, hvis krop var

bygget ud med tøj. Hun boede i et lille hus i Udflytterne og gik på arbejde året rundt, men kun når hun trængte til det. Ellers drak hun og drev omkring på gårdene og bragte historier og nyheder rundt til alle. Folk sørgede for at få deres børn af vejen, når hun var i anmarch. Hun var en sikker gæst, hvor der var bryllup eller begravelse, og man sagde, hun sultede sig en uge før et sådant besøg.« (Her citeret efter Føns & Skjødsholm 1975:16 f.).

rup sogn. Bedømmelsesudvalget bestod af Grüner-Nielsen, arkitekt H. Zangenberg og kunsthøved I. C. Stochholm.

Fotoreportager i egentlig forstand finder vi ikke i Folkemindesamlingens billedarkiv fra denne tid. Vi skal helt op til slutningen af trediveerne og begyndelsen af fyrrerne for at finde eksempler på festsikke, som er gennemfotograferet fra ende til anden. Optagelserne stammer i begge tilfælde fra Fanefjord på Møn, hvor gårdejer Harald Jensen fra

3. Gårdmand Peder Kristensen Jensen (1843–1917) i Gårdsted, Lime sogn, fotograferet 1911 af Niels Sørensen med sin skalmeje (bnr. 466). Han var den sidste i Salling, der spillede på dette gammeldags og meget sjældne folkemusikinstrument. Der er på europæiske museer kun bevareret 16 skalmejer; de 13 findes på danske museer, og af disse vides 8 med sikkerhed at være fremstillet af denne mand (jf. Niels Sørensens nekrolog over ham i Skive Folkeblad 14.9.1917 og Müller 1973).

Dame lavede en stor fotoreportage om sommer-i-by-optog 1938 og om fastelavnsridning 1945.

Indgåede fotografisamlinger

Et særligt kapitel udgør de private fotografisamlinger, som i tidens løb er blevet skænket til Dansk Folkemindesamling, og som vi her skal omtale i kronologisk orden. Den ældste er Evald Tang Kristensens omfattende 226 glasplader. Lidt over halvdelen er meddelerportrætter, for størstedelen negativerne til Peter Olsens tidligere nævnte optagelser fra 1895 (billednummer 1–116; jf. Høvring Pedersen 1981). Resten er privatfotos. Bortset fra et par meddelerbilleder ses den store folkemindesamler ikke selv at have brugt fotografiet i sin indsamling.

Fra nogenlunde samme periode stammer en samling fotografier af landsbyfolk i Hvetbo herred ved Brønderslev. De er optaget af husmanden, amatørfotografen, kunstmaleren og tusindkunstneren Lars Peter Knudsen (1835–1908), som en gang i 1880'erne fik anskaffet sig et kamera (Føns & Skjødsholm 1975; Marlo 1984). Optagelserne viser Knudsens naturtalent for portrætfotografering, og der er ligesom hos Peter Olsen tale om fattige danskere fotograferet i deres barske hverdag. Blandt glaspladerne, som i 1987 blev skænket til Folkemindesamlingen af bogbinderparret Poul og Gudrun Marlo, finder vi et helt autentisk folkemindebillede: En fattig kone lagt på strå i sin stue som det var skik inden begravelsen. Det er fotografens egen moder, som døde den 14. maj 1892 (bnr. 10142–10186; DFS 1987/7).

Fra 1904 til omkring 1920 indsendte sigøjnerforskeren og amatørfotografen Johan Miskow (1862–1947) optegnelser, udklip og fotografier til Folkemindesamlingen. Billederne, som er af fremragende kvalitet, er et enestående dokumentationsmateriale om cirkusfamilier og andre farende folks hverdag i et ugæstfrit Danmark, hvor myndighederne konstant var på nakken af dem, og de måtte finde sig i mere eller mindre vilkårlige udvisninger (bnr. 3850–3914; DFS 1906/51).

I 1920 indgik en fin samling folkelivsbilleder fra Salling og Fur optaget af træhandler Niels Sørensen (1863–1919) i Lem. Han var medlem af Foreningen og havde i sine sidste år været særdeles aktiv som folkemindesamler og lokalhistoriker. Sørensen portrætterer folk i hverdagstøj, undertiden i færd med forskellige sysler som knipling, kærnen og forskelligt garnarbejde (for kvindernes vedkommende) samt kurvefletning, valkning og brolægning (for mændenes). Han fotograferer også kludesamlere, tiggersker og omvandrede handelsmænd. Desuden bygninger, interiører og arbejdsprocesser inde og ude. Hvad der gør denne samling specielt værdifuld, er at fotograferingen er sket sideløbende med Sørensens optegnerarbejde. En sådan dokumentationstæthed er sjælden, og man kan spekulere over, om der her ikke gemmer sig materiale til en spændende publikation. Af folkemindebilleder i snæver forstand har Sørensen fotograferet fire spillemænd med deres instrumenter: violin, klarinet og skalmeje (DFS 1920/1–4, bnr. 374–499; jf. Aakjær 1919).

I 1924 skænkede kunstfotografen og forlæggeren I. C. Stochholm (1850–1931) sine »Typer og Folkelivsbilleder« til Dansk Folkemindesamling. Fotografierne er for en stor del gengivet i billedværket *Det som forsvinder. Typer, Erhverv og Folkeliv* fra 1923 eller *Minder fra det gamle Land*, som titlen lød på den let omarbejdede andenudgave fra 1924. De ældste fotografier stammer fra den tyske naturfilosof og ma-

4. »Rugårds 'heksedam', hvor Jørgen Arenfeldt 'svømmede' heksene,« er Achton Friis' titel på dette fotografi fra 1930 (bnr. 6626). »Nu er dammen et billede på fred og idyl; gæs og ænder og ingen hekse svømmer rundt på den grønne vandflade, som er omkranset af mægtige træer,« skriver han i *De Jyders Land* (bd. 1, s. 280).

tematiker Arthur Vianna de Lima, som i 1889 var sommergæst i Hornbæk og her foretog indendørsoptagelser af piger og drenge i en skoletime og udendørsoptagelser af fiskere (jf. Varnild 1989:187). Stochholms egne billeder er præget af en parole i tiden om, at man skal fotografere folketyper, dvs. anonyme repræsentanter for den ene eller den anden befolkningsgruppe (jf. Stochholm 1919; Bente 1919; Buergel Goodwin 1919). Dette er baggrunden for de titler, som han giver sine billeder: »Gammel skomager«, »Gammel smed«, »Rebslageren ved Østervold«, »Lille nyboderpige«, »Storebæltsfiskere«, »Konfirmandtyper fra slutningen af forrige århundrede«. Sidstnævnte er et af de få folkemindebilleder i Stochholms samling. Herudover er der optagelser af kildekonen i Frederiksdal, af katten af tønden til hest i Store Magleby og til søs i Dragør havn (bnr. 3941–4146, 9201; tidligere DFS 1922/4).

I 1929 indgik en stor samling fotografier fra tegneren og forfatteren Achton Friis (1871–1939) optaget somrene 1921–24, under indsamling af materiale til trebindsværket *De Danskes Øer* (Kbh. 1926–28). Da

han nogle år efter havde udsendt *De Jyders Land* (Kbh. 1932–33) og *Danmarks Store Øer* (Kbh. 1936–37) indgik også optagelserne til disse værker. Ialt rummer samlingen henved tre tusind negativer (bnr. 5808–8093). Fotografierne er næsten alle af god kvalitet, og der er mange fremragende billeder, som aldrig er blevet offentliggjort. I sin helhed udgør denne samling et enestående dokument om det danske kulturlandskab i tyverne og trediverne. Utallige af de gårde, landsby-partier og udsigter, som Achton Friis fotograferede, er nu enten forsvundet eller forandret til det ukendelige. Af egentlige folkemindebilleder er der dog ikke mange: som sine samtidige fotograferer han helligkilder, træer, sten og kors – de jordfaste motiver og dermed basta. Men personer forekommer i det hele taget sjældent på Achton Friis' billeder. Som en Palle-alene-i-Verden fotograferer han sig gennem det danske land, og når han af og til møder et menneske, bliver vedkommende straks bestemt efter sin race: »Frk. Ritta Andersen. Bogense hotel. Født i Odense. Ret typisk fynsk pige; meget lys. 19 Aar«, »Frk. Caroline Hansen, Nørre Alslev. Meget mørk, fremmedartet type, gul-lig hudfarve«, »Frk. G. Grønborg fra Lolland... Mørk type, men nordisk (overvejende) med præg af middelhavsrace« (DFS 1929/162 IV). Det var sidste mode i udforskningen af vor hjemlige folkekultur. (Ingen kunne jo vide, hvad den slags uskyldige, pseudovidenskabelige betragtninger var ved at udvikle sig til andre steder.)

Folkemindebilleder i andre samlinger

På Nationalmuseet, specielt Dansk Folkemuseum (Nationalmuseets 3. afd.) findes meget betydelige samlinger, ikke blot folkelivsfotografier, dvs. billeder med tilknytning til den materielle folkekultur, men også hvad der i snævrere forstand kan kaldes folkemindefotografier. De emneordede grupper til belysning af danske og udenlandske festskikke supplerer således i flere henseender, hvad man har på Folkemindesamlingen. Det skyldes først og fremmest den energiske indsats fra museumsinspektør Kai Uldall (1890–1989), som tidligt kom i gang med både at filme og fotografere de danske festskikke. Uldalls film er der allerede skrevet om (Yde-Andersen 1960), mindre kendt er det, at han også *fotograferede* skikkene og ofte gjorde det i reportageform. Ved at blade i Dansk Folkemuseums billedarkiv opdager man, at der er tale om et femogtyveårigt indsamlingsprojekt. Festskikke kan man nu en gang ikke fotografere når som helst: de må tages, når lejligheden byder sig. I midten af tyverne efterlyste Uldall oplysninger om, hvor man endnu holdt fast ved de gamle skikke i forbindelse med årsfester-

ne (Uldall 1928), og så gik han ellers i gang med at få lavet de nødvendige film- og fotooptagelser: 1927 fotograferer han sankthansaften i Toreby på Lolland, hvordan kransene bindes på den »midsommerkro-
ne«, som hvert år anbringes i toppen af byens midsommertræ. I 1929 rejser han til Sønderjylland for at lave optagelser fra »æ midsommerkost« dvs. dansen omkring midsommertræet i Sæd ved Tønder. 1930 er han på Samsø for at tage billeder af sommer-i-by-optoget og pyntningen af »favnen«, som bruges til dette formål, og samme år er han også på Mors for at tage billeder af en sankthanskik med majgreve og sommer i-by-optog. I 1931 laver han fotoreportage på Strynø om børnenes skærtorsdagsskik: De drager til stranden med store halm-bundter og en gryde til at koge æg i. Mens drengene koger æggene, leger pigerne. De kogte æg deles ud, og man kaster dem op i luften, inden de spises under et fælles måltid. Bagefter går børnene i samlet trop til byen, hvor de leger og danser om majstangen til mørkets frembrud. Samme år til pinse er Uldall i Skørping i Himmerland for at lave reportage om børnene, der henter majløv hjem fra skoven pinseaften og bagefter pynter deres »majbøg« (et kolossalt kors med grønne grene og dannebrogssflag), som rejses hjemme i landsbyen. Til sankthans kører han rundt i Nordsjælland og fotograferer et stort antal bål og blus. I 1932 finder vi ham ved fastelavnsridning i Store Magleby på Amager, og torsdagen før har han været i Hundige for at fotograferere drengenes indsamling af æg og penge til deres fastelavnsgilde. Påske samme år drager han til Langeland, hvor han i Humle sogn optager børnenes skik med at gemme påskeæg og de voksnes skærtorsdagsskik med at plukke de såkaldte ni slags kål (det sidste synes dog at være en rekonstruktion). Første påskedag er han i Lindelse for at fotograferere en ægkogning ved stranden svarende til Strynøskikken, og hen på sommeren er han igen på Langeland, denne gang for at optage høstskikkene på en stor, gammeldags bondegård i Illebølle. 1933 går rejsen til Tise i Vendsyssel for at rekonstruere en hyrdeskik med pyntning af den såkaldte »sankthansko«. Han optager også, hvordan koens krans bagefter lægges op på taget over stalddøren. Skikken var nu ikke længere i brug, men folk kunne stadig huske, hvordan man gjorde. I 1936 besøger han herregården Ørbækklunde på Fyn for at fotograferere, hvordan herskabet »trinter« påskeæg i spisestuen. 1947 er han i Svaneke for at overvære festen ved den såkaldte »sankthanskilde« og fotograferere børnenes små blomsterarrangementer af samme navn. Så sent som 1952 er Uldall i Himmerland for at fotograferere, hvordan børnene i Helberskov pynter deres majbøg til pinse. Fotografierne af disse festskikke blev gengivet mange forskellige steder, både i egne og i andres publikationer. På det 15. nor-

diske folkelivs- og folkemindeforsker møde i Ålborg 1961 sammenfattede Uldall resultaterne af sit mangeårige arbejde i et teoretisk indlæg om folkefesternes katolske grundlag (Uldall 1963).

Ud over Uldalls reportager har Nationalmuseet et par reportager indsendt af amatørfotografer. Det drejer sig om billedserier om henholdsvis fastelavnsbådeoptog i Århus 1931 og 1932, sankthansblus med udstoppet heks sammesteds 1934, og fastelavnsdrenge i Greve 1943. Men ellers er situationen den samme som på Folkemindesamlingen. Bortset fra Uldall var der ingen, som fotograferede levende folkemindedemotiver. Ligesom på Folkemindesamlingen var det først noget, der kom til med den næste generation.

Hvor meget der findes af folkemindefotografier i andre samlinger er vanskeligt at få overblik over. Mulighedernes mangfoldighed fremgår ikke helt klart af Hans Berggrens *Billedsøgning. Hvor finder jeg billedet? Eksempler på private og offentlige samlinger* (Kbh. 1986). Denne publikation er resultatet af en landsomfattende rundspørge og under den lidt for beskedne titel tegnes profiler af intet mindre end 154 offentlige eller private billedsamlinger. I bogens register henvises der dog kun til tre institutioner, hvor der kan findes folkemindebilleder: Det kgl. Bibliotek, Dansk Folkemindesamling og Nationalmuseet (s. 55, stikordet »Folkeliv- og folketyper«). Men læser man fortegnelsen igennem med folkløristiske briller, får man hurtigt mistanke om, at der desuden må findes sådanne billeder i følgende samlinger (numrene i parentes refererer til Berggren): Arbejdermuseet (3), Bornholms Museum (9), Anders Enevigs cirkushistoriske studiesamling (17), Dansk Landbrugsmuseum (30), Fiskeri- og Søfartsmuseet (56), Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg (67), Vendsyssel historiske Museum (71), Historiske samlinger for Sønderjylland (72), Møntergården i Odense (80), Københavns Bymuseum (82), Institut for Dansk Dialektforskning (87) og Medicin-Historisk Museum (90), begge ved Københavns Universitet, Købstadmuseet »Den gamle By« (91), Lolland-Falsters Stiftsmuseum (100), Skive Museum (136). Man kan fortsætte med fortegnelsens lange række lokalhistoriske arkiver, som i deres indsamling af privatfotos og i deres sikring af gamle fotografarkiver også må forventes at indeholde folkemindebilleder. Hertil kommer et betydeligt antal kulturhistoriske billedsamlinger, som ikke er kommet med i den første udgave, men forhåbentlig er samlet op i den reviderede udgave, som er under trykning (Berggren 1990).

Om størstedelen af de her opregnede billedarkiver gælder, at de med hensyn til dokumentationen af folkeminder kan betegnes som »passive« samlinger. Fotograferne vil, hvad enten de har været amatører el-

ler professionelle, normalt have været ude i et ganske andet ærinde end at fotografere folkeminder. Det var kun på Nationalmuseet og i kredsen omkring Folkemindesamlingen, at man kunne komme på en sådan tanke.

Fotografernes folkemindebilleder

Man kan ærgre sig lidt over alt det, som folkemindeforskerne med undtagelse af Uldall ikke fik taget sig sammen til at fotografere før i halvtredserne. Men heldigvis blev nogle af de motiver, som man var så længe om at få øje på, fanget ind af de professionelle fotografer. Der var forskellige anledninger til disse optagelser og de varierede også efter hvilke »folkeminder«, det drejede sig om – selv om dette var det sidste ord, man ville finde på at bruge i disse sammenhæng. Mange festskikke blev fotograferet med henblik på de så populære postkortserier, som der kunne tjenes gode penge på, og som mange fotografer derfor havde i tankerne, selv om projekterne ofte standsede undervejs. Er det måske baggrunden for, at Lyngbyfotografen Villiam Türck (1872–1946) i 1907 laver en serie om julen i en borgerlig familie og senere tager billeder af fastelavnsbørn og sankthansblus? Eller at fotografparret Herdis og Herman Jacobsen i trediverne laver optagelser af dystløbet i Kerteminde havn og af det efterfølgende bådeoptog rundt i byens gader? Man skal dog ikke helt udelukke, at fotograferne også kan have lavet sådanne optagelser af rent kunstnerisk interesse. I *Populær Vejledning i Fotografi* (Kbh. 1899) nævner I. C. Stochholm netop markedsscener, skyttefester og fastelavnsløjer som eksempler på, hvad man kan finde af folkelivsbilleder i provinsbyerne og tilføjer dystløbene eller, som han kalder dem: »de endnu nogle steder bevarede vandturneringer (s. 29).«

Når det gælder skik og brug ved livets højtider, er anledningen derimod klar. Det er bestillingsarbejder fra familien i forbindelse med barnedåb, konfirmation, bryllup og begravelse eller i anledning af sølvbryllup eller guldbryllup. I ethvert fotografarkiv vil man kunne finde materiale, som belyser udviklingen i disse skikke, for eksempel om overgangen fra sort til hvid brudekjole eller om brugen af myrter i sløret eller på kjolen. Til bestillingsarbejderne hører også fotografier af rejsegilder, indvielser og jubilæer med deres respektive ceremoniel.

En hel verden for sig er pressearkiverne, som nok i det lange løb skal vise sig at være de mest righoldige på folkemindebilleder. Eksempelvis kan nævnes, at en af de største grupper i Det kgl. Biblioteks kolossale billedsamling er »avisarkiver«, der har »Dagens Nyheders billedar-

5. »Tordenkalven« som Johannes V. Jensen udødeliggjorde med en af sine himmerlandshistorier. Førstnævntes rigtige navn var Chresten Christian Larsen (1806–1891). Billedet er taget omkring 1890 af fotograf N. C. Madsen i Ålborg (bnr. 3534). Dansk Folkemindesamling har flere eksemplarer, hvilket tyder på, at det var et af de billeder af sig selv, som denne himmerlandske original og visedigter vandrede rundt og solgte for 25 øre »gerne forhøjet efter køberens behag«. De andre kendte fotografier af »Tordenkalven« er alle taget af J. Nørgaard i Års (jf. Tang Kristensen 1974:13).

kiv« som en undergruppe, inden for hvilken fotografierne igen er ordnet efter emne, og her findes for eksempel en kuvert med billeder fra julen.

Hertil kommer så endelig alle amatørfotografernes billeder af familiens liv i hverdag og fest, af livet på arbejdspladsen og i ferien. Hvad der stadigvæk hverken er opfanget af folkemindeforskerne eller af de professionelle fotografer, kan til syvende og sidst vise sig at skulle findes her.

Fireogtyve folkemindefotografier

Den efterfølgende tekst- og billedmontage skal vise, hvordan fotografiet lader sig anvende som dokumentation inden for folkemindeforskningens forskellige områder: Folketro og magi; sagnoverleveringer; festsikke knyttet til årets og livets højtider samt til arbejdslivet; og folkedigtningen (eksemplificeret med sanglege og eventyrfortælling). Hvor det har været muligt er fotografierne ledsaget af tekster, som er blevet til i forbindelse med optagelsen.

Der har været en tendens i forskningen til at adskille den billedlige og den verbale beskrivelse. Herved har man sløret det faktum, at de to dokumentationsmåder er komplementære og lige uundværlige, når man har at gøre med, hvad vi kunne kalde visuel folkløse. En meget stor del af folkemindeforskningen beskæftiger sig med ting, som kun lader sig beskrive i ord, og det er måske derfor, at der har været en tendens til at nøjes med en verbal beskrivelse dér, hvor det ville have været naturligt også at dokumentere med billeder. For flere ældre skikkes vedkommende gælder det, at vi ikke har et eneste fotografi, som er taget af en folkemindesamler, og at vi kun kan takke fotograferne for, at der overhovedet findes billedmateriale. Fotograferne har til gengæld sjældent været flinke til at notere noget om deres motiver; i bedste fald har de forsynet optagelsen med en kort titel, men som oftest ligger deres interessante billeder uden nogen som helst oplysning. Når en sådan »stum« optagelse fra et fotografarkiv lader sig sammenføre med en »blind« tekst fra vore folkemindearkiver, har vi pludselig fået en fyldig beskrivelse af fænomenet. En systematisk sammenføring af de to kildegrupper ville i høj grad råde bod på fortidens forsømmelser. I dag er det en umulighed, men når museernes og arkivernes edb-registrering har stået på nogle år, vil noget sådant kunne lade sig gøre, selv om det fortsat vil være en gigantisk opgave.

6. Den kloge kone i Tjørnehoved Anne Marie Jeppesdatter (1812–1884), anden generation i det vidtberømte dynasti af »Tjørnehoved-folk« (bnr. 4958). Hun kunne trylleformler for gigt, krampe og andre sygdomme og vidste desuden råd for dem, der var hjem søgt af forhek-selse eller spøgeri. Birkedommer Malling Holm, som personligt opsøgte hende en gang i 1870'erne, har givet følgende beskrivelse af hende: »I en trælænestol sidder den store, svært byggede, gamle kone og mod-tager sine patienter... Hun rejser sig ikke. I sin hvergarnsdragt af mørke farver og med en hovedbeklædning, som er en mellemting af tørklæde og kappe, sidder hun tilsyneladende fraværende eller i indad-vendt selvbeskuen og hører på den lidendes fremstilling. Hendes blege, fyldige ansigt med den stærkt nedhængende underlæbe er ubevæge-ligt... Men kan man frembringe et smil over det, lyser der ud af de små kloge øjne en mild resignation og kærlig deltagelse. Hun giver 'sine råd' kort og taler overhovedet ikke meget, før end hun med den monotone, mumlende stemme fremsiger sin i så mange år gentagne 'læsning', som ingen forstår, og heller ikke behøver at forstå, når blot troen er der...« (citeret efter Ellekilde 1957:25). På billedet her er hun noget yngre og har skiftet hvergarnsdragten ud med stadstøjet: sortternet silketrøje, silkeforklæde og hue med hovedlin. Ateleroptagelse fra 1860'erne ved ukendt fotograf. Affotografering i Dansk Folkemindesamling 1962 efter original hos sønne datteren: den kloge kone i Mern. Mange af de kloge folk var velstående og havde råd til at lade sig portrættere. Man kan derfor med held søge efter dem i de gamle fotografarkiver.

7. Grendyngen i Hyde skov eller »stikhokken«, som den hedder på lol-landsk, fotograferet omkring 1920 af museumsinspektør Hans Kjær (bnr. 9886). Skikken med at kaste grene eller sten på bestemte steder er ældgammel og udbredt over størstedelen af verden. I Danmark forkla-res den almindeligvis med, at en eller anden er død på det pågældende sted, og at det bringer ulykke, hvis man går forbi uden at kaste en gren (eller sten). Om oprindelsen til den her afbillede stikhob hedder det i en avisartikel fra 1911: at »for omtrent 100 år siden var der på Krænke-rup gods (nu Hardenberg) en skytte, som var meget forhadet og af den grund blev ihjelslagen i Hyde skov; men derefter kom der i skoven et slemt spøgelse; særlig viste det sig ved, at folk foer vild i skoven og ikke kunne finde ud af den. En 'klog' mand gav så det råd, at man skulde ka-ste en pind ('en stikke') hen på det sted, hvor drabet var foregået, så blev man retvendt. Denne skik har holdt sig til vore dage, således at in-gen – og især ingen af skovbetjentene – går der forbi uden at kaste en

6. *Den kloge kone i Tjørnehoved.*

7. Grendyngen i Hyde skov.

stikke til 'hokken'« (*Jyllands-Posten* 22.8.1911 efter *Lolland-Falsters Stiftetidende*).

I en folkemindeoptegnelse fra 1926 bruges den interessante vending, at man skulle kaste en pind på stikhokken for at »stene den«, og det hedder videre, at »i modsat fald skete der et uheld, inden man var ude af skoven (DFS 1906/23:788).« I følge en mere specifik tradition består uheldet i, at man kommer til skade på den bro, der ligger lige i nærheden, og som går over Hyde å – en rigtig Bukke Bruse historie! (Pjenggaard 1962).

8. »Stenhob på Trørstrup hede ved Vildbjerg, hvor en pige dræbtes ved kapkørsel fra Lund marked i 1850'erne,« er H. P. Hansens titel på dette fotografi, taget den 18. juni 1911, som led i en mønstergyldig indberetning (bnr. 902):

Til Dansk Folkeminde-Samling

D. 23/3 1911 hørte jeg tilfældigvis, at der på Trørstrup hede fandtes en

8. Stendynge på Trøstrup hede.

stendynge, hvor en pige i sin tid var omkommen. Siden fik jeg af ældre og yngre oplyst, at 4 vogne fra Timming og Vildbjerg kørtes om kap der på heden – de kom fra Lund marked i Fjellerup. Et par vogne kørte sammen og Anders Posts datter, der tjente hos Jens Mikael Riis i Timring, blev kørt over og dræbt.

Niels Teglgård i Vildbjerg lavede og solgte en 4 skillings vise hvori bl. a. stod: »Når spiritus på mandfolk raser, de handle tit ej som de bøl; i frådseri de tumle frem i stads og pragt som adelsmænd...«

Vejfarende kastede sten i dyngen, hvor det skete; dyngen blev spredt, da vejen blev anlagt; men der dannedes snart en ny igen.

Da jeg den 18/6 11 besøgte stedet, var der vel 2 trillebørfulde sten i dyngen, men en mængde var, som det ses på fotografiet, hoppede langt ud fra dyngen. Cyklen ligger i vejgrøften for at give en forestilling om størrelsesforholdene. Traditionen tro kastede jeg 3 sten til dyngen.

H. P. Hansen

9. »Det kloge træ« i Davrup skov.

9. »Det kloge træ« i Davrup skov, Bjergsted sogn, fotograferet af Thomas Bang på sommerrejsen 1909 til Nordvestsjælland (bnr. 9873). Sine feltnoter skrev Bang på Dansk Folkemindesamlings optegnelserblade, som han selv efter hjemkomsten indlagde i de topografisk ordnede samlinger. I DFS 1906/23 »Sagn og Tro«, under Bjergsted sogn (topografinummer 314) finder vi således, hvad Bang har fået fortalt om dette kludetræ eller selv har kunnet iagttage på stedet. Optegnelsen er påført en henvisning til den gamle billedsamling, hvorfra fotografierne, som nævnt i indledningen, nu er overført til det nye billedarkiv:

I Davrup skov, tæt ved Davrupgård, findes et stort egetræ, der kaldes »Det kloge træ«. Det har to stammer, der er vokset sammen på en sådan måde, at der dannedes et hul. Indtil for ca. 30 år siden var det almindeligt, at man trak børn derigennem, når de var syge. Navnlig benyttedes træet mod engelsk syge [skæver]. Når barnet var trukket derigennem, ophængte man en klud på træet som offer. Fordum boede der en gammel kone ved træet. Hun trak børnene igennem, og man fortæller, at hun gav dem at drikke mælk, hvori der var blandet kirkegårdsjord. De drak det af en pandeskal.

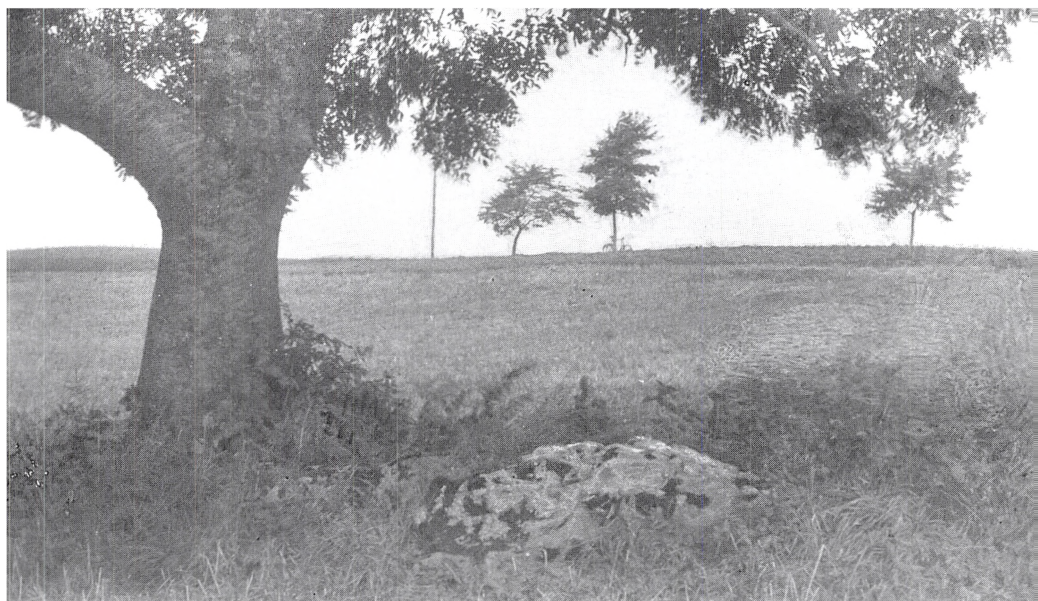
(Meddelt af Lærer Mathiasen i Mullerup ca. 46 år gl. Han er født og opdraget i Davrup.)

En arbejdsmand på Davrupgård har meddelt mig, at for et par år siden kom der en mand (med et barn velsagtens) kørende langvejs fra og spurgte efter det hellige træ.

Ejeren af Davrupgård har meddelt mig, at det kloge træ benyttedes ved sankthanstide. Kludene skulle hænges på den side, fra hvilken barnet blev ført igennem træet. For 8 år siden, da han overtog gården, benyttedes det meget, og endnu finder man af og til klude der.

Optegneren har selv set træet. Hullet er så stort, at børn, men næppe voksne, kan komme igennem det. For et par år siden sad en mejerske i klemme dér det meste af en nat. Hun måtte hjælpes ud om morgenen. Træet står i fare for at kvæles af de omgivende bøge. Efter det indtryk ejeren gjorde på mig, vil han ikke være uvillig til at frede det.

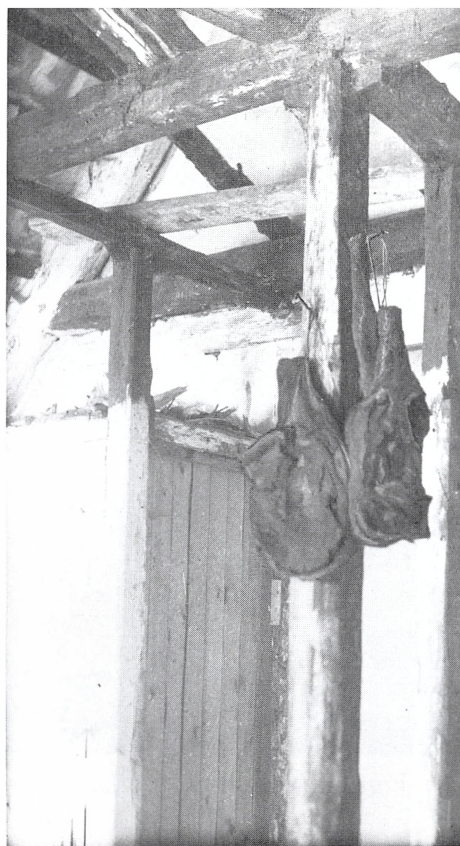
Fotografier: DFS 1906/56 Al:314.

10. »Følsfjeddets« ved Antvorskov kloster.

10. »Følsfjeddets« ved Antvorskov kloster fotograferet 1910 af stud. mag. Gunnar Knudsen, den senere navneforsker (bnr. 1093). Ifølge sagnet lovede kong Valdemar at ville skænke Slagelse by så meget jord, som hellig Anders kunne omride på et ni dage gammelt fæl, imens kongen var i bad. Hellig Anders klarede opgaven så godt, at de måtte bede kongen skynde sig ud af badet. På rideturen kom føllet til at træde på en stor sten og efterlod et mærke af hoven. Sådant fortaltes sagnet endnu i begyndelsen af 1700-tallet (jf. Knudsen 1912:26–28), men nu to hundrede år efter var det meste gået i glemme eller blandet sammen med andre legender om den folkekære helgen:

»I Slagelse hørte jeg om den sten, som hellig Anders havde *hvilet sig på*, da han red om Slagelse,« indberetter Gunnar Knudsen til Folke-mindesamlingen. »Jeg fandt den efter beskrivelsen. Det ser ud, som stenen er slået itu, og at stykkerne har fået lov til at ligge nogenlunde i den rigtige orden. Den ligger under kronen af et fritstående asketræ... Det fortælles, at ejeren af Carlshøj, Seehusen, en gang ville fælde træet, men hans mor havde fået så svære betænkeligheder (frygt for at gården

11. Skinkerne på loftet af herregården Lerbæk.

skulle brænde), at det fik lov til at stå. Forvalteren havde hørt, at en munk en gang havde siddet på stenen. En husmand fortalte, at én en gang havde stået på den, mens hans *æsler* [sic] drak af den nærliggende kilde.« Af en gammel kone fik den unge folkemindesamler fortalt, at »én en gang havde slået med sin hånd i stenen, så der var blevet et mærke«; men han kunne hverken finde mærket af føllets fod eller af helgenens hånd. Indberetningen er forsynet med en kortskitse og med en farvelagt tegning af stenen (DFS 1906/ 23:421).

11. To gamle skinker og et fårelår på herregården Lerbæks loft, hvorfra de ikke må fjernes (bnr. 885). Fotografiet er taget i 1922 af Kai Uldall og indsendt året efter med et brev som begynder: »Kære Folkemindesamling. Hermed et fotografi af to gamle, røgede skinker og et røget fårelår, hvilke ærværdige sager jeg i december 1922 fandt hængende på loftet af den gamle herregård Lerbæk, Elling sogn, Horns herred,

12. Vandvisning med en pilekvist (»ønskekvist«).

Hjørring amt... Gården har i de senere år skiftet såvel ejer som tjenestefolk flere gange, og der var ingen af beboerne, som kendte noget til overtro om skinkerne.« Brevet fortsætter med at nævne traditioner fra andre herregårde i Vendsyssel, hvor man på loftet havde skinker eller andre genstande, til hvis fjernelse der var knyttet en forbandelse, og han tvivler derfor ikke på, »at vi her har haft en lignende skinketro.« (DFS 1906/134 Uldall; jf. sagntypen »Svineskind m. m. på loftet i herregårde« i Evald Tang Kristensens *Danske Sagn* 4, s. 270 ff.).

12. Husmand Peder Christian Olsen i Histør, Øster Assels sogn på Mors, demonstrerer, hvordan man viser vand med en pilekvist – eller en »ønskekvist«, som Olrik yndede at kalde den (fot. Kai Uldall 1926, Dansk Folkemuseum, negativ nr. 2556–8).

13. Juletræet pyntes.

13.–14. I 1907 lavede den for sine spiritistoptagelser herostratisk berømte fotograf Villiam Türch (1872–1946) nogle optagelser af julen i et borgerligt, københavnsk hjem. Der er tale om kraftigt iscenesatte tableauer, jf. at drengen til højre på det første billede er kommet til at bevæge hovedet. Senere har fotografierne fået titler som »Faster læser Juleæventyr for Børnene ved Kaminilden« (bnr. 985), »Utaalmodighed« (bnr. 986) og »Der danses om Juletræ« (bnr. 984). At betegne dette som reportage ville være vildledende, men på en eller anden måde har fotografen alligevel fanget noget væsentligt i disse billeder. Måske fordi borgerskabets jul i sig selv var decideret iscenesættelse. Lignende titler dukker for øvrigt op igen og igen på fotografernes julebilleder fra århundredeskiftet, og scenerne forløber jo også parallelt i den klassiske »drejebog« *Peters jul*. Optagelserne er ikke dateret, men af kalenderen på væggen ses, at juleaftensdag var en tirsdag, hvilket muliggør en datering til året 1907.

14. *Dans om juletræet.*

En ny efterlysning af folkemindefotografier

Skulle nogen have kendskab til gamle fotografier af den her beskrevne slags, som befinder sig i privateje eller i lokale samlinger, vil forfatteren være taknemmelig for underretning herom. Folkemindesamlingen låner gerne sådanne billeder til affotografering, men vil selvfølgelig allerhelst have originalen til opbevaring. De, som måtte føle sig inspireret til selv at gå ud med deres kamera for at fotografere nutidige skikke eller tage andre folkemindemotiver, er velkomne til at ringe til Dansk Folkemindesamling, så vi sammen har lejlighed til at drøfte de forskellige muligheder igennem inden optagelserne.

Dansk Folkemindesamling
Birketinget 6
2300 København S

Telefon: 31 58 58 00

15. Sigøjnernes nytårsfest hos Lorry Feilberg.

15. Fra 1907 stammer også dette billede af sigøjnerfamilien Toikov, som fejrer nytårsaften sammen med kabaretdirektør Lorry Feilberg og andre fra dennes frederiksbergske forlystelsesetablissement (bnr. 3851). Fotografen er formentlig Johan Miskow. Historien bag billedet har Eske K. Mathiesen fremdraget i forbindelse med Dansk Folkemindesamlings udstilling i 1989 om Miskows sigøjnerfotografier:

På en jagt i Kagerup, hvor Frederik VIII deltog, var Andrew Toikov (på billedet for bordenden med hat på) pludselig sprunget frem foran kongen, havde til ham beklaget sig over den behandling sigøjnerne fik, og majestæten havde nedladt sig til at samtale med ham. Og Toikov fik endda kongen til at overtale den tilstedeværende birkedommer fra Helsingør til at give sigøjnerne tilladelse til at underholde folk på vanlig vis i herredet. Det skabte jo opsigt, og Lorry Feilberg engagerede »de kongelige sigøjnere« til at optræde i »Bondestuen« i Pileallé.

16. Sydslesvigske børn med rumlepotter.

16. Nytårsaften gik børnene rundt med rumlepotter og sang for dørene. Det er det, som vandrelærer Jørgen Jørgensen, Slesvig, vil vise med denne optagelse (bnr. 1059). Men lyset og skyggerne afslører, at foto-graferingen er sket ved højlys dag, og den omstændighed, at drengene bærer korte bukser, passer ikke godt med, at det skal være midt om vinteren. Dateringen på det i Folkemindesamlingen beroende aftryk er »ca. 1937«, hvilket stemmer med, at Ellekilde året efter benytter det i en publikation, hvor han vil vide, at det er »børn fra dansksindet hjem i Tolk sogn« (Ellekilde 1938:137).

I samme publikation findes andre af Jørgen Jørgensens fotografier: To drenge uden for et hus i Stenbjærg sogn, hvor de står ved siden af det blomstersmykkede sidste neg, »fokken« (s. 14), og folkemindesamleren Andreas Lorenzen fotograferet henholdsvis i sit hjem og ved siden af Solstenen i Bøl sogn (s. 131). Da alle disse billeder synes indsendt ved samme lejlighed, kunne man tænke sig, at optagelsen med rumlepotten er en rekonstruktion foretaget nogenlunde samtidig med, at man tog de andre folkemindebilleder.

17. Fastelavnsoptog med »Bakkus på tønden«.

17. Fastelavnsoptog med »Bakkus på tønden« i Grænge by, Toreby sogn på Lolland, taget 1910 af ukendt fotograf (bnr. 2053). Midt i billedet ses Bakkus siddende på en tønne, der bæres af otte unge mennesker. Foran dem står »kommandanten« med sabel og ved siden af ham to klovne. Endvidere deltog i dette optog: 1 forløber, 2 musikere, 2 fanebærere, 4 sangere, 2 »raslekarle« samt følgende traditionelle figurer: hr. vinter, hr. sommer, skærsliberen og hans madamme, kagekonen, hvedebonden og hans kone, violinspilleren, skorstensfejeren og barberen. Oplysningerne stammer fra Carl Christiansen, Rødby Mark, fra hvem billedet indlåntes af Dansk Folkemindesamling til affotografering i 1946. I en artikel om »Karnevallets omvendte verden,« *Forskning og samfund* (juni 1990), har jeg gengivet to andre gamle fotografier af den samme fastelavnsskik.

18. »Efter opfordring i Deres ærede blad *De tusind Hjem* ser jeg, at De ville gerne have lidt at vide om fastelavnsskikke. Her ovre på Møen er det skik endnu. Det er således ikke længere siden end 1907. Da var jeg selv med til sådan løjer. Vi 'stak til jomfruen', som vi kalder det. Nogle

18. Fastelavnsskikken »at stikke til jomfruen«.

red og andre [deltog] i de højst forskellige køretøjer. Alle sammen var vi maskerede – til at begynde med, men maskerne gik hurtigt i stykker... Det er mig, der står kryds ved på billedet.«

Sådan skrev bestyrer Christian Ising på Hvidkildegård pr. Stege til Folkemindesamlingen i 1919, og sammen med brevet fulgte fotografiet af, hvordan man ridende, til vogns eller i kane praktiserer den gamle ridderskik »at stikke til stråmanden« – eller »til jomfruen«, som det hed i Magleby sogn på Møen. Fotografen ukendt, men billedet er, som det fremgår af brevet, taget i fastelavnen 1907 (bnr. 2383; optegnelse i 1906/43:620).

19. »I påsken trillede vi påskeæg. Det var hårdkogte æg, som vi selv havde malet og dekoreret, så hver havde sit letkendelige æg. Så blev der anbragt en tagsten på skrå understøttet af sand, så æggene kunne trille ned ad den uden at gå itu, og så blev der lagt nogle æg ud på gulvet; og nu gjaldt det om at trille sit æg ned, så det ramte et andet æg. Så fik man præmie i form af chokolade, appelsiner eller lignende. Ens æg skulle blive liggende, til man næste gang skulle trille, så det var en for-

19. Der trilles påskeæg på Ørbækslunde.

del at komme sidst, da der så var flere muligheder for at ramme et æg.«
 Beskrivelsen er en barndomserindring af godsejerdatteren Ingeborg Lange, som var født i 1891 på Ørbækslunde ved Nyborg (Højrup 1982:97).

Billedet er taget 1935, hvor næste generation fortsætter med at »trinte æg« i påsken. Fotografen er Kai Uldall. Forklaringen på, at han sådan kunne trænge ind på familiens enemærker, er ganske enkelt, at godsejeren var hans morbror (Dansk Folkemuseum, neg. nr. 8115).

20. I 1908 optegnede Axel Olrik følgende efter en manufakturhandler fra Randers. Denne havde samme år været på forretningsrejse i Vendsyssel og her personligt overværet, hvordan børnene i landsbyen Lønstrup (Skallerup sogn) sankthansaften gik: »i optog gennem byen med en ko, der var pyntet med grønt; det var helt som seletøj omkring den. Et af børnene gik ved siden af og ringede med en klokke; en vok-

20. *Blomsterbekranset hyrdepige med sankthansko.*

sen pige gik med en bøsse og samlede ind til de fattige. De gik fra hus til hus og sang også. Jeg ved ikke om det var salmer eller hvad. De kom tre gange forbi kroen, og de fik jo godt i bøssen« (DFS 1906/43:1214).

Samme år skrev Olrik i en kort notits om sankthanskoen i Vendsyssel: »at skikken har været hendøende, men med det opsving som de folkelige sankthansfester har taget i de sidste år – især ved justitsråd Lönborg-Friis's og 'Vendsyssels historiske Museums' virksomhed – er også sankthanskørerne blevet talrigere« (Olrik 1908:41).

Billedet, der er taget i Lønstrup ved sankthanstide 1910 af fotograf Kirstine Lund, Hjørring, viser skikken i sin fornyede skikkelse: nu er også børnene pyntede og Dannebrog er kommet med i optoget – i dette tilfælde bredt ud over koens ryg (Vendsyssels historiske Museum, K.L. 4340). Det var i denne idealiserede form, at skikken fik sit opsving. Hvad øjenvidnet beskriver fra Lønstrup to år tidligere, synes derimod at være traditionen i sin gamle, mindre fordringsfulde form (jf. Piø 1961).

21. *Høstskikken »at stryge for kålen« (Erritsø).*

21. »At stryge for kålen« var mange steder et fast ritual (bnr. 3574). Når høstfolkene var færdige med at meje, gik de hjem til gården og truede med at hugge kålen om i haven, hvis deres madmor ikke gav dem en skænk. Fotografiet viser skikken omkring 1910 på en gård i Erritsø ved Fredericia: Høsterne står og stryger deres leer, og husmoderen, som står i døren, har skyndsomt sendt sin datter ud med øl, snaps og kager. Der er selvfølgelig tale om en vis instruktion fra fotografens side, for at hele forløbet kan fanges i ét billede, men dette berøver ikke fotografiet dets dokumentariske værdi: folk gør trods alt, som de plejer og står i deres sædvanlige arbejdstøj. Billedet er taget af fotograf Carl Christensen, Fredericia.

22. »Der slibes for kålen« er titlen på dette billede af den samme skik, taget af fotograf Søren Bay, Asnæs, vistnok omkring 1915 (bnr. 3987). Her er der ikke bare tale om iscenesættelse, men også om rekonstruktion. Det er et eksempel på, hvordan Bay nogle gange prøvede at føre skikkene en menneskealder tilbage i tiden. Han har henlagt optagelsen

23. *Det sidste læs med »høstkvinden« (Als).*

hvor de skal til at høste kålen, er vi allerede kommet derhen, hvor Uldall tog fat nogle år senere.

24. »Da jeg den 17. september 1908 kom uden for min gård, blev jeg opmærksom på en skikkelse, der sad op mod 'æ vedkåst' (brændestakken); på nærmere hold viste det sig at være en legemstor kludedukke udstoppet med havrestrå; den var i kvindedragt, og ansigtet var et stykke svær gaze. Det var 'høstkongen', der i denne egn vandrer fra gård til gård, for at bringe hån til dem, der endnu ikke har indhøstet. I den anledning har hun gerne et pas med sig, der som oftest indeholder en eller anden giftig hentydning. Da vi søgte hos hende, fandt vi under hendes hovedklæde indstukket en papirlap med følgende med blyant nedskrevne ord:

Jeg har hørt, at I mangler en høstpige; jeg er ung og rask og ville gerne have pladsen. Kosten gør det ikke så meget med, men gammel øl

22. *Høstskikken »at stryge for kålen« rekonstrueret på Samsø.*

til Samsø museumsgård og fået sine modeller til at iføre sig egnsdragter, noget man for længst var holdt op med at bruge som arbejdstøj. Resultatet var dette genrebillede, som Bay fik trykt som postkort, og som siden er blevet brugt ganske ukritisk af en række folkemindeforskere.

23. I 1909 indsendte Askovlæreren Poul Bjerger nogle optegnelser om høstskikke hos gårdejer Hans Hansen i Hejs, Broager sogn på Als. Om det sidste læs oplyser han, at det: »kaldes ligesom sidste neg 'e fok'. Et neg bliver udklædt som 'høstkvinde'. Alle eller så mange som mulig kommer op på læsset. Man har den udklædte på læsset, og man kører rundt til naboerne og synger: »Fok! Fok! Hurra!« Og så får man en skænk hvert sted. Før kørte man helt op til Broager, nu kun til de nærmeste naboer. Se billedet« (DFS 1906/43:3245; bnr. 1054).

Bjerger nævner ikke hvem der har taget fotografiet, men hvis det er ham selv (hvad der er meget sandsynligt), må jeg revidere min udtalelse om fotografierne i kredsen omkring Folkemindesamlingen. Både med billedet af det sidste læs og et andet, der viser høstfolkene i haven,

24. Jeppe Aakjærs
»høsthjælper«.

og brændevin det er min kost. Får jeg ikke det, så går jeg fast (d.v.s. i stå), og har I ingen pigekammer, så kan jeg godt ligge i karlekammeret.

Vor daglejer fortalte, at den slags fremmede havde meget travlt i denne tid og blev smidt fra gård til gård ved nattetider, så de kunne nå hele sognet rundt; han havde allerede sammenbrygget nogle dårskaber, der skulle stå på passet til nabogården, hvor man endnu havde langt tilbage med indhøstningen. Men nu tog jeg både høstkonen og passet til mig...« (DFS 1906/43:1651).

25. Konfirmander med handsker, lommeur og cigaretter.

26. *Guldbrudepar foran deres æresport.*

Sådan beskriver Jeppe Aakjær på Jenle sit møde med høsthjælper-sikken (jf. Nielsen 1979). Nogle dage efter sender han optegnelsen og det originale »pas« til Folkemindesamlingen og fortæller i brevet Axel Olrik, at han har figuren opbevaret på sit loft: »kunne jeg glæde en eller anden samling med den, er den til disposition« (1906/134:Aakjær). Nogle uger efter skriver han igen til Olrik, der åbenbart har foreslået en fotografering: 'Høstpigen' er endnu i god behold. Fotografen bor en god halv mil herfra. Det vil formodentlig koste en 5-6 kr. at få hende 'taven å'. Tror De, det er pengene værd?« – Og enden på det bliver, at Andrea Madsen (en ikke nærmere identificeret fotograf, muligvis i Roslev) i december kommer ud og tager billedet. Dukken er, som vi ser, hentet ned fra loftet og stillet ud ved marken, der i mellemtiden er blevet efterårspløjet (bnr. 1038).

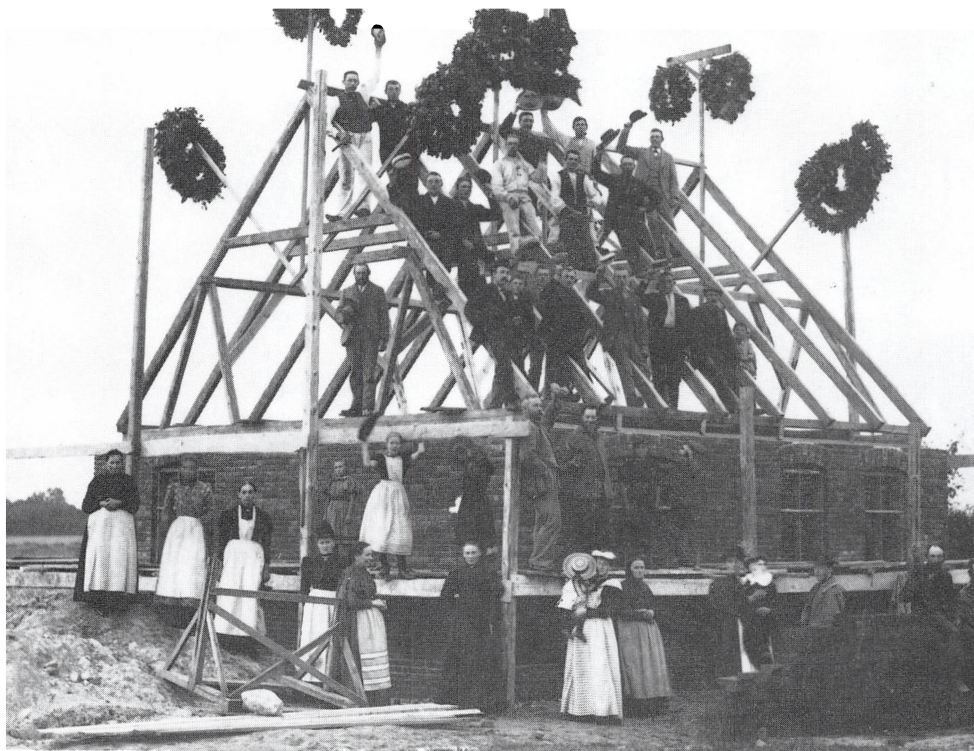
25. Cigaretrygende konfirmander i slutningen af 1890'erne (bnr. 3951). Allerede på denne tid var rygning altså et tegn på, at man var blevet voksen. Af andre symboler på den nye status ses læderhandskerne og urkæden, der går ned til uret i vestelommen. Billedet er sandsynligvis taget af I. C. Stochholm, der også vil vide, at konfirmanderne er fra København (jf. Stochholm 1924:35).

26. Et guldbrudepar 1921. Træskomand Hans P. Christensen og hustru i Jystrup siddende foran deres æresport. Billedet er taget af fotograf Julie Petersen, Holbæk (DFS 1920/1 Thorkild Gravlunds samling).

27. Sønderjysk rejsegilde omkring 1900 (bnr. 8940). Askovfotografen Karl Jørgensen (1844–1917) tog – muligvis på opfordring af Poul Bjerger og H. F. Feilberg – en del folkelivsbilleder, som hans efterfølger, fotograf Lauge Svold i 1981 skænkede Folkemindesamlingen kopier af (bnr. 8937–8962). Det store pladearkiv opbevares nu af Vejen Kommunebibliotek, mens de originale protokoller findes på Lokalhistorisk Arkiv for Vejen Kommune. Det meste er fotografier af Askovelever, men der ligger formentlig også et betydeligt, hidtil ukendt kulturhistorisk billedmateriale, som venter på at blive draget frem.

28. Børn leger »rundkreds« på Thingvalla Allé på Amager. Amatørfotografi 1913, affotograferet 1977 (Dansk Folkemuseum, neg. nr. 127.608).

»'Rundkreds' legede vi ofte« skriver billedets ejer, en nu 85-årig dame til Nationalmuseets etnologiske undersøgelser. »Det var altid på vejen, og der var både større og mindre børn med, både drenge og pi-

27. Et sønderjysk rejsegilde.

ger, men ingen voksne... 'Rundkreds' begyndte næsten altid med tælleremser... 'Tornerose' skulle have en tornerose i midten af kredsen og en prins og en ond fe udenfor... 'Tag den ring' var en anden leg, hvor én i midten havde en ring mellem sine håndflader, og den skulle han droppe imellem to af de fremstrakte hænder i kredsen, uden at nogen opdagede, hvor det var sket, og så sang vi:

Tag den ring og lad den vandre,
fra den ene til de andre.
Ringene ligger skjult under bølgene blå,
sig mig engang, hvor ringene den lå.

Den i kredsen, der fik 'lå' skulle gætte, hvor ringen var, og gættedes der rigtigt, var det hans tur til at komme ind i kredsen.« Optegnelsen fortsætter med at beskrive andre rundkreds-lege som: »Der brænder en ild«, »Munken går i enge« og »Kaptajnen han tager«. Til den sidste sang børnene:

28. Børnene på Thingvalla Allé leger »rundkreds«.

Kaptajnen han tager sin krøllede hat,
og siger sin kærest så mangen godnat.
»Godnat, godnat, nu rejser jeg,
og tager en anden i stedet for dig.«

Efter, at kaptajnen havde vinket farvel til én og taget en anden ind i kredsen sang man:

»Og danse jeg ville så gerne med dig,
der er så mange, der holder af mig,
af mig holder far, af mig holder mor,
af mig holder søster og eneste bror.«

Når lygtetænderen kom, var det tid til at slutte legen, fortæller medde-
leren, for så skulle børnene op. Men nogle gange forsøgte de at forlænge
legetiden lidt ved at gå bagefter lygtetænderen og puste gaslysene ud
(Nationalmuseets etnologiske Undersøgelser, nr. 33210).

29. »Pattekarlen«.

29. Efter at have været kredsen rundt med folketro, årets og livets fester, arbejdsgilder og sanglege står vi tilbage med folkedigtningen. Hvordan kan fotografiet bruges til at dokumentere det fantastiske eller det rene og skære digt? Også dette havde Olrik et bud på i sit uopslidelige manifest fra 1908: »Men utrolig meget fanges kun ude omkring af det øje og øre der har sans for sådant. Vi har venlige følelser for dem, der fra Århus sendte os billedkort af 'det hus hvor molboerne købte gryden', eller som ude i et af fiskerlejerne snappede billedet af en ret stor dreng, der står foran huset og dier sin mor, mens hans far stolt ser til; det er jo eventyrets 'pattekarl' om igen i virkeligheden. Men der savnes hundrede gange mere end der haves. Vi har endnu ikke haft en mand med fotografiapparat på Tibirke bakker lige før høsten begynder, så at han kunne afsætte 'Arnakkekongens vej' som den visne stribe gennem sæden...« (Olrik 1908:13 f.).

Fotografiet af »pattekarlen« er taget september 1900 i Rungsted af stud. mag. Ida Falbe-Hansen, som gav det følgende halvt svenske titel:

»Bidrag til Danmarks Kulturhistorie på 1900-talet« (bnr. 2531; her reproduceret efter Olrik 1908, da fotografiet i mellemtiden er stærkt blegnet).

Efterskrift

Under korrekturarbejdet er der dukket et interessant materiale op vedrørende Foreningen Danmarks Folkeminders fotokonkurrence i 1926. Det er fundet af arkivar Eske K. Mathiesen under ordningen af Foreningens papirer og omfatter dels den trykte meddelelse om konkurrencen (fig. 30), dels bedømmelsesudvalgets afgørelse af 1. december 1927. Af sidstnævnte dokument fremgår, at der også var en tredjepræmie på 50 kr. (den tilfaldt kommunelærer Thorkild Svendsen, Århus). Hvad der er nok så interessant, er oplysningen om »en ekstrapremie, svarende til første præmie«, altså på 100 kr. (jf. s. 25, ovenfor), og at denne præmie skulle gives til museumsinspektør Kai Uldall. Hans deltagelse i konkurrencen (bl. a. med aftryk af artiklens fig. 11 og 12) var mig bekendt, men hvis det, som det nævnes i andre sammenhæng, drejede sig om en »amatørfotografikonkurrence«, var det ikke svært at forstå, hvorfor man måtte forbigå ham. Nu viser denne forklaring sig at være uholdbar: Som vi kan se af opslaget, henvendte konkurrencen sig både til amatører og professionelle, jf. formuleringens »amatørfotografi og almindeligt fotografi«. Uldalls bidrag var afgjort det bedste, og han kunne altså ikke siges at være diskvalificeret. Men på grund af hans nære tilknytning til Foreningen valgte man den ovenfor citerede på én gang diplomatiske og generøse løsning.

Efterlysningen på omslaget af Ussings *Aarets og Livets Højtider* fra 1925 er tidligere undsluppet min opmærksomhed. Den er interessant, fordi den viser, at man også efter Olriks død prioriterede fotografiet højt, og at Folkemindesamlingen havde meget andet end billeder af de jordfaste folkeminder på sin ønskeliste. Nu mange år efter kan vi kun beklage, at disse to indsamlingskampagner slog fejl og ikke tilvebragte den strålende samling af kulturhistoriske fotografier, som der ellers på alle måder var lagt op til.

KONKURRENCE OM FOLKEMINDEBILLEDER

Efter Løfte i Meddelelse af Marts 1926 udskriver nu »Danmarks Folkeminder« en Fotografikonkurrence blandt sine Medlemmer, hvor det gælder om, hvem der i det kommende Aar indtil 1. November 1927 kan indsende de fleste, de værdifuldeste og de bedst udførte Folkemindebilleder i Amatørfotografi eller alm. Fotografi. Foreningen udsætter en 1ste Pris paa 100 Kr., en 2den Pris paa 75 Kr., en 3die Pris paa 50 Kr. og desuden flere mindre Bogpræmier.

For Deltagerne i Konkurrencen gælder følgende Vilkaar:

- 1) Deltagerne skal være Medlemmer af Foreningen. Amatørfotografer udenfor Foreningen, der kunde ønske at deltage i Konkurrencen, maa melde sig ind i Foreningen, i det mindste for Aarene 1926 og 1927.
- 2) De indsendte Billeder indgaar efter Konkurrencen vederlagsfrit i Dansk Folkemindesamlings Billedsamling.
- 3) Foreningen har Ret til at reproducere Billederne i sine egne Skrifter og til at tillade Benyttelse i Værker af lignende videnskabelig Karakter mod et Honorar af 2 Kr. pr. Billede.
- 4) De konkurrerende Billeder indsendes uopklæbde, mærkede paa Bagsiden med Indsenders Navn og med Nummer.
- 5) Sammen med Billederne maa indsendes en fuldstændig Fortegnelse (helst skrevet paa Dansk Folkemindesamlings Optegnelsespapir, der faas gratis i Dansk Folkemindesamling) med saa udførlige Oplysninger om hvert enkelt Billede som muligt, først og fremmest om hvad Billedet forestiller, fra hvilket Sogn det stammer, og paa hvilket Tidspunkt Fotografiet er taget.
- 6) Fotografiene kan indsendes naarsomhelst i det kommende Aar, men 1. November 1927 er uigenkaldelig sidste Frist.

Umiddelbart efter 1. November 1927 træder Bedømmelsesudvalget sammen og træffer sin Afgørelse, saa at Bedømmelsen kan foreligge til Julen 1927. Bedømmelsesudvalget bestaar af Arkivar H. Grøner Nielsen, Dansk Folkemindesamling, Forfatter I. C. Stochholm, København, og Underinspektør H. Zangenberg, Frilandsmuseum i Lyngby.

Bedømmelsesudvalget vil anlægge følgende Synspunkter for de fra hver enkelt Deltager indsendte Billeder:

- 1) Billedsamlingens Helhedspræg og Omfang.
- 2) Enkeltmotivernes videnskabelige Værdi (som ukendte eller sjældne).
- 3) Billedmotivets Ægthed — konstruerede Motiver er uden Værdi for Konkurrencen.
- 4) Den egentlige fotografiske Udførelse af Billederne.

En Vejledning til at kende, hvad der er Folkemindebilleder eller ikke (kun saadanne faar Betydning ved Bedømmelsen) er givet paa Omslaget til Foreningens Skrift Nr. 32, H. Ussing: Aarets og Livets Højtider, 1925, hvortil vi tillader os at henvise de interesserede. Blot de 4 Hovedgrupper skal her nævnes: 1) Billeder vedrørende Aarets og Livets Fester; 2) Billeder af Natur- og Kulturgenstande, hvortil der knytter sig Sagn og Tro (hellige Kilder, hellige Stene, Træer etc.); 3) Billeder af sagnberømte Mænd og Kvinder (kloge Mænd eller Kvinder); 4) Billeder vedrørende det gammeldags Dagligliv (herunder ogsaa Fotografier af danske Folketyper, gamle Bondegaarde, gammeldags Interiører o. desl.).

30. Foreningen Danmarks Folkeminders fotokonkurrence 1926–1927.

Bibliografi

- Bente, Herman (red.), »En Enquête om Fotografering af danske Folketyper«, *Amatør-Fotografen* 8 (1919) 142–149 (med indlæg af Michael Ancher, Thorkild Gravlund, Evald Tang Kristensen, Johannes V. Jensen, m. fl.).
- Berggren, Hans, *Billedsøgning. Hvor finder jeg billedet? Eksempler på private og offentlige samlinger*, Kbh. 1986; revideret udg. Kbh. 1990.
- Buergel Goodwin, Henry, »Svenska Folktyps Utställningen«, *Amatør-Fotografen* 8 (1919) 129–139.
- Christmas Møller, Ingeborg & Minna Holm Kragelund, *Dagligliv bag dæmningen. Lammefjorden 1873–1973*, Kbh. 1974, spec. kap 1. »Søren Bay, Lammefjordens fotograf« (s. 15–24).
- Ellekilde, Hans (udg.), *Fra Dansk Folkemindesamling VI. Meddelelser og Optegnelser*, Kbh. 1938.
- Ellekilde, Hans, »De kloge folk i Tjørnehoved«, *Historisk Samfund for Præstø Amt* 5 (1957) 5–58.
- Føns, Eigil og A. Skjødsholm, »Fra en landsbyfotografers billedbog«, *Vendsyssel Årbog* 1975, s. 7–24.
- Højrup, Ole (udg.), *Herregårdsliv. Beretninger fra århundredskiftet*, bd. 7, Kbh. 1982.
- Høvring Pedersen, Erik (udg.), *Evald Tang Kristensen, Peter Olsen m. fl.: Gamle Kildevæld. Portrætter af danske eventyrfortællere og visesangere fra århundredskiftet*, Kbh. 1981.
- Jensen, Valdemar, *Søren Lolk, den mærkelige Tåsingbonde*, Tåsing Museumslavs forlag 1986.
- Knudsen, Gunnar, »Hellig Anders«, *Aar bog for historisk Samfund for Sorø Amt* 1 (1912) 10–53.
- Marlo, Poul, »Maleren og landsbyfotografen Lars Peter Knudsen, Alstrup«, *Vendsyssels Årbog* 1984, s. 61–70.
- Müller, Mette, »Den jyske Skalmjeje«, *Museerne i Viborg Amt* 3 (1973) 5–11.
- Nielsen, Svend, »Fissemænd og andre høsthjælpere«, *Folk og kultur* 1979, s. 44–68.
- Ochsner, Bjørn, *Fotografer i og fra Danmark til og med 1920*, Kbh. 1986, I-II.
- Olrik, Axel, »Dansk Folkemindesamling«, i: A. Olrik (udg.), *Fra Dansk Folkemindesamling. Meddelelser og spørgsmål*, Kbh. 1908.
- Pjengaard, Johannes, »Stikhoben i Hyde skov. Et enestående levn fra en svunden tid«, *Lolland-Falsters historiske Samfund* 1962, s. 331–338.
- Piø, Iørn (1960), »Sankthans-koen«, *Folkeminder* 2 (1960–64) 72–76.
- Stochholm, I. C., *Populær Vejledning i Fotografi*, Kbh. 1899.
- Stochholm, I. C., »Vor Tids Typer«, *Amatør-Fotografen* 8 (1919) 78–80.
- Stochholm, I. C., *Det, som forsvinder. Typer, erhverv og folkeliv*, Kbh. 1924.
- Tang Kristensen, Johannes Evald, *Tordenkalven. En himmerlands original*, Ålborg 1974.
- Thuren, Hjalmar, »Det første arbejdsår: 'Danmarks Folkeminder' 1908–1909«, i: *Fra Dansk Folkemindesamling II: Meddelelser og optegnelser*, redigeret af H. Thuren, Kbh. 1909, s. ???
- Uldall, Kai, »Levende billeder i Dansk Folkemuseums Tjeneste«, *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1928, s. 75–80.
- Uldall, Kaj, »Folkefesternes katolske grundlag«, i: L. Bødker og B. Holbek (udg.), *Det nordiske folkelivs- og folkemindeforsker møde*, Kbh. 1963, s. 102–111.
- Varnild, Ib, »Det sande billede. Fotografiet som redskab for kulturhistorien«, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1989, s. 175–190.
- Yde-Andersen, D., »Fortegnelse over Kai Uldalls film af gamle folkeskikke og gamle arbejdsmetoder«, *Folkeliv og kulturlevn. Studier tilegnet Kai Uldall* 14. september 1960, Kbh. 1960, s. 329–336.
- Aakjær, Jeppe, »Niels Sørensen, Lem«, *Skivebogen* 1919, 114–123.

Forkortelser

bnr. = billednummer (i Dansk Folkemindesamling).

DFS = Dansk Folkemindesamling.

Summary

The Photography in Folklore Research (1839–1950)

While Danish folklorists put the phonograph and the taperecorder to use as soon as these inventions had appeared on the market, they took half a century before discovering the utility of the photography. The first time the camera was used in folklore research was in 1895 when the great collector Evald Tang Kristensen hired the professional photographer Peter Olsen to travel with him and portray some of his informants. The result of their expeditions to different regions of Jutland is a unique series of photographs of singers, narrators and folk musicians taken in their daily dress and sitting at their daily work, as for instance the poor fiddler and storyteller, fig. 1. The glass plates are now treasured in the Danish Folklore Archives and provide us with a rare opportunity to see how ordinary Danes looked when they were not dressed up to be photographed.

Apart from casual pictures photography did not play any role in Danish folklore collecting for the next fifteen years. In 1908, however, professor Axel Olrik in his manifesto for the recently established *Danish Folklore Archives* drew attention to the importance of photography, and for the next twenty years the camera was frequently used by Olrik's students as well as the active members of the also newly created *Danish Folklore Society*. Unfortunately, what characterizes all the photographs taken by folklorists of the period is a total absence of people and social situations, their favorite motifs being stones, trees, wells, crosses, Maypoles and any immovable object with some belief or legend connected to it. The only exception to the rule was the curator Kai Uldall of the *National Museum's* department of Folk Culture (*Dansk Folkemuseum*). From 1927 to 1952 he made an important series of photographic and filmic coverage on traditional festivals and seasonal customs in all parts of Denmark. Apart from the professional work of Uldall we have a few series on popular festivals made by amateurs or professional photographers. It was, however, only after 1950 that photographic documentation became obligatory in all fields of folklore research.

The following section concerned with the heuristics of the huge archives left by professional photographers and amateurs and with the probabilities of finding there some of the pictures that early folklorists never thought of taking.

The final section is a selection of 24 folklore photographs which show the documentary possibilities within the respective fields of folklore: magic, legends, festival customs during the year and during the life cycle, children's singing games, etc. Whenever possible the captions are based on verbal descriptions of the same object or event. In the author's opinion archival and publishing tradition have tended to separate the pictorial and the verbal description, thereby obscuring the fact that the two sides are complementary and equally indispensable for the study of visual culture. As a general rule the folklorists have left us only with verbal descriptions while the contemporary photographers on the other hand may have taken pictures with no more than a short title. Whenever we can match the »blind« texts of the folklore collections with the »mute« pictures of the photographers' archives the result approaches a »full« description. To carry out such matching systematically is today impossible but within some decades of computing it may be quite feasible although still a gigantic task.

Hvad er »virksomhedskultur«

Af Mette Guldborg

Første gang jeg hørte om begrebet virksomhedskultur, var i 1984, da jeg var til møde på en vestjysk virksomhed, hvor der var tale om, at jeg skulle foretage en undersøgelse af virksomhedens betydning for den lille by, den var placeret i (1).

Man havde indkaldt mig som etnolog, og jeg kom og troede, at det var mig, der havde forstand på kultur.

Men jeg tog fejl. Virksomheden havde netop fået identificeret sin virksomhedskultur, og direktøren og hans direktionssekretær var meget optaget af at fortælle om den, hvilket de gjorde med stor begejstring og entusiasme.

Jeg fik præsenteret hele deres introduktionsprogram for nye funktionærer over et vist niveau. Det bestod af 38 overheads, som gjorde rede for virksomhedens start, dens målsætning, dens idegrundlag, dens organisationsplan, dens salgssystem og sidst men ikke mindst: dens kultur (2). Jeg hørte om værdier, om humlebier (3) og om, at topledelsen *skulle* opprioritere kulturbegreberne. Til gengæld hørte jeg ikke noget om kulturen i den by, virksomheden lå i.

Undersøgelsen om fabrikken i den lille by blev aldrig til noget, men min nysgerrighed over for virksomhedskultur var blevet vakt, og i årene, der fulgte, prøvede jeg at følge lidt med i fænomenet, der fra at være et nyt overraskende begreb er kommet til at indgå mere eller mindre ubemærket og selvfølgelig blandt andre udtryk, der har med management at gøre.

I det følgende belyses, hvad der ligger i begrebet virksomhedskultur, og hvordan det er blevet anvendt. Afslutningsvis diskuteres, hvordan etnologer kan forholde sig til dette begreb (4).

Virksomhedskultur

En af grundbøgerne inden for virksomhedskultur først i 1980'erne var de amerikanske managementkonsulenter Deal og Kennedys bog fra

1982 »Corporate Cultures«. Den blev udgivet på dansk i 1984 med titlen »Virksomhedskultur – virksomhedslivets ceremonier og ritualer«.

Deal og Kennedys udgangspunkt er, at enhver virksomhed og enhver organisation har en kultur. Kultur omfatter tanke, tale, handling og kunstprodukter (5), og virksomhedskultur er enkelt udtrykt »den måde, vi gør tingene på her i virksomheden«. Kulturen kan være stærk eller svag, men den har under alle omstændigheder stor indflydelse overalt i organisationen.

En virksomhedskultur består af følgende 5 elementer:

- 1) Virksomhedsmiljøet: de omgivelser og betingelser, virksomheden har såvel geografisk som forretningsmæssigt.
- 2) Værdier: de normer, der definerer succes og fastlægger præstationsstandarder. Værdierne er kulturens kerne.
- 3) Helte: Mennesker, der personificerer kulturens værdier.
- 4) Ritualer og ceremonier: Systematiske og planlagte rutiner.
- 5) Det kulturelle netværk: Det primære, men uformelle kommunikationsmiddel. I det kulturelle netværk er der forskellige roller: Historiefortællere, præster, grå eminencer, rygtesmede, sekretærer, kilder og spioner. Desuden indeholder det klikker og subkulturer.

Pointen er, at ledelsen ved at udnytte kulturen kan få medarbejderne til at være mere motiverede for at yde en indsats; en stærk kultur kan faktisk drive en virksomhed. Den »hjælper de ansatte« til at udføre deres arbejde lidt bedre, dels fordi en stærk kultur giver uformelle regler for, hvordan mennesker skal opføre sig det meste af tiden, og dels fordi en stærk kultur gør folk mere motiverede for at arbejde hårdere.

Deal og Kennedy mener, at for at rette op på nedgangen i produktiviteten i det amerikanske erhvervsliv må man vende tilbage til de oprindelige begreber og ideer, som skabte institutioner som NCR, General Electric, IBM m. fl. Fælles for disse virksomheder er, at de har en stærk kultur, og at de har haft vedvarende succes i amerikansk erhvervsliv.

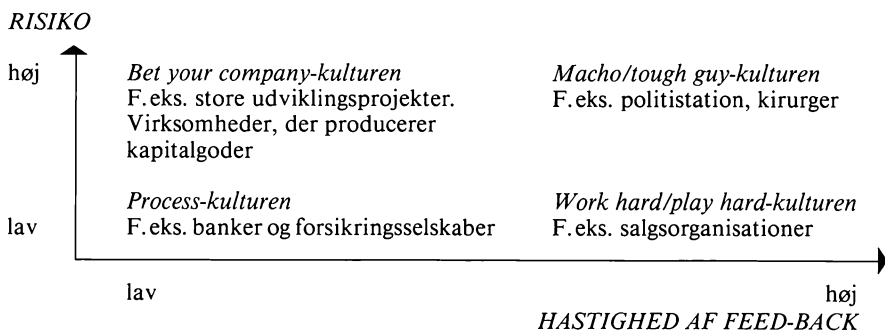
Selv om kultur altså skal »hjælpe medarbejderne« til at udføre et bedre arbejde, skal man ikke tro, at kulturen er til for menneskenes bekvemmeligheds skyld. Deal og Kennedy skriver:

Magtfulde ledere tænker traditionelt først på virksomheden. (De) »lader (...) virksomheden komme ind i deres hjerte« og får således trængt bløde følelser ud. Det er en ting, som vore dages ledere kan tage ved lære af som modgift til den megen snak om erhvervsmæssig

menneskelighed. Menneskelighed er vigtig, men kulturens mål er det vigtigste. (Deal og Kennedy 1984:74).

Menneskene i organisationen er brikker, som man kan rykke rundt med, og forfatterne mener med Napoleon, at »man leder mænd med flitterstads [dvs. medaljer o. lign.], ikke med ord«. Når de et andet sted i rosede toner omtaler en virksomhed, hvor medarbejderne får en håndfuld flødekarameletter af grundlæggeren, når de har gjort et stykke arbejde godt, var jeg som læser på et punkt, hvor jeg begyndte at undre mig alvorligt over, hvad der egentlig foregik i erhvervslivet. Her skal det dog bemærkes, at man ud over at arbejde med forskellige virksomhedskulturer også opererer med forskellige nationale kulturer, og at danske forfattere advarer mod at overføre amerikanske metoder til Danmark.

Deal og Kennedy opstiller fire kulturtyper (også kaldet generiske kulturer, idealtyper eller stammer): Skrap dreng/macho-kulturen, hårdt arbejde/hård afslapning-kulturen, hold-på-din-virksomhed-kulturen og procedure-kulturen (de engelske betegnelser ses i nedenstående skema). Kulturtyperne bestemmes af de to variable, der tilsammen udgør virksomhedsmiljøet: graden af risiko og hastigheden af feedback.

Hver af disse kulturer har deres typer af helte, ritualer og ceremonier og hver deres styrker og svagheder. Da der er tale om idealtyper, findes de sjældent i »ren« form i virkeligheden.

Meningen er så, at man gennem at identificere sin virksomheds kultur kan afgøre, om den er hensigtsmæssig eller uhensigtsmæssig for virksomheden.

Hvis det viser sig, at en virksomhed i krise har en kultur, der er helt uhensigtsmæssig for virksomhedens overlevelse, kan man overveje, om der skal iværksættes en kulturforandring. Dette er dog en meget

tidsrøvende og kostbar proces, da kulturer er meget svære at ændre, og man må vurdere, om en sådan forandring kan betale sig, eller om institutionen må dø. I de fleste tilfælde vil en gennemgribende kulturforandring ikke kunne betale sig.

Deal og Kennedy mener, at betydningen af en stærk kultur vil vokse fremover, idet de imødeser en udvikling, der går i retning af »den atomiserede organisation«, hvor arbejdet udføres i små autonome enheder, som er forbundet i store virksomheder ved hjælp af kommunikations- og edb-midler. Det vil gøre de fleste medarbejdere til en slags selvstændige erhvervsdrivende, og for at holde sammen på dem må man have en stærk kultur (6).

Virksomhedskultur i dansk udformning

Også i Danmark er virksomhedskulturbegrebet blevet brugt fra begyndelsen af 1980'erne. Dog opererer man her nok så meget med termen organisationskultur, og på Handelshøjskolen og Forvaltningshøjskolen har man interesseret sig en del for offentlige forvaltninger frem for private virksomheder (7).

Man kan sige, at i den danske udgave lægges der mere vægt på det, Deal og Kennedy kalder kulturens kerne: værdierne, end på de mere farverige, for ikke at sige kulørte, indslag i virksomhedskulturen, såsom helte, ypperstepræster og grå eminencer. Desuden lægger de danske tekster vægt på at se organisationen ikke som en rationel struktur men som det, de kalder et løst koblet system præget af interessemodsætninger både internt og eksternt. De ser det som kulturens rolle at sløre eller fordreje disse modsætninger, og for at kunne forandre en organisation må man forstå og afdække modsætningerne. Man kan sige, at de med kulturbegrebet søger at pege på nogle nye problemfelter inden for organisationsforståelsen: at en organisation er mere end det, organisationsdiagrammet viser.

Denne måde at anskue kultur på anvendes dog i første række af dem, der beskæftiger sig med den offentlige sektor. Når det gælder det private erhvervsliv i Danmark, har jeg indtryk af, at det mere følger den amerikanske model, som lægger knap så meget vægt på modsætninger, men mere på at målrette virksomhedens kultur.

Virksomhedskulturbegrebet

Mens der hersker nogenlunde enighed om, hvad virksomhedskultur er, er der større uenighed om begrebets status, om hvordan det skal

bruges. Jeg har forsøgt at udskille fire forskellige måder at bruge begrebet på – fire måder, som ikke nødvendigvis holdes adskilt hos den enkelte forfatter eller bruger.

1) *Kultur i bred forstand*

Man kan opfatte virksomhedskultur som kultur i bred forstand – noget der præger hele samfundet, og som også påvirker virksomhederne; virksomhederne er så at sige en del af kulturen. I denne opfattelse af begrebet kan kultur ikke eller kun vanskeligt ændres.

2) *Virksomheden: et minisamfund*

Virksomheden kan opfattes som en minimodel af samfundet, og som ethvert andet samfund har den en kultur. Men da det kun er en minimodel, er kulturen meget lettere at påvirke end i det »rigtige« samfund, så menneskene, og især lederne, er stort set herrer over kulturens udformning. Desuden behøver lederne ikke helhjertet at deltage i kulturen, de kan »tage den på«, når de kommer på arbejde, og de kan skifte den, når de skifter arbejde – det er bare noget, man lever.

At forstå virksomhedskultur på denne måde gør den mere anvendelig for karrieremennesket; for hvis det var svært eller umuligt at skifte fra en virksomhedskultur til en anden, ville karrieremulighederne være stærkt begrænsede og fusioner være umulige.

3) *Metafor*

Kulturen kan opfattes som en metafor for virksomheden, en måde at beskrive den på, som kan give større forståelse for den. Andre metaforer, der har været brugt til at beskrive virksomheder, er en *maskine*, hvor ingeniøren er eksperten, og en *organisme*, hvor biologen er eksperten. Nu er det altså *kultur*, hvor eksperten ikke er etnologen eller antropologen men filosofen, der undersøger meninger og holdninger, eller eventuelt kunstneren. At eksperten ikke er etnolog/antropolog, må man formode skyldes den gammelkendte modvilje mod at blive studeret på lige fod med »de vilde«.

Alle disse ekspertroller er dog også metaforer, for eksperten vil i de fleste tilfælde være konsulenten.

4) *Stærk kultur/korpsånd*

Kulturen kan opfattes som noget, ikke alle har, men som er godt at have, og som man kan være stolt af. At have kultur opfattes her som det samme som at have stærk kultur, at have korpsånd. Især denne be-

tydning, mener jeg, har medvirket til at gøre begrebet både interessant og succesrigt som managementbegreb.

Virksomhedskultur som styringsform

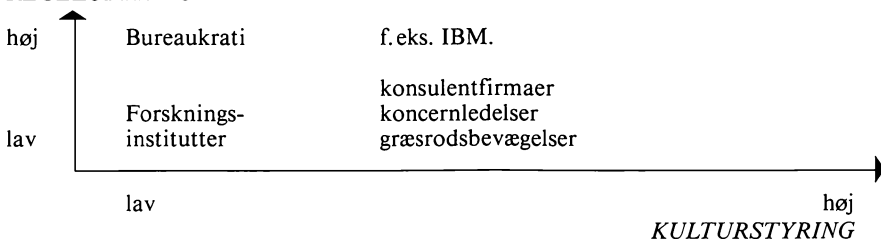
Under alle omstændigheder kan det slås fast, at virksomhedskultur er ledelsens begreb og i forlængelse heraf, at virksomhedskultur er et ledelsesbegreb. Virksomhedskultur skal bruges til at få virksomheden til at køre bedre.

Det gøres ved, at kulturen udstikker nogle retningslinier og nogle værdier, der er fælles for alle i virksomheden, således at enhver ved, hvad der er virksomhedens mål, og hvad han eller hun derfor skal gøre i en bestemt situation.

Et eksempel på dette er SAS, som vel nok er den virksomhed i Skandinavien, der mest iøjnefaldende har taget denne ledelsesstil til sig. Her kører man efter en servicemanagementmodel, hvor man gør mødet mellem kunden og det, man kalder frontmedarbejderen, til det vigtigste samtidig med, at man satser på en bestemt del af markedet for at blive *The businessman's airline*. Enhver ansat i SAS skal arbejde med disse mål for øje.

At styre ved hjælp af kultur er en styringsform, der kan ses som forskellig fra andre styreform, for eksempel regelstyring, hvor der er helt faste regler for, hvad den enkelte medarbejder skal gøre i en bestemt situation. Når det gælder kulturstyring, er det ikke ledelsens opgave at fortælle medarbejderne, præcis hvad de skal gøre og hvordan de skal gøre det, men at udstikke nogle retningslinier mod det fælles mål. Regelstyring og kulturstyring kan være mere eller mindre hensigtsmæssig i en organisation, og de kan også kombineres. Nedenstående diagram er hentet fra bogen »Organisationskultur i det offentlige« af Gundelach og Sandager.

REGELSTYRING

Gundelach og Sandager finder, at det bedste er at kombinere en høj regelstyring med en høj kulturstyring, sådan som man finder det hos

IBM. Et af midlerne til at gennemføre dette er at fortælle »historier«. Hos IBM lyder en af dem sådan her:

Thomas Watson Jr., søn af IBM's grundlægger, yndede at fortælle en historie om en naturelsker, som godt kunne lide at se de vilde ænder flyve sydpå i store flokke hvert år i oktober måned. Af sit bedste hjerte begyndte han at lægge foder ud til dem i en dam i nærheden. Efter et stykke tid var der nogle af ænderne, som ikke længere gad flyve sydpå; de overvintrede i dammen og levede af hans foder. Efterhånden fløj de mindre og mindre. Efter tre eller fire år blev de så fede og dovne, at de efterhånden fandt det vanskeligt overhovedet at flyve. Watson havde fået øje på denne historie i Søren Kierkegaards skrifter. Og han sluttede altid med pointen, at man kan tæmme vilde ænder, men man kan aldrig gøre tamme ænder vilde igen. Watson tilføjer herudover, at »den and, der er tæmnet, flyver aldrig nogen steder mere. Vi er overbevist om, at erhvervslivet har brug for vilde ænder, og hos IBM forsøger vi ikke at tæmme dem«.

Watson fortalte denne historie om og om igen for at videregive folk den afvigelsesværdi og den tolerance for fredløse helte, der var i en virksomhed, som var velkendt for konformitet og standardisering. Imidlertid var der engang en ansat, som skal have sagt til Watson »selv vilde ænder flyver i flok«. Denne lille tilføjelse blev omgående en del af historien om de vilde ænder, netop fordi den tilføjer endnu et vigtigt punkt vedrørende kulturen: vi går alle i samme retning. (Deal og Kennedy 1984:109) (8).

Kulturstyring forudsætter, at alle i virksomheden har eller kan have fælles mål, nemlig virksomhedens mål, hvilket som regel vil sige økonomisk succes for virksomheden. Det gælder om at få medarbejderne til at føle sig solidariske med virksomheden, at identificere sig med den. Man taler om, at i dagens splittede samfund skal virksomheden give medarbejderne den identitet, som de tidligere kunne finde i familien, fagforeningen, de politiske partier, lokalmiljøet eller religionen. Det fremstilles som værende i den enkeltes interesse at gå ind for målet, og de, der ikke gør det, som nogle, der »endnu ikke« har indset, hvor spændende det er.

Jan Carlzon, direktør for SAS, skriver i sin bog »Riv pyramiderne ned« om, hvordan han »endnu ikke« har fået overbevist fagforeningerne i SAS. Han skriver:

Alt for mange tillidsmænd føler det naturligt at nære mistro til ledelsen og dens ideer. Når virksomhedsledelsen tilbyder samarbejde, bliver rollen uvant og uklar.

Det er endnu ikke helt lykkedes os at gøre det klart for alle de faglige repræsentanter, at den nye rolle er mere interessant og krævende end den gamle. (Carlzon 1985:104).

Den ideelle medarbejder er den medarbejder, der lægger hele sin identitet og hele sit engagement i virksomheden, eller den selvstændige erhvervsdrivende, der er knyttet til virksomheden, for »folk er mere effektive, når de har kontrol over deres egen skæbne«, mener Carlzon. En egentlig lønarbejder, der ikke lægger andet engagement i virksomheden end det at tjene penge, er uinteressant ud fra et virksomhedskultur-synspunkt. Derfor kunne man få det indtryk, at virksomhedskulturen stopper ved et vist niveau i organisationen. Men selv den laveste lønarbejder bør være præget af kulturen, hvilket en af Carlzons favorit-historier viser:

Et skoleeksempel er hans historie om to stenhuggere. De sad begge og huggede en blok granit firkantet. En mand kom forbi og spurgte, hvad de lavede. Den ene svarede: »Jeg hugger de her sten firkantede«. Den anden svarede glad: »Jeg er med til at bygge en katedral«. Og så tilføjer Jan Carlzon: »I SAS vil vi gerne, at hvert menneske skal have en vigtig rolle med at bygge vor katedral«. (Larsen 1984: 46).

Man kunne så spørge, til hvis ære SAS bygger en katedral.

Deal og Kennedy giver et eksempel på, hvordan en amerikansk virksomhed sikrer sig, at medarbejderne er motiverede. Man sørger for, at medarbejderne kommer igennem en lang og omhyggelig ansættelses-procedure; f.eks. indkaldte man en mand fire gange til samtale til et job som lagerassistent. På den måde sikrede man sig, at manden følte sig som noget særligt, da han blev ansat.

»Det Nye Menneske«

Når managementfolkene skal forklare, hvorfor virksomhedskulturbegrebet er blevet aktuelt i 1980'erne, er et af de forhold, der lægges mest vægt på, ændringerne i medarbejdernes indstilling og kvalifikationer. Medarbejderne accepterer ikke længere hierarkiske opbygninger, siger man, og den type af veluddannede, selvstændige og opfindsomme

medarbejdere, man har behov for, ønsker udfordrende arbejde af høj kvalitet og lader sig ikke lede med regelstyring.

Carlzon taler ligefrem om Det Nye Menneske, som er veluddannet og selvikkert i modsætning til den mennesketype, der eksisterede fra feudalsamfundets dage og op til midten af dette århundrede. Dette nye menneske findes på alle niveauer, og det er det, der skal i centrum (9).

Det er altså fordi Det Nye Menneske kræver det, at virksomhedskultur er *in*. Men man kunne også vende det om og sige, at med den arbejdsløshed, der har været et markant træk ved 1980'erne, har virksomhederne haft mulighed for at vælge netop de medarbejdere, der var mest engagerede og veluddannede. Mulighederne for de mennesker, hvis hænder er »skruet godt på«, men som ikke er så stærke på det boglige område, er blevet stærkt forringede, både hvad angår muligheden for at få et rimeligt job og for at få et job overhovedet. Befolkningen som helhed er måske nok blevet mere veluddannet, men virksomhederne har også mulighed for at vælge de mest veludannede. De mennesker, som ikke fik jobbet som lagerassistent efter fire samtaler, har ingen interesse ud fra et virksomhedskultur-synspunkt.

Resultatet af et årtis diskussion af virksomhedskultur er blevet, at det i det store og hele opfattes som en given realitet, at enhver virksomhed har sin kultur. Desuden at kulturen kan bruges af virksomhedsledelsen til at fremme virksomhedens mål. Til dette formål må ledelsen sørge for at være bærer af kulturen og udbrede kulturens værdier til hele organisationen (10). Kan ledelsen ikke trænge igennem med sine værdier, kan den blive tvunget til at starte sin virksomhed et andet sted. Det var for eksempel tilfældet, da Tuborg skulle udvide sit bryggeri. Ledelsen kunne ikke komme igennem med sine ideer på det gamle bryggeri i København, hvor der var en stærk fagforening, der holdt på sine tilkæmpede privilegier (eller »endnu ikke havde indset ...«). Altså startede man det nye bryggeri i Fredericia, hvor arbejderne ikke var påvirket af den »skadelige« kultur (til gengæld fik man så problemer med gærkulturen!).

I et sådant tilfælde kan en stærk virksomhedskultur være uhenigtsmæssig for ledelsen. En stærk kultur kan også gøre virksomheden ufleksibel over for ydre forandringer, og hvis to konkurrerende virksomheder skal fusioneres, kan det være næsten umuligt, hvis de begge har stærke kulturer, der siger, at netop deres virksomhed er den bedste.

Hvilken kultur medarbejderen eventuelt måtte være i besiddelse af, er mindre interessant, den skal blot tilpasses virksomhedens mål.

At skelne således mellem kulturbærende lag og den kulturløse underklasse, som skal bibringes kultur, har lange traditioner, især når man taler om det, man kalder finkultur.

Her vil det være på sin plads at se nærmere på kulturbegrebet for at diskutere, hvorfor ordet kultur er valgt, og hvorfor det har haft så stor gennemslagskraft.

Kulturbegrebet

Kulturbegrebet er en omdiskuteret størrelse. I 1952 kunne Kroeber og Kluckhohn opregne 162 forskellige kulturdefinitioner, og antallet er sikkert ikke blevet mindre siden. Det er derfor et taknemmeligt begreb at kaste sig over, da ingen har patent på det, og man følgelig kan lægge næsten hvad som helst i det, uden at andre kommer og prikker én på skulderen. Man kan også udtrykke det således, at der ikke findes nogen alment anerkendt videnskabelig definition på kultur.

Når det gælder den daglige anvendelse af kulturbegrebet, kan man identificere to forskellige måder at bruge det på; man kunne kalde det et bredt og et snævert kulturbegreb.

Det snævre kulturbegreb, det man også kalder finkultur, er nok den ældste måde at bruge begrebet kultur på. I 16–1700-tallet begyndte man at bruge det som en metafor for dyrkelsen af åndelige aktiviteter – en metafor, man hentede fra dyrkningen af jorden: agrikultur. I denne betydning kan man sætte kultur lig med dannelse, og kultur er noget, man har eller ikke har.

Et bredere kulturbegreb, det man også kunne kalde det antropologiske kulturbegreb, finder vi i 1800-tallet, hvor Edward B. Tylor i 1871 fremsatte sin brede kulturdefinition, hvor kultur omfatter kundskab, tro, kunst, moral, retsfølelse, skikke samt alle andre færdigheder og vaner, som et menneske har tilegnet sig som medlem af et samfund. Her er kultur ikke noget, man har, men noget man er en del af, og det er dette kulturbegreb, antropologien og etnologien mere eller mindre bygger videre på.

Om begrebet virksomhedskultur kan man sige, at det primært holder sig til den antropologiske definition, men at det spiller på dobbelt-heden finkultur/bred kultur. Sammenstillingen af virksomhed og kultur virkede overraskende, da begrebet kom frem. I hvert fald gik min første reaktion i retning af, at det nok dækkede, at virksomheden sørgede for at få hængt kunst op på væggene, eller at de havde en personaleforening, der dyrkede kulturelle aktiviteter i betydningen finkultur.

Ligesådan er mit indtryk, at mange virksomhedsledere opfatter kul-

tur som noget, man har – dvs. finkultur – og at de i første omgang bliver lidt smigrede over at få at vide, at deres virksomhed har en kultur.

Man kunne have kaldt det meget andet end virksomhedskultur, for eksempel virksomhedsstil, virksomhedsideologi, virksomhedspolitik, virksomhedsreligion, virksomhedsånd, Carlsons klister ... kulturbegrebet giver ikke sig selv. Men jeg mener, at der i hvert fald er tre vigtige træk ved kulturbegrebet, der gør, at man netop har valgt det:

- 1) Det er konsensusorienteret – kultur er noget, man er fælles om.
- 2) Det har en positiv klang.
- 3) Det er dobbeltydigt.

I sin dobbeltydighed repræsenterer kulturbegrebet både noget alment og neutralt på den ene side og noget positivt, fint og smigrende på den anden side. For eksempel var det tydeligt, at man på den vestjyske virksomhed, der omtales i starten, var stolt ikke bare af at have den kultur, man havde, men i det hele taget af at have (en) kultur.

Groft sagt medvirker kulturbegrebet til at forskønne nogle hensigter, der fra et andet synspunkt ville kunne beskrives negativt, og kulturbegrebet i sig selv medvirker til at tilsløre modsætninger.

Etnologi og virksomhedskultur

Hvilken relevans har nu virksomhedskultur for etnologer? Man kan starte med at konstatere, at det er minimalt, hvad »udøverne« af virksomhedskultur mener at kunne bruge etnologerne til. På trods af en antropologisk-etnologisk inspiration i konstruktionen af begrebet har de øjensynligt ikke fundet, at der var ret meget andet end termerne at hente hos etnologerne.

Set fra etnologens synsvinkel er der to principielt forskellige måder at anskue virksomhedskulturbegrebet på. Den ene er at se det som et managementfænomen, som man kan studere på linie med andre fænomener. Det er det, jeg har forsøgt her, og det er nok det, jeg ville foretrække at holde mig til.

En anden måde at undersøge begrebets muligheder og begrænsninger i etnologisk sammenhæng. Skulle man gøre det, kan jeg ganske kort pege på følgende problemfelter, som kun er tre blandt mange.

Kulturbegrebet bliver ikke mere håndterligt eller mindre problematisk af, at man opdeler kultur i mange delkulturer. Har man sagt virk-

somhedskultur, må man også sige boligkultur, forbrugskultur, fritidskultur osv. osv. – det kan opsplittes i det uendelige.

Virksomhedskulturbegrebet, som det hidtil er blevet anvendt, lukker i de fleste tilfælde af for næsten enhver form for kulturrelativisme. Der findes én kultur, som er rigtig, nemlig den, der fremmer virksomhedens mål. Andre kulturer tolereres kun, hvis de ikke modarbejder den.

Den samme kritik, som i sin tid blev rettet mod lokalsamfundsstudierne for at se lokalsamfund som en sluttet helhed, kan man også rette mod virksomhedskulturbegrebet: det ser kun på virksomheden og ikke på de kontakter og relationer og den baggrund, dens medlemmer har uden for virksomheden.

Man kunne godt forestille sig, at en etnolog fik til opgave at identificere en virksomheds kultur. Men skulle en etnolog selv tilrettelægge en undersøgelse af en virksomhed, ville virksomhedskultur nok ikke være det mest hensigtsmæssige begreb at tage udgangspunkt i – jeg ville i hvert fald ikke have opfundet det, hvis det ikke fandtes. Jeg ville nok foretrække at tage udgangspunkt i de mennesker, der arbejder i virksomheden og se på helheden af *deres* liv. Det er kun en del af dette liv, der tilbringes i virksomheden, og kun i meget få tilfælde vil virksomhedens kultur/ånd præge hele individet. At se virksomheden som det, der skal give den enkelte identitet, må siges i bedste fald at være ren ønsketænkning fra virksomhedsledelsens side og i værste fald at have uhyggelige konsekvenser for den del af befolkningen, som ikke har noget arbejde.

Det, brugerne af virksomhedskulturbegrebet søger, er ikke et veludviklet kulturbegreb til opnåelse af større erkendelse, men et effektivt ledelsessystem. Her har kulturbegrebet vist sig brugbart, i hvert fald for en periode (11).

Jeg synes, at vi skal lade konsulenterne beholde kulturbegrebet som en metafor eller et ledelsesindelement. Jeg tror, at udøverne selv er klar over svaghederne i det ud fra et kulturvidenskabeligt synspunkt, men blev de svagheder rettet, er det ikke sikkert, det længere ville egne sig som ledelsesbegreb. Der kan være mange gode grunde til, at etnologer beskæftiger sig med erhvervslivet, men begrebet virksomhedskultur er ikke en af de bedre.

Noter:

1 Nærværende artikel blev oprindeligt holdt som magisterforelæsning på Institut for Europæisk Folkelivsforskning, Københavns Universitet, juni 1989. 2 Stikord til at karakterisere denne virksomheds kultur var: »Handlekraft, mandsmod, ansvarsfølelse, entre-

pre-nør-ånden, tro på vækst, kan selv, vestjysk professionalisme, igangsætter, der skal ske noget nyt, springe ud i vandet, humlebi, klar målsætning, alle hjælper hinanden, ingen smålighed, fælles mål og fjende, der skal ske noget, venlig og direkte, realiteter og konsekvens, foran, helhed«. 3 Humlebien er en populær metafor inden for virksomhedskultur. Aerodynamiske eksperter har fundet ud af, at humlebien vinger er for svage og kroppen for tung til, at insektet kan flyve. Men det ved humlebien ikke, så den flyver alligevel. Budskabet er, at man kan klare alt, hvis man har selvtillid og udholdenhed til at prøve. 4 Jeg har valgt at fokusere på virksomhedskultur som managementbegreb og dermed kun antydte – eller helt afskåret mig fra at trække – mange andre linier, som også kunne være relevante. 5 Deal og Kennedy har hentet deres kulturdefinition fra Websters leksikon: »Kultur er et integreret mønster af menneskelig adfærd, som omfatter tanke, tale, handling og kunstprodukter og afhænger af menneskets mulighed for at lære og overføre viden til efterfølgende generationer«. 6 Et udtryk for denne tendens er franchise-systemet, som anvendes af eksempelvis burger-kæden McDonalds. Her er forhandler-systemet organiseret sådan, at den enkelte forretning drives af en forhandler, der i princippet er selvstændig, men som ned til de mindste enkeltheder følger modervirksomhedens direktiver for varesortiment, butiksindretning og kundebetjening. McDonalds »stærke« virksomhedskultur er opsummeret i mottoet: kvalitet, service, renlighed og valuta for pengene. 7 F.eks. Peter Gundelach og Hanne Sandager: Organisationskultur i det offentlige og Søren Christensen og J. Molin: Organisationskulturer. Disse forfattere er enige om følgende definition på organisationskultur: »Organisationskultur er organisationens særlige, traditionsbestemte mønster af myter, normer og rutiner som – overleveret fra 'generation' til 'generation' – får bestemte typer af forklaringer og handlinger til at fremstå som indlysende og naturlige«. 8 Litteraturen om virksomhedskultur vrimer med historier af denne slags, gerne med litterær inspiration, og virksomhedskulturlitteraturen er som helhed en underholdende og letlæst genre. 9 Denne »skandinaviske« opfattelse står i modsætning til Deal og Kennedy, som ser kulturen som et middel til at vende tilbage til de »gamle« værdier. 10 Ledelsen skal ikke fortælle medarbejderne, at virksomheden har en bestemt kultur, men den skal sørge for, at de centrale værdier bliver slået fast og står klart for medarbejderne. F.eks. brugte Carlzon i de første år i SAS halvdelen af sin tid på at tale til folk. Der er et element af showbiz og teater i hans »opræden«, og han mener, at overtydelighed i budskabet er bedre, end at budskabet ikke når frem. 11 Bøje Larsen, lektor ved Handelshøjskolen i København, taler om ledelsesteoriens evige svingning mellem de hårde traditioner (det formelle, det strategiske og det strukturelle) og de bløde traditioner (værdier, normer, mennesker) (Fransson m. fl. 1984). Med til den »bløde« tradition i 1980'erne har hørt Time Managerfænomenet, som satser på at forbedre den enkelte medarbejders forvaltning af sin tid.

Litteratur:

- Carlzon, Jan: Riv pyramiderne ned! En bog om Chefen, Lederen og Det Nye Menneske. København 1985.
- Christensen, S. og J. Molin: Organisationskulturer. København 1983.
- Christensen, S., m. fl.: Carlzons klister. Kultur og forandring i SAS. København 1984.
- Deal, T. E. og A. A. Kennedy: Virksomhedskultur. København 1985.
- Fransson, Hanne m. fl. (red.): Virksomhedskultur – teori og praksis. Referat, forårskonference 10. maj 1984. Dansk Institut for Personalerådgivning, København 1984.
- Gundelach, P. og H. Sandager: Organisationskultur i det offentlige. Tradition og forandring. Teknisk forlag 1987.
- Håndbog for Managere. En praktisk guide til succesfuld ledelse. København 1987.
- Klausen, Arne-Martin: Antropologiens historie. Oslo 1981.
- Kroeber og Kluckhohn: Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions. New York 1952.
- Larsen, Henrik Holt: Virksomhedskultur og erfaringslæring – belyst ved kulturrevolutionen i SAS. København 1984.

Summary

Corporate Culture

At the beginning of the 1980's the concept of »corporate culture« began to appear in connection with modern management strategies. The concept, for example, was presented in the American book *Corporate Cultures* in 1982, where the two authors Deal and Kennedy describe the concept of corporate culture and (also describe) how it can be employed in connection with management. Deal and Kennedy believe that every enterprise has a culture, and that this culture can be more or less expedient for the survival of the enterprise. Corporate culture consists of the five elements Business Environment, Values, Heroes, The Rites and Rituals, and the Cultural Network. By identifying the culture of a corporation it can be decided whether the culture fits the enterprise or not. If the enterprise has an unsuitable culture, an attempt can be made at initiating a change in culture.

The concept of corporate culture also established a footing in Denmark, where it has been employed both within the public administration and in private enterprises.

There are many different ways of using the concept of corporate culture, but in most cases the concept is employed in connection with management. Corporate culture is to contribute to marking out the general lines according to which employees must work, and a suitable and strong corporate culture can therefore almost run an enterprise on its own. On the other hand, an unsuitable corporate culture can destroy an enterprise, since it causes the employees to act against the interests of the enterprise. It is the task of management to ensure that the cultural values are passed on to the members of the staff of the enterprise. In this way the management of the enterprise becomes the repository of the culture, who must supply culture to the culture-less lower levels. There are long traditions to this approach and the reason that it can be applied here can be found in the duplicity of the concept of culture.

Roughly speaking the word »culture« can be used in two different ways. We could call them the narrow and the broad concepts of culture. The narrow concept of culture, »refinement«, equates culture with good breeding and manners, something one can and ought to acquire. This concept of culture has its roots back in the 17th century. In the broad concept of culture, the anthropological/ethnological concept, culture is something one is a part of, and E. B. Tylors definition of culture from 1871, culture comprises all the abilities and habits which a human being acquires as a member of a society.

The concept of corporate culture has its source in the anthropological/ethnographical definition but it plays on the duplicity refinement/broad culture. The concept is not self-evident. It might have been called a number of other things: corporate style, corporate ideology, corporate policy, corporate religion or corporate spirit. The reason that the concept of culture has been chosen must be found in it being consensus orientated, that it has a positive ring to it, and that it is equivocal and ambivalent.

Even though the concept of corporate culture is formed on the basis of the anthropological/ethnological concept of culture, it is very limited how much anthropology and ethnology have been applied in the development of the concept of corporate culture. It is developed to be an effective instrument of management and not to gain greater recognition. Seen from an ethnographical viewpoint the concept does not appear to be indispensable.

Skolen og mig

Af Mogens Olsen

med indledning af Agnete Engberg

Som i næsten alle små købstæder findes i Frederikssund en privatskole, oprettet i 1889. Og den er blevet 100 år.

Privatskolen i provinsbyen indgår i et mønster sammen med borgerforeningen, skydebroderselskabet eller andre logelignende sammenslutninger for mænd, ligesom fruene samledes i velgørende kredse, der forarbejdede håndarbejder til den årlige bazar.

Vi kender miljøet fra Lise Nørgaards *Matador*, fra Gustav Wiedes *Livsens ondskab*, det er let at karikere og hænge ud til latter. Mere nænsomt er det behandlet af Herman Bang i *Ved vejen*. Privatskolerne og de andre af borgerskabets institutioner og vaner har utvivlsomt været kulturbærende og bevaret af de små byers stræben efter at holde et niveau, en livsstil, og udvikle kvaliteter og egen identitet som både de »førende« og de »forpligtede«.

Alt dette er på en rørende måde indfanget – nærmest kun som en duft – i den humoristiske og hjertevarme beskrivelse af en drengs vækst til yngling, mand og til sidst aldrende herre og bedstefar.

»A-B-C-D – Livet at se« hed en populær lille sang af Mogens Lorentzen, og et helt livsforløb er på samme måde vundet som en krans om en gammel skole, der i anledning af 100-års jubilæet er sat i centrum.

Det begynder med den 5-åriges stræben efter at blive stor og komme i skole, hans overlegne foragt over for klassekammeraten Britta og damelærerne skifter til ivrig appetit efter at lære og efter at tage fat på livet selv, hvor Britta pludselig begynder at få facon på den mest foruro-ligende måde, værd at betragte i smug i klassen.

Og ud af skolen med realeksamen. Pludselig er man 10-års-jubilar og på vej til sit første barn. Livet går, børnene vokser til, der er værdier, man ikke har øjnet før: »Du sku' se et rosenbed, vi har«, siger 25-års jubilaren til sin gamle klassekammerat. Næste generation går også i skolen, også nu er der en pige at drille og kigge efter ... pludselig er man farfar og henter sit barnebarn ved skolens port. Nu er det hans tur til

med ivrig stemme og røde kinder at fortælle om *den* klasses pigekammerat.

Der er en livsens genkendelighed over den upretentiøse lille tale, som de fleste vil kunne spejle sig selv i. En enkel visdom og tilfredshed med, at slægt følger slægters gang. At man ældes og ser de nye kuld gro op.

Nutidsdannerne og efterkrigsgenerationen især har været præget af stor mobilitet, søskendeflokke er spredt over hele landet og ud over grænserne. Få er de, som gennem generationer har kunnet fortsætte med at sætte børn i samme skole, med dens særlige duft, atmosfære og traditioner.

Genkendeligheden i tilværelsen er uhyre central for et menneske. Man bliver stresset og rodløs af altid at skulle møde det nye. Identiteten og personlighedsudviklingen styrkes ved faste milepæle. Bliver tilværelsen derimod for statisk, stillestående, kan livet gå i stå. Men det er der nu ikke stor risiko for i vor omskiftelige tid.

En gammel skole, et hus med lærere, som år efter år modtager nye små børn, sender nye hold unge mennesker ud på egen boldgade, er nok værd at feste for.

Og man forstår inderlig godt, at det er anledning til ballade i den store stil, hver gang politikere vil nedlægge en skole. Jamen det kan de da bare ikke, der har min Lise og Ole gået og måske også jeg selv – det føles som en personlig fornærmelse og et angreb på ens egen historie. Så kommer underskriftsindsamlingerne i gang, og folk rystes sammen. *Rør ikke ved vores skole.* Der er et pudsigt modsætningsforhold i den form for trofasthed og egne tidligere angreb på »slaveanstalten«.

Skolen for livet, kan nogle skoler kalde sig, som midtpunkt eller rød tråd. Andre skoler er desværre kun en parentes, hvor barndomsår ødes.

Agnete Engberg

5 år

»Mo-ar, hvorfor må jeg ikke komme i skole?«

»Ti stille«

»Jamen, når nu Michael går?«

»Han er jo ældre end dig. Til næste år skal du.«

»På den private li'som Michael?«

»Selvfølgelig. Du blev meldt ind, allerede da du blev født.«

»Hvad sagde politiet, mor?«

»Politiet ?????«

»Ja, -- da du meldte mig.«

»Det var ikke til politiet, vi meldte dig. Du blev meldt ind i skolen.«

»Nå, ja, men alligevel...«

6 år

»Hurra -- jeg går i børnehaveklasse.

Men det er noget rigtigt snyd, er det. Vi leger bare.

Jeg vil ha' rigtige bøger og skrive og regne og så'n.

Jeg glæder mig til næste år. Så skal jeg over på den rigtige skole og gå i 1. klasse.

Britta er dum. Hun river altid sit papir i stykker.«

7 år

»Jeg går i b -- første altså -- med bøger og så'n.

Vi har bar damelærere.

De er bedst til små børn, siger far.

Han er fra Lolland.

Vi har matematik nu.

Det er ikke til at forstå, siger mor.

Hun har også gået i skole her.

Mormor henter mig gerne fra skole.

Så får jeg kakao -- det er godt -- og en historie -- det kan hun ikke.

Far har fundet mor i en høstak, si'r han.

Hun har nok siddet og syet, for han fandt først nåle, si'r han.

Nu har vi en elektrisk.

Britta er dum. Hun skriver 6-tallerne omvendt, og så skal hun altid tisse i timerne.«

10 år

»4. klasse. Jeg kan godt li' geografi.

Nu ved jeg, hvor Lolland er. De har mange roer.

Nu har vi flere lærere, der er mænd.

Det er både godt og skidt.

De to af dem har skæg.

Britta er dum. Hun sidder, som om hun kører på kuglelejer, siger vores klasselærer.

Og så »niver« hun altid, Britta altså.«

13 år

»Til næste år skal jeg i 8. klasse og vælge kursus og valgfag og alt det der.

Far og mor forstår ikke ret meget af det, siger de.
Det var meget nemmere, da de gik i skole.
Da tog man bare en realeksamen, hvis man altså ku'.
Jeg vil helst ha' alle de valgfag, der er.
Så skal jeg nok gå i skole i mange timer hver dag.
Britta er dum – – til matematik altså.
Hun er go' til gymnastik, siger de andre piger.
Hun er begyndt at ligne en dame – – ikke som Lene, der bare er sådan
lige op og ned som et bræt.«

15 år

»9. klasse. Det er møgsygt det hele. Jeg gider ikke gå i skole. Jeg har
droppet alle valgfag. – – Jeg gider ikke.
Dovenskabsbevis, siger skolebestyreren, når han snakker om det pa-
pir, jeg skal ha' efter 9.
Jeg er da ligeglad.
Jeg er ikke doven – – bare skoletræt.
Gymnasiet, siger du?
Ikke hos mig. Jeg er færdig med skole – – dødræt.
Britta er egentlig meget sød, sådan da.«

16 år

»10. klasse. Jeg er alligevel ikke færdig med skolen.
De gamle tvang mig – – godt det samme.
Jeg har fået lyst igen.
Det kan godt være, jeg søger gymnasiet nu efter 10.
Britta er her også.
Hun er stadigvæk dum til matematik.
Men hun er go' til engelsk – – skriver af og til mine stile.
En førsteklases gorgonzola, sagde Flemming fra 2. g. forleden om hen-
de og grinede.
Jeg kan ikke li' Flemming.
Han kommer hver dag med bus – – fra Stenløse.
Jeg vil ikke mere ha' skoleost på maden.
Den smager af for lidt.«

18 år

»Godt og vel et år siden, at man forlod »slaveanstalten«.
Nå, slet så slem, som man gjorde den til, var den nu ikke.
Længes tilbage, siger du? Ikke et sekund.
Men det er nu meget skægt at smutte hen om og kikke.

Det er ikke alle lærere, der kan huske, hvem man er.
Men det er der ikke noget at sige til – – med skæg og sådan.
Jeg ser af og til Britta.
Hun er – – ja hvad siger man – – lige i øjet.
Flemming forsøgte selvfølgelig at charme sig ind.
Det fortalte Lisbeth mig – – hun er jo veninde med Britta.
Uden held – – gudskelov.
Ingen mandfolk til mig, siger Britta – – ifølge Lisbeth.
Pokkers til sjov.«

26 år

10-års-jubilar.
Tænk... er det 10 år siden, jeg gik ud af skolen?
Man inviteres til novemberfest.
Jeg må med – – hilse på de gamle – – se skolen, indvendig altså.
For jeg kommer tit forbi den.
Nostalgi, siger du – – javist – – men hvad gør det?
Hej, hvordan er det gået dig? Jeg ku' næsten ikke kende dig.
Familie, si'r du – – og børn – – hvor mange?
Jovist er jeg færdig med min uddannelse, men kun lige.
Jo, jeg er heldig og har arbejde.
Økonomien, si'r du? Kun sådan lige med rumpen i vandskorpen.
Vores gamle skole??
Ja, egentlig var den ganske god, selv om vi bandede den derhen, hvor
peberet gror.
Den lærte mig i hvert fald at bestille noget.
Britta, si'r du? Hun er alle tiders – – står derhenne og snakker med
Helle – – vi bor sammen.
Gift? Nej, ikke endnu.
Men kan du holde tæt med en hemmelighed?
Dumt spørgsmål – selvfølgelig kan du det, som god kammerat.
Hun er gravid, du ... i 3. måned.
Jeg er hamrende lykkelig.

41 år

25-års-jubilar.
Kan det være rigtigt? Er jeg virkelig så gammel?
Man inviteres til årsafslutning – – er en af dem, der skal op at stå, mens
hele salen glør på én.
Man har en mærkelig fornemmelse i maven – – føler sig som en lille
skoledreng, selv om skolen for mig ikke er noget fremmed og fjernt.

Du ved -- ham Britta ventede sig, da vi var til 10-års jubilæum, er nu snart 15 og går i 9. -- hedder Marianne.
Det blev altså en hun -- ligner i øvrigt Britta.
Håber for hende, hun finder en fyr, der er lige så go' som mig.
Vores 2 andre går også på skolen -- selvfølgelig -- når vi nu bor i byen og har råd til det.
Hvor, spørger du? Borgmestervænget.
Du sku' se et rosenbed, vi har.
Vi klunser om at slå græsplænen.
Det lærer jeg aldrig -- at klunse altså. Pokkers.
Vores mindste, Ulrik, går i 2. klasse.
Mormor henter ham hver dag fra skole.
Hun har tid, og vi arbejder begge -- fulltime.
Mormor kan li' det. Hun har selv gået der.
Den er for stor nu -- skolen -- siger hun.
Ulrik laver vrøvl over, at han kun har mænd som lærere.
Han vil gerne ha' én som mor, siger han.
Maria er dum og driller, fortæller han os.
Maria er en pige i klassen.

56 år

40-års-jubilar.

Grå manke -- topmave -- rødlig næse -- rynker -- hængemås.

Hej med dig, du gamle.

Er det ikke sjovt at se det hele igen?

Nå, ja -- for mig er det ikke så nyt.

Jeg kommer her hver fredag og henter Jacob.

Det er mit barnebarn -- Mariannes altså.

Hun bor ude i Marbæk sammen med Thomas.

Han er en fin fyr, og de knobler derudad.

Derfor må Britta og jeg skiftevis hente Jacob.

Britta er på deltid.

Men om fredagen har jeg tidligt fri, og så får jeg lov.

Nu er det Britta eller mig, der står udenfor og venter, når Jacob kommer stormende.

Vistså går Jacob på den private.

Det bestemte både Marianne og Britta og jeg.

Og Thomas accepterede.

Han spiller fodbold.

Ulrik -- vores yngste -- snakker meget om en pige der hedder Maria.

Et rigtigt gåsebryst, siger han.

Hun skal besøge os i morgen, fortæller Britta.
Bare til en gang frikadeller.
Jeg tror, jeg knapper et par flasker rødvin op.
Hun er vist én, Ulrik har gået i klasse med.
Jacob snakker så meget om en pige i hans klasse.
Hun hedder Jeanette.
Hun er dum, siger han.

66 år

50-års-jubilar.
Davs – jeg ku' næsten ikke kende dig igen.
Har du ikke slanket dig?
Hva' siger du? Om ikke også jeg har?
Næ, du. Jeg har godt nok prøvet mange gange.
Men når man nu kan li' et lille glas og lidt god mad, så er det sør'me svært.
Men jeg slipper da for rynkerne – der er ikke plads til dem.
Og så er jeg holdt op med at ryge, du.
For 6 år siden.
Minder mig ikke – – har aldrig haft det så godt.
Pensioneres, siger du?
Ikke endnu – – ikke med mit helbred.
Hvad siger du?
Jovist er der røget et par stykker i svinget siden sidst.
Det er da også 10 år siden, at vi sidst mødtes her.
Har du set Erik?
Han ser s'gu' noget smathaset ud.
Og Grethe?
Hold da ferie for en maskine.
Hun kan da kun sidde i en sofa.
Britta, siger du?
Ja, hun er stadig en smart pige.
Hun har det også godt – – med en mand som mig, ikke?
Jeg glæder mig til at komme en tur rundt på skolen – sidde på min gamle plads – drømme tilbage, du ved.
Jeg håber ikke, de har lavet alt for meget om.
Jeg er ellers blevet farfar.
Ulrik bor sammen med Maria – hende han gik i klasse med. De har en pige på 3 år nu – Louise hedder hun.
Jeg kan ikke li' det der med, at man har børn og ikke er gift. Men det er nok mig, der er oldnordisk, som Ulrik siger, når jeg strejfer emnet.

Nå -- Maria er god nok, og Louise er smaddersød.
I øvrigt var Jacob – du ved Mariannes dreng – på besøg i går aftes.
Han går i gymnasiet.
Han havde en pige med, som han går i klasse med.
De gik også sammen på realskolen.
Jeanette hedder hun.
Hun er meget charmerende og vistnok dygtig.

76 år

60-års-jubilar.
Nu er rynkerne der, så det batter.
Hvidt hår -- humper lidt.
Dav, du gamle.
Det er tyndet lidt ud i rækkerne.
Men en del er vi da igen.
Det var en stærk årgang – vores.
Vist vil jeg da gerne rundt på skolen.
Men for mig er det nu mest sjovt at træffe jer.
Helbredet, siger du?
Jeg har lidt vrøvl med benene.
Og min mave er heller ikke, hvad en mave burde være.
Britta, siger du?
Hun kører bare derudad.
Hun klarer simpelthen det hele.
Om jeg har børnebørn på skolen, siger du?
Det har jeg – hele 2 – begge Ulriks børn.
Den ældste, Louise – går i 7. klasse.
Hun kan bare det hele.
Hun kommer tit hos os.
Hun snakker meget om en dreng der hedder Claus.
Jeg håber ikke, det udvikler sig til noget.
For han er fra Stenløse.
Jeg har aldrig kunnet lide drenge fra Stenløse.
Den yngste – Nina – går i 2. klasse.
Hun snakker meget om en dreng, der hedder Niels.
Han er dum, siger hun, og så skal han altid tisse i timerne.

En dansk sanglegstradition

Beskrivelse af et indsamlingsprojekt

Af Inger Smedegaard

Baggrund for indsamlingsarbejdet

Den sanglegstradition, jeg her vil beskrive, er velkendt af mange – og dog er den så tæt ved at gå i glemmebogen, at man kan forundres.

Og forundret – det var, hvad jeg blev, da jeg i 1985 ville et »smut« fra Fyn hjem til Vestjylland for at opsøge kammerater og venner fra min tidlige ungdom og sammen med dem »lige« genopfriske de sanglege, vi havde leget i KFUM- og KFUK-sammenhæng. I de mellemliggende 20 år havde jeg ikke skænket sanglegene mange tanker, men havde fattet fornyet interesse for dem, fordi jeg i Tommerup Folkemusiklaug beskæftigede mig med traditionel dans og sang, og vi her også indimellem legede et par sanglege. Men der manglede noget, når vi legede i Lauget, syntes jeg; ikke at der var den store forskel på sange og lege – der var endda sammenfald – men legemåden var anderledes. Jeg savnede det liv, den glød og begejstring, som jeg kendte fra tidligere. Og så var det, jeg fik den tanke at hente »mine« sanglege fra Vestjylland til Fyn.

Men sanglegene blev slet slet ikke leget mere! Hvad der for mig var »i går« viste sig at være historie. Erindringen om både sange og lege var der – for mange, viste det sig – men mange detaljer var allerede uklare, og den opdagelse var optakten til det indsamlingsprojekt, jeg nu står midt i.

Indsamlingen

I de forløbne år har jeg med jævne mellemrum brugt ferier og weekender på at opsøge meddelere og få dem til at synge og fortælle. Desuden har jeg i samarbejde med meddelere arrangeret sanglegsaftener for på den måde at genopfriske sange og lege og også for om muligt at genopleve den glød og begejstring, som i min erindring altid kendeteg-

Udflugt med KFUM og KFUK 1941.

En flok unge mennesker på udflugt med KFUM og KFUK holder hvil i græsset. Måske er dette endemålet for udflugten, og den lille gruppe vil lege sanglege en tid – eller måske fortsætter de for at mødes med en eller flere tilsvarende grupper og lege med dem et andet sted. (Privatfoto 1941).

nede arrangementerne tidligere. Et par af disse (nye) arrangementer er optaget på video. Jeg har også via lokale aviser og lokalradio efterlyst og fået fotografier og oplysninger.

I interviewsituationer har jeg som udgangspunkt brugt følgende spørgeskema:

Vil du prøve at fortælle så meget, du kan huske fra en sanglegsaften.

Hvor legede I?

Hvornår legede I?

Hvem legede?

Hvilken aldersgruppe?

Hvilke forberedelser gjorde I?

Kan du huske nogen af de sange, I sang – og hvad I legede til?

Var der en bestemt rækkefølge?

Var der nogen bestemte, der arrangerede en aften?

Legeholdet fra Tommerup Højskole 1939.

I modsætning til den folkelige tradition var der på højskolerne tale om decideret indlæring af en række sanglege, som blev brugt til opvisning ved festlige lejligheder, årsmøder, afslutning o.l.

Der er tydelig forskel på opvisningslegene som ses her og den folkelige legemåde, som illustreres fx. på »Tyv, ja tyv«-billedet (side 96), omend der selvfølgelig har været afsmitning begge veje. (Privatfoto 1939).

Var der nogen bestemte, der sang for?

Kom der nye sange til, eller var det de samme hver gang?

Ved du, hvor mange år tilbage, der er blevet leget sanglege?

Hvornår ca. legede du sidst?

Hvorfor holdt du op?

Udløbere

I begyndelsen koncentrerede jeg mig i min indsamling helt om Vestjylland, men blev snart opmærksom på, at traditionen kendes mange forskellige steder i landet, og det var nærliggende også at gøre optegnelser på Fyn, dels fordi jeg bor her, men også fordi det var meget almindeligt, at unge vestjyder fra det indre missionske miljø tog et højskoleophold på Tommerup Højskole på Fyn, og for en dels vedkommende betød det, at de fandt en kæreste her og blev boende. Tommerup

Højskole havde altså funktion som en art udvekslingscentral for dels skolens egen, dels den udefra kommende sanglegstradition, og herunder måske især den vestjyske, da en stor del af skolens elever kom fra Vestjylland. Da det var almindeligt, at skolens elever blev inviteret til ungdomsarrangementer uden for skolen eller selv arrangerede og inviterede unge mennesker udefra (skolen havde karlehold om vinteren og pigehold om sommeren), vil den fynske sanglegstradition også være repræsenteret. Det ligger som en spændende opgave forude at sammenligne disse forskellige traditioner og undersøge, hvilken indflydelse de har haft på hinanden.

Jeg er også blevet opmærksom på, at der har været en sanglegstradition blandt unge mennesker fra grundtvigianske kredse. Her var holdningen til danseinstruktion og dans i det hele taget en anden, så legene har sandsynligvis haft en anden karakter – afhængig af, hvor stort skellet har været grupperne imellem.

Den foreliggende artikel er imidlertid en beskrivelse af sanglegstraditionen, som jeg selv kender den fra Vestjylland og har fået den uddybende beskrevet af vestjyder.

Meddelere

Meddelere til det konkrete projekt har det ikke været vanskeligt at finde. Det var som at starte i toppen og skære vandrette stykker af en pyramideformet kage: Hver meddeler kan henvise til mange nye. Det vanskelige ligger i at begrænse og indkredse oplysningerne. Meddelerne har det tilfælles, at de er bosiddende i Vestjylland, og for faktisk alle gælder, at de har deltaget i sanglegsarrangementer i deres ungdom og måske længere. Aldersmæssigt er der stor spredning; fra 40 til 90 år.

Jeg selv er født 1950 i den lille landsby Lønborg i Vestjylland, lidt vest for Tarm og syd for Ringkøbing. Min familie har i flere generationer haft tilknytning til eller berøringsflade med Indre Mission, hvilket dengang på min hjemegn indebar, at man ikke dansede og ikke drak alkohol. Fra min konfirmation og et par år frem deltog jeg i ungdomsarrangementer i KFUM- og KFUK-regi, og det var der, jeg stiftede bekendtskab med den sanglegstradition, som nu nærmere skal beskrives.

Rammerne for sanglegene

Man må forestille sig et stort grønt område – en park, foden af en høj, en søbred, en præstegårdshave – et sted, hvor det gennem mange år har

været skik, at man samledes mange mennesker, så der er en naturlig eller menneskeskabt talerstol og plads til, at man kan færdes frit mellem hinanden og også sidde ret godt et sted og f.eks. spise sin mad.

Der er ingen eller højst en enkelt salgsbod, hvor man kan købe sig en is. Græsset er slået og flaget er hejst, hvis der er en flagstang, men ellers er der ikke gjort de store forberedelser til, at stedet om kort tid skal danne rammen om en stor flok mennesskers glade udfoldelser.

Menneskene

De mennesker, der om lidt vil mødes, er ikke en fast sammensat gruppe, men dog er der en forventning om, hvem der kommer, og hvem der ikke kommer. Man ved lidt om det fra de andre år, for anledningen til, at man mødes, er årligt tilbagevendende.

Stederne

Stedet kan være Dejbjerg Præstegård, Blåkilde Ungdomsskole, Gødstrup Sø, Ejer Bavnehøj, Nørholm, Ryhave – så vidt muligt altid under åben himmel; måske kunne man aftegne stederne på et kort med ca. 40 kilometers cykelafstand i de områder, hvor Indre Mission og KFUM og KFUK gjorde sig mest gældende.

Anledningerne

Anledningen kan være grundlovsdag eller sankthansaften – men også valdemarsdag, en udflugt eller andre festdage kan bruges.

Og det, man mødes om, det, som går igen fra den ene lejlighed til den anden, om man fejrer grundloven, flaget eller noget andet, er at lege sanglege.

Adgangskortet

Mange forbinder sanglege med børn – og det gjorde man også dengang, men de sanglege, der er tale om her, er decideret for voksne. Ikke at børn ikke kunne eller måtte være med, men de var det sjældent. Adgangskortet var konfirmationen, og eftersom denne i Vestjylland dengang almindeligvis fandt sted i april eller maj måned, sås der mange nykonfirmerede, forventningsfulde unge mennesker i andendagstøj ved sankthans- og grundlovsfesterne.

Arrangementet

Et arrangement starter som regel om eftermiddagen med foredrag eller møde af en art, afhængigt af arrangementets størrelse. Det kan være det pågældende sogns præst, en højskolemand eller måske en mis-

Grundlovsdag 1944, Nørholm ved Varde.

Legene er startet op mens der endnu er børn, forældrene når lige at være med en stund – dog er ingen af børnene med i kredsen.

Det ser ud som om kredsen netop har afsluttet en leg og nu venter på nyt initiativ fra en forsanger.

Der skulle en kraftig sangstemme til at synge forsamlingen op, og jeg vil altid huske bruset, når forslaget blev godkendt ved at alle stemte i. Derimod har jeg ingen erindring om, at det har været tungt at lege i timevis i det bløde græs. (Privatfoto 1944).

sionær, der indleder. Alle generationer er med nu, sanglegene er først om aftenen, og der kan være flere hundrede forsamlet.

Efter foredraget sidder de voksne rundt om på tæpper og drikker medbragt kaffe, mens børnene løber og leger og de unge står i småklynger og snakker eller går ture i det omliggende terræn. Eftermiddagen afsluttes med gudstjeneste i den nærmeste kirke eller andagt i det fri, og de voksne og børnene trækker sig efterhånden tilbage – nogle få unge par med småbørn har svært ved at give afkald på samværet med unge fra nabosognene og sanglegene, som de selv deltog i, før de stiftede familie og fik småbørn og bliver endnu lidt, indtil også de må tage hjem, fordi de små ikke vil mere.

Sangleje i Vostrup Forsamlingshus 1986.

»Tyv, ja tyv, det skal du være.« Bemærk spillet mellem de tre. Det var ikke ualmindeligt, at »tyvene« viste deres kunnen ved at klappe ret hårdhændet ud, hvis ikke »offeret« nåede at smutte forinden.

De fleste af deltagerne på dette og de følgende tre fotografier er fra Lønborg-Vostrup-egnen i Vestjylland og har deltaget i større sanglegsarrangementer i bl. a. Dejbjerg Præstegård og på Blåkilde Ungdomsskole. En del er jævnaldrende og kender hinanden fra barnsben. (Foto: Inger Smedegaard, 1986).

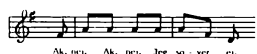
De unge bliver tilbage, forventningsfulde og lidt kåde ved tanken om sommeraftens glade leg. Fra de enkelte hjemsogne kender alle hinanden, nogle har mødt hinanden ved lignende lejligheder eller er bekendte via familierelationer, men konfirmanderne er nye og hos dem er forventningerne nok allerstørst. Efterhånden samles alle på den mest plane del af området og er nu klar til at lege.

Opstarten

Der er ingen leder eller instruktør og ingen, der bestemmer det videre forløb. Og ingen instrumental musikledsagelse. Spontant, måske efter indbyrdes aftale, begynder et par stykker at synge »Tyv, ja tyv, det skal

du være«. Oftest bliver den brugt som opstart, men det kan også være f. eks. »Syv raske flickor i en ring«. Alle falder i, samtidig med at man mere eller mindre tilfældigt går sammen to og to – inklination forekommer ikke – og følger efter forsangerne, indtil der dannes en kreds af par. Er man uden mage, har man i legen lov til at »klappe« en af samme køn ud, dvs. klappe vedkommende på ryggen for at overtage pladsen, så man derved »stjæler« hans eller hendes »lille ven«, som sangen siger. Nu hører det tilfældige op; man klapper ud, så man kan komme til at gå sammen med den, man har et godt øje til, eller det kan tænkes, at man netop forhindrer et par, der kærester lidt, i at gå sammen.

Tyv, ja tyv

Tyv, ja tyv det skal du være,
for du stjal min lille ven.
Men jeg har det håb tilbage
at jeg får mig en igen.
/: Åh ja, en igen, :/
det tror jeg.

Jeg tror, du går og sover
og ikke passer på, min ven.
Jeg tror, du går og sover
og ikke passer på.
/: Ak, nej. Ak, nej. Jeg sover ej :/
Jeg sover ej, men våger
og tænker kun på dig.

Da jeg rejste fra min kone,
glemte jeg min paraply.
Den har kostet atten kroner,
og den var så god som ny.
/: Åh, ja, god som ny, :/
god som ny.

Sangen synges mange gange, og alle er med. Det er sjældent, at nogen kigger på først på aftenen, og legen er så enkel, at nybegyndere kan være med uden store problemer. Og stemningen stiger.

Forsangere

Sangen bæres af en mere eller mindre selvbestaltet forsanger. Om en forsanger var god bestemtes af, om han eller hun havde en kraftig og bæredygtig sangstemme – og kunne huske sangene udenad. Enkelte steder havde man en fast forsanger, som ikke legede med – der er eksempler på en præstefrue, som ikke anså det for rigtigt, at hun deltog – og en voksen, gift mand, der mente, han var for gammel til at være med. For begge gælder, at de havde gode sangstemmer og huskede godt – og desforuden stod begge de pågældende ungdomsgrupper uden en bæredygtig forsanger blandt »deres egne«, hvilket ikke må forveksles med, at de unge her ikke sang med. Mest almindeligt var det imidlertid, at et sogn eller en ungdomsgruppe kunne stille med flere, måske mange, dygtige sangere, og det har selvsagt givet prestige i gruppen at være en af dem. Og når så ungdomsgrupperne fra de forskellige sogne mødtes til større arrangementer som f. eks. en grundlovsfest, kan man forestille sig, hvilken spænding der har ligget om førerrollen.

Sangdyster

Eftersom der ingen fast rækkefølge er i legene, er det op til forsangerne at finde på den næste; uden sang, ingen leg. I hjemsognene ved de mindre arrangementer kan sangerne klare sig med et blik til hinanden og på den måde spontant »lægge programmet«, men her, hvor der er så mange flere deltagere – og sangere – kan der blive tale om rene sangdyster. Det er ikke afgjort, at sangeren med den kraftigste og mest gennemtrængende stemme vinder; den næstbedste kan have flere sognefæller med – eller være mere charmerende! Et ikke uvæsenligt aktiv kombineret med en god sangstemme.

»Tre frem og to tilbage«

Tyv, ja tyv« fortsætter, så længe, man har lyst; på et tidspunkt, bestemt af forsangerne og uden nogen egentlig overgang, danner man stor kreds og begynder at lege en kædeleg, der kaldes »tre frem og to tilbage«, »to frem og tre tilbage«, »fire frem og tre tilbage« eller »tre frem og fire tilbage«. Beder man folk, der tidligere har deltaget i legene, om at præcisere forløbet, er det som regel vanskeligt, for der er uenighed, også inden for samme gruppe. Hovedsagen er, at man hele tiden skifter partner i legen og får hilst på alle med en svingom. Af sange til legen er der mangfoldige; man bruger tidens populærmelodier og kendte sange

fra sangbogen og skoletiden – det gør ikke så nøje, hvordan leg og sang passer sammen – mangler der en takt, skynder man sig lidt og er der for mange, så kan man osse nok få det til at passe; får sangen ende, begynder man bare forfra. Sang og leg går op i en højere enhed, hvor skiftevis sangen og legen er vigtigst.

Legen er som nævnt en kædeleg; afhængig af skikken på den pågældende egn løber man to, tre eller fire led frem i kæden, og »frem« vil for damerne sige medsols og for herrerne modsols. Man starter med højre hånd. Med den sidste partner drejer man en hel omgang; denne partner, den sidste på »fremvejen«, er også den første på »tilbagevejen«, hvor man løber et led flere eller færre end frem; til sidst svinger man rundt med den partner, man står ud for, indtil sangen er til ende. På denne måde skifter man partner hele tiden, og i princippet er det underordnet, hvor mange led man kæder frem og tilbage, men det har indvirkning på, hvor lang tid man får til at svinge rundt med hinanden til slut.

Trin og fatning

Der bruges ingen indstuderede dansetrin i legene og ingen egentlig dansefatning; man løber, går eller hopper rundt i takt til sangen, fatter om hinandens overarme eller skuldre og svinger rundt med front mod, men lidt forskudt for hinanden, fortsat med løbe- eller måske hoppe-trin.

Sange til denne leg var der mange af. Her nogle eksempler:

Ole sad på en knold og sang.

Tingelingelater.

En jæger gik at jage.

Herlig en sommernat.

Det var på Capri.

Den glade vandrer.

Der er lys i lygten.

Legen kan vare længe, fantasi, hukommelse, sanglyst og udholdenhed spiller ind – pauser er sjældne, hvis de er der. Men indimellem synger man sange, der er forbundet med en bestemt leg, men dog stadig leges i stor kreds, og disse skal der her gives et par eksempler på.

Kredslege med egen sang

Der brænder en ild

J. 83 Hønsfødder

/: Der brænder en ild, den brænder for dig, den brænder i tu - sind flam - mer. /

J. 58 Hønsfødder

/: Tag mig ved hånd, sving du mig om, jeg vil så ger - ne dan - se. /

J. 121 Hønsfødder

Han se - fødder og gu - ler - fødder og hal - sen af en sva - ne,

den der kys - ser pi - ger - ne, de har en hæs - lig va - ne.

Du er født i En - ge - land, og jeg er født i Skå - ne,

vil du være min lil - le mand, så vil jeg være din ko - ne.

/: Der brænder en ild, den brænder for dig,
den brænder i tusind flammer. :/

/: Tag mig ved hånd, sving du mig om,
jeg vil så gerne danse. :/

Hønsfødder og gulerødder og halsen af en svane
den, der kysser pigerne, han har en hæs lig vane.
Du er født i Engeland, og jeg er født i Skåne
vil du være min lille mand, så vil jeg være din kone.

På de to første linjer marcherer man parvis fremad, modsols, med løftet lillefingerfatning og tilbage igen på gentagelsen. Nu gør man, som sangen siger: giver hinanden først højre hånd og går en halv omgang om hinanden (bytter plads) og så venstre hånd og det samme på gentagelsen. Parrene står nu klar og »vil så gerne danse«. På de to første linjer i »Hønsfødder« klapper man en gang i egne hænder og løber i armkrog henholdsvis medsols (første linje) og modsols (anden linje). Og på de sidste fire linjer svinger man rundt med hinanden med vanlig fatning og løbetrin, først medsols, så modsat eller først medsols, så baglæns.

Nu ranker vi ryggen

The image shows a musical score for the song 'Nu ranker vi ryggen'. It consists of six staves of music in G major (one sharp) and 2/4 time. The lyrics are written below the notes. The first staff is numbered 110 and the second 116. The third staff is marked 'Rit.' (Ritardando). The fourth staff is numbered 118. The fifth and sixth staves are numbered 138.

110 H. F. H. (H. F. H.)
Nu ran-ker vi ryg-gen og syn-ger en sang,
det let-ter på fo-den, når ve-je-n er lang.
Vi fø-ler os un-gø, vi fø-ler os fri-
Rit.
vort bryst må ha' luft, der-for stem-mer vi i.
116 H. F. H. (H. F. H.)
Hvad der bor i et folk,
138 H. F. H. (H. F. H.)
har sam-gen til folk,
har sam-gen til folk.

Nu ranker vi ryggen og synger en sang,
det letter på foden, når vejen er lang.
Vi føler os unge, vi føler os fri;
vort bryst må ha' luft, derfor stemmer vi i.
Hvad der bor i et folk,
/: Har sangen til folk. :/

Det land, som vort hjerte med fryd kalder sit;
hvis bakker og sletter gør udsynet frit;
hvis skønhed os kvæger, som duggen et blad;
hvis minder gør både sørgmodig og glad.
Kammerater, et ord:
/: Det land er vor mor. :/

Vi ranker vor ryg, og vi føler os fri;
den saga, vor mor, er dog ikke forbi.
Din tunge, den lever og tryller vort sind;
dit herlige Dannebrog vifter for vind.
Stemmer i, alle mand:
/: Hurra for vort land :/

Nu ranker vi ryggen.

Vending med krydsfatning på ryggen på »Vi føler os unge« i sanglegen »Nu ranker vi ryggen«. Nærmere beskrevet i teksten. Om man er femten eller fyrrer skal der et vist »taw« til at foretage denne vending i hurtigt tempo. (Foto: Inger Smedegaard, 1986).

Mens de to første linjer synges, løber man fremad parvis medsols med krydsfatning på ryggen; herefter vender man, stadig med krydsfatning, og løber modsatte vej. På »hvad der bor« giver parrene hinanden højre hånd og løfter hænderne, og det samme med venstre på »i et folk«. »Har sangen til tolk« synges to gange, og her svinges rundt med løbetrin, medsols og modsols. Legen gentages i de følgende vers.

En sangleg som »Skære havre« (»Ja, mit navn, det er Klavs«) kan puttes ind flere steder. I den veksles mellem march fremad og kæde, hvor det er eventuelle løsgængere tilladt at bryde ind i kæden og »finde sig en mage«.

Lege med egen sang i mindre fast kreds

Disse og lignende lege leges for en tid indimellem kædelegen, der er beskrevet ovenfor, men snart smuldrer kredsen hist og her, og der bliver

Kom, kom frimodig her.

Her leges »Kom, kom frimodig her« som ikke er nævnt i teksten, men hører til »kredslege med egen sang«.

Fotografiet viser passagen: »For du har sikkert narret mig, men jeg skal nok huske dig« men udtrykker samtidig den intensitet, som jeg mener er særegen for den her beskrevne sanglegstradition. (Foto: Inger Smedegaard, 1986).

uro i kredsen. Man har set hinanden ud – det varer længe, før man i den store kreds igen når til den, man godt vil have et ekstra klem af, så nogle finder på at skille sig ud i mindre kredse, og de mest utålmodige leger møllevinge allerede nu, selvom det ikke er velset af dem, der forsøger at bevare det store fællesskab. Møllevinge leges af kun fire par.

I den store kreds leges der nu fortrinsvis lege, der kræver en mindre bundet kreds, og hvor muligheden for at vælge partner er større. Eksempler herpå er:

»Jeg gik mig rundt i ringen«.

»Gutten går i skoven«.

»Kom, kom fagre ungersvend«.

Jeg gik mig rundt i ringen

The image shows a musical score for the song 'Jeg gik mig rundt i ringen'. It consists of four staves of music in a 2/4 time signature. The lyrics are written below the notes. The first two staves are identical and contain the first two lines of the song. The third and fourth staves are also identical and contain the last two lines of the song. The lyrics are: 'Jeg gik mig rundt i ringen og tit-ted' mig om-kring. / Hun rakte mig sin højre hånd, sin venstre straks derpå :/ Vi knytted', vi knytted' fortrolighedens bånd, bånd, bånd. / De bånd, som her blev knyttet, slet ingen løse kan :/ Nej, ingen, nej ingen, kan løse disse bånd, bånd, bånd. / Nej, ingen, nej ingen, kan løse disse bånd.' The lyrics are written in a small font below the notes.

/: Jeg gik mig rundt i ringen
og titted' mig omkring. :/
Da faldt mit blik på hende,
og hende vil jeg ha', ha', ha'.
Da faldt mig blik på hende.
og hende vil jeg ha'.

/: Hun rakte mig sin højre hånd,
sin venstre straks derpå :/
Vi knytted', vi knytted'
fortrolighedens bånd, bånd, bånd.
Vi knytted', vi knytted'
fortrolighedens bånd.

/: De bånd, som her blev knyttet,
slet ingen løse kan :/
Nej, ingen, nej ingen,
kan løse disse bånd, bånd, bånd.
Nej, ingen, nej ingen,
kan løse disse bånd.

Variation til sidste vers:

/: De bånd, som her blev knyttet,
slet ingen løse kan. :/
Kun svigermor og præsten
kan løse disse bånd, bånd, bånd.
Kun svigermor og præsten
kan løse disse bånd.

– og nogle steder synges som afslutning på sangen: Fortrolighedens bånd.

Her danner pigerne kreds, mens karlene går rundt i ringen og udser sig en af dem. Det skal vel passe med, at han har fundet en ved slutningen af første vers, men kommer den udkårne før, stopper han alligevel – hvis han kommer først! I andet vers gør parret, som der står; på »Vi knytted« og verset ud laver parret krydsede savebevægelser i takt til sangen. March fremad på de næste to linjer.

Gutten går i skoven

Gut - ten går i sko - ven, tra - la - la - la - la - la - la.
 Sø - ger sig en ma - ge, hvem mon han vil ha'?'
 Og når han så fin - der en,
 springer han på let - te ben
 ud i - gennem sko - ven og så hjem i - gen

Gutten går i skoven,
 tralalalalalala.
 Søger sig en mage,
 hvem mon han vil ha' ha'?'
 Og når han så finder en,
 springer han på lette ben,
 ud igennem skoven
 og så hjem igen.

Man står parvis i kreds med front mod midten, mens nogle gutter går inde i kredsen og søger – på »ha?« har gutterne fundet hver sin mage og springer sammen med hende tværs over kredsen og tilbage igen; de øvrige klapper i takt til sangen imens. Pigens tiloversblevne partner er ny gut, og legen starter forfra. I stedet for gut kan synges glut, og det er så pigerne, der finder sig mager.

I sanglegen »Syv raske flickor i en ring« kan der også i stedet for flikkor synges gossar, men det er et yndet drilleri fra pigerne at synge »klodser«.

Første del i en møllevinge – karlene er inderst. Der er en del variationer i legemåden for møllevinger; på et tidspunkt så jeg tre møllevinger lege på tre forskellige måder, men desværre blev de stoppet af en velmenende »instruktør«, som forklarede den »rigtige« legemåde. – Legevariationer – og specielt i møllevingerne – har tjent samme formål som sangdysterne, i den store kreds, nemlig at skabe prestige – for den enkelte i forhold til de øvrige, for den enkelte møllevinge i forhold til de andre eller for en samlet gruppe karle og piger fra samme sogn i forhold til deltagerne fra andre sogne. (Foto: Inger Smedegaard, 1986).

Møllevinger

Fra nu må de sangere, der tager slæbet, lægge sig i selen, for der kan opstå en gemytlig kappestrid om, hvilken kreds, der skal føre an, fordi de finder på hver sin leg – eller flere småkredse kan i fællesskab være interesseret i at overdøve og vanskeliggøre legen i en »for tidlig« møllevinge.

Men de kommer, møllevingerne, som afslutning på aftenen. Parrene går sammen fire og fire – hvis man er heldig, havner man i en møllevinge med den udkårne, selvsagt, men også med flere gode sangere, der måske kender hinanden i forvejen og spiller op til hinanden; det giver et godt liv i møllevingen og god mulighed for at sætte sin egen sang igennem.

Fællesskabet i den store kreds er nu vejet for en mere intim stemning. Hvor der før var hurtige partnerskift, leges nu med den samme i hele møllevingen. Der kan være udskift, men disse sker så efter eget valg, og ikke, som i den store kreds, hvor man ganske enkelt skiftede til den næste i kredsen.

Møllevingerne leges til de samme sange som »tre frem«-kædelegen. Først er karlene inderst, og man løber modsols, så vender man, pigerne kommer inderst, og man løber medsols; endelig løber man kæde og får til sidst en svingom med egen partner.

Møllevingerne er afslutningen på aftenen – tegn på opbrud for nogle, der måske lidt skuffede må se den udkårne lege med en anden, men for de fleste afslutningen – eller næsten da – på et godt samvær.

Og med en meddelers ord vil jeg så afrunde beretningen om de vestjyske sanglegearrangementer:

– »Når vi cyklede derhen fulgtes vi jo ad i store flokke, men når vi kørte hjem, var vi mere spredt, for der kunne jo nok være en, der skulle hilses af med. Det kunne være, man cyklede hånd i hånd eller der var måske nogle, der kørte en omvej. Man kunne endda være heldig at blive fulgt hjem.«

Intensiteten i samværet – en teori

Når jeg påstår, at sanglegene ikke bliver leget mere, er det ikke hele sandheden. I den form, som her omtales: uden instrumental musikledsagelse og uden nogen egentlig forudgående planlægning er jeg ikke stødt på den levende tradition. Men i nogle sammenhænge, til familiefester og ungdomsarrangementer bl. a., bliver de gamle sanglege leget afvekslende med dans i et programlagt forløb. Jeg har også overværet en grundlovsfest, hvor den selskabelige del udelukkende bestod af de traditionelle sanglege, men med instruktør og klaverakkompagnement. I dette enkeltstående tilfælde oplevede jeg ikke den omtalte glød og intensitet i samværet.

Men i de efterhånden adskillige sanglegsarrangementer, jeg har medvirket til afholdelse af, har gløden og intensiteten været der hver gang, uanset om deltagerne har kendt sanglegene eller ej.

Jeg har en formodning om, at gløden og begejstringen, opmærksomheden og intensiteten i samværet ikke er noget specielt vestjysk eller religiøst fænomen, men hænger sammen med netop det faktum, at deltagerne selv synger musikken til legen, dvs. der er ingen anden bærekraft eller stemning end den, man skaber i fællesskab med de andre deltagere. Man bærer selv ansvaret.

Og så mener jeg også, det spontant sammensatte program har betydning; det giver mulighed for at lege netop de lege, der passer til en given stemning i en given gruppe – muligheden for den enkelte for at få indflydelse på forløbet er til stadighed åben.

Intensitet og glød kan jo ikke måles og nedfældes på papir, men fotografierne, såvel de gamle som de ny, taler deres sprog: de glade glimt i øjnene, de mange åbne, syngende munde, øjenkontakten og det levende og opmærksomme spil mellem deltagerne.

Man kan så gisne om, hvorfor en sådan samværsform forsvinder – eller om den gør det.

At de mange tilbud om ekspertopvisning og færdigpakket underholdning virker passiviserende på mange mennesker, er jeg ikke i tvivl om, men lysten til at »ville selv« og »kunne selv« kan jeg næppe forestille mig er forsvundet.

Måske ligger der for nogle en mulighed i de gamle sanglege.

Summary

Danish song-game tradition and its social context

In my early youth I experienced traditional song-games, a lively activity in religious youth and adult groups in West Jutland until about 1965. The tradition is still alive, but without the same »glow« as formerly. I describe these old song-games as practised in West Jutland, although during my research I learned, that they were known elsewhere in Denmark too.

It was especially young people from religious circles, mostly the Home Mission, who played the song-games. They started after the confirmation and participation normally ceased after marriage – except for at family reunions. The games were usually played at youth festivals, at harvest festivals, post-wedding parties etc. and national holidays as Constitution Day and Midsummer Day – whenever, in fact, young people gathered.

On Constitution Day and Midsummer Eve it was common for the youth from several parishes to gather on a hill, in a park or vicarage garden or some other large area with a suitable flat ground. No previous planning was involved and the game was lead by a good singer with no incidental music. If several good singers were present, they competed or more groups sprang up, each with their own singer. Nobody practised beforehand, and newly confirmed learned by watching and following the others.

The games fall into different types: circle-games, either games with their own particular song or games which could be played to different songs. And games where the circle was broken, in which you had the possibility for choosing your own partner, not swinging round with the next person in the circle irrespective of whether you felt like it or not. The final part of the evening, when many had paired up, the game of »mill-vanes« was played, a game of four couples. Here the singers really performed to each other, male as well as female.

The tradition has not survived as described – and the »glow« and enthusiasm has, I feel, not survived either. However, – when I have arranged the old games based on well known songs and without planning, the old intensity has occasionally returned. The participants have, in these arrangements, the possibility of influencing the process and are responsible for the success. This is perhaps what makes the old song-games more lively than the contemporary, guided and accompanied by music as they are.

Klavervirtuosen og folkemindesamleren

Om brevvekslingen mellem Percy Grainger og Evald Tang Kristensen

Af Per Enggaard Pedersen

I Dansk Folkemindesamling findes en samling på 64 breve fra den verdensberømte, australske klavervirtuos og komponist Percy Grainger til den statsunderstøttede, danske folkemindesamler Evald Tang Kristensen i Vejle, og kopier af 35 breve fra Kristensen til Grainger.

De fleste kender til Evald Tang Kristensen og hans virke. Få herhjemme kender til Grainger. De færreste ved, at de to så forskellige personligheder havde et samarbejde i forbindelse med deres fælles interesse: de danske folkeviser.

De kendte hinanden fra 1913 til Kristensens død i 1929, men de mødtes kun i sammenlagt 3 uger, nemlig når Grainger kunne passe besøgene i Vejle ind i sine Europa-turnéer.

Kort om Grainger

Percy Aldridge Grainger blev født den 8. juni 1882 i Melbourne i et kulturelt aktivt hjem. Hans interesse for nordisk kultur blev allerede tidligt vakt, idet moderen læste højt for ham af H. C. Andersen og de islandske sagaer.

Ganske tidligt overtog moderen i øvrigt helt opdragelsen af drengen og styrede ham bevidst i retning af en musikerkarriere. Allerede som 12-årig havde han en meget lovende klaverdebut.

I 1895 rejste moderen med drengen til Frankfurt, for at han på konservatoriet der kunne fortsætte sin musikeruddannelse.

På konservatoriet blev forbindelsen til Norden förstærket, da den danske cellist og komponist Herman Sandby blev en af Graingers nærmeste venner. Sandby lærte ham dansk, og det var på koncertturné sammen med ham, han for første gang, i 1904, kom til Danmark.

Percy Grainger fotograferet omkring 1930. Fra et koncertprogram. Evald Tang Kristensen i vandrekostume af Mart. Christensen, Sindal. Fot. u. å. Dansk Folkemindesamling.

På grund af englændernes engagement i Boerkrigen, vendte stemningen sig i Tyskland imod alt engelsk og engelsksproget. Grainger valgte derfor at forlade landet i 1901. Siden da afskyede han indtil det fanatiske alt tysk, sproget og musikken, ja tysk kultur i det hele taget.

I London-årene (1901–14)) ernærede han sig primært som klaverlærer og virtuos ved fine selskaber («at-homes»).

Grainger og folkemusikken

Interessen for folkemusik blev vakt af hans kompositions lærer i Frankfurt, Karl Klimesch, hvis store interesse var skotsk folkemusik. I 1900 foretog Grainger derfor en kortere indsamlingsrejse til Skotland og bearbejdede det indsamlede materiale for sangstemme og klaver.

En ikke mindre vigtig inspirationskilde var bekendtskabet med Griegs folketoneinspirerede klavermusik, som han netop var begyndt at tage på koncertprogrammet. Det musikalske bekendtskab blev senere personligt, og han blev i Griegs sidste år (1907) en af hans allernærmeste venner og den foretrukne udøver af hans musik.

Ved et af de selskaber, hvor Grainger optrådte, mødte han Lucy Broadwood, en af medstifterne af »The English Folk-Song Society«. Hun inviterede ham til at overvære et af sine foredrag om folkemusik. Det resulterede i, at hans interesse for denne gren af musikken atter blomstrede op.

Han begyndte igen at indsamle, i første omgang koncentreret om det geografisk isolerede North Lincolnshire, hvor folkemusikken havde fået lov at trives nogenlunde uberørt. Her benyttede han sig, som den første i England, af Edisons fonograf til at indspille melodierne med. Det var hans håb, at han herved senere kunne nedskrive selv den mindste variation i tonehøjde og rytme og dermed få et mere pålideligt visuelt billede (»voice picture«) af sangen, til brug ved studier og analyse (1).

Grainger og Danmark

Den første kontakt med dansk folkemusik og danske folkemindeforskere fik han via Adela Woodhouse. Han fungerede som oversætter og »researcher« ved hendes arbejde med skandinavisk folkemusik til »Groves Dictionary of Music and Musicians«.

I det engelske folkemusik-forskningsmiljø var Tang Kristensen allerede kendt og anerkendt. Graingers beundring for dansk folkemusik og Kristensens arbejde var allerede da solid.

På en koncertturné i Danmark i 1905 mødte han den danske folke-musikforsker Hjalmar Thuren, med hvem han førte en meget kompetent korrespondance om viseindsamling og forskellige musikteoretiske problemer. Den vedblev indtil 1912, da Thuren døde af tuberkulose 39 år gammel. Thuren understregede flere gange over for ham, at Kristensen var en meget fin optegner:

... Jeg kender Kristensen og ved, at han har optegnet sine Melodier med stor Samvittighedsfuldhed og har – paa Grund af sin Mangel paa Kendskab til moderne Harmonisering – ikke følt sig fristet til at pynte paa Sangene, naar deres Tonalitet var umoderne ... (5. maj 1906).

Grainger og Tang Kristensen 1913

Nu var der kun tilbage for Grainger at skrive direkte til Kristensen. Det gjorde han 30. marts 1913:

... Skøndt De ikke kjender mig, maa jeg faa lov at sige Dem hvilken rige værden De har aabnet for mig gennem Deres enestaaende Samlinge af dansk folkekunst? ...

... Jeg har selv samlet en hel del (omtrent 400 engelske bondesange, Polynesiske musik fra Sydhavsøerne, og noget indfødt musik fra Australien ...).

... Jeg synes det er saa glimrende gjort at De ikke alene har indhøstet saa mange henrivende viser, men ogsaa har ladet *selve bondesangen* træde frem for os alle i deres fulde personlighed ... Ogsaa den rigdom de forskellige varianter giver ...

... Melodierne i Deres samlinge har et ægte *bondesangs-præg*, derimod er det i flere danske Samlinge (saa vidt *jeg* kan bedømme sagen efter erfaringer på lignende omraade i andre lande) ligesom om nogle af viserne vare lidt »retoucherede« ... Det var Hjalmar Thuren som først henviste mig til Deres Samlinge. Var det ikke sørgeligt med ham? ...

Grainger havde i brevet vedlagt et par kompositioner (formodentlig nogle af de arrangementer han havde lavet til Thurens melodimateriale fra Færøerne) og et eksemplar af Folk-Song Journal No. 12, May 1908, hvori han selv havde udgivet og kommenteret sine engelske viseoptegnelser.

Grainger var klar over at han måtte dokumentere sit arbejde så godt som muligt for Kristensen, der i Vejle ikke havde de bedste muligheder for at undersøge, hvem denne fremmede person var. I den sammenhæng skal det nævnes, at Tang Kristensen ikke fortalte om brevet til nogen af de personer, han ellers korresponderede med på dette tidspunkt, og som kunne have fortalt ham, hvem han var.

Brevet modtog Tang Kristensen i sit 70. år. Hans arbejde var efterhånden blevet anerkendt på bjerget i København, og i 1898 drog han til hovedstaden for at få ridderkorset for sin indsats. Imidlertid havde han nedtrappet indsamlingsarbejdet siden 1910, hvor han var flyttet til »Mindebo« ved Vejle og var blevet gift for tredje gang. Perioden efter århundredeskiftet var hård, da både hans datter og anden kone døde. Hans eget helbred var ogsaa begyndt at skrante. Situationen blev heller ikke bedre af, at den statsstøtte, han var blevet givet til udgivelse af bøger, blev taget fra ham. Hans virke bestod derfor nu primært i at rejse rundt og holde foredrag, forsøge at sælge sine bøger og renskrive gamle optegnelser.

3. maj 1913 svarede Kristensen på Graingers brev:

Det var mig en stor Overraskelse at modtage Deres Brev tillige med den store Sending af Deres Kompositioner, og det var naturligvis ogsaa til stor Glæde for mig at læse Deres Brev med alle Deres smigrende Udtalelser om min Samlervirksomhed ...

... Desværre har jeg siden Nytaar været syg, og er det endnu ... alt sjæleligt Arbejde er mig i denne Tid en Byrde, som jeg ligefrem skubber af mig. Det er naturligvis mine Nerver, der er angrebne, og jeg lider forfærdeligt af Søvnløshed ...

... Jeg skal da fortælle Dem lidt om mine senere Arbejder. I Fjor blev jeg færdig med at renskrive alle mine Folkemelodier, som jeg har samlet og optegnet. Det blev over 1500 i alt. Jeg fik dem sendt til Thuren kort før han døde, og han fik dem ogsaa set igjennem. Ja det var et stort Tab for os at han gik bort ... da han absolut havde den rette Forstaaelse af vore Folkemelodier og Deres Optegnelse ...

... Hvis der var en eller anden af mine Bøger, som De kunde ønske Dem, saa skal jeg med Glæde sende Dem samme: ... som De ved, har jeg udgivet mange Bøger. Men i de sidste Aar har vi ikke udgivet noget, da jeg stadig skulle være min egen Forlægger, og det var en vel dyr Historie, idet Afsætningen af Bøgerne var for lille ...

Det ville glæde mig højlig igen at høre fra Dem, og kunde jeg paa nogen anden Maade henlede Deres Opmærksomhed paa noget, der kunde være Dem til Nytte, ville det meget glæde mig. Jeg kunde jo sende Dem en eller anden Melodi. At De selv har samlet en hel Del Bondemelodier, gjør saadant saa meget mere tiltrækkende for mig

...

Kontakten mellem de to var nu etableret. I det følgende brev luftede Grainger muligheden for et personligt møde mellem dem:

... Til efteraaret (November?) haaber jeg at være i Danmark, og hvis De til den tid er *ganske rask igen*, haaber jeg at De vil tillade mig at hilse paa Dem naar jeg er i Vejle eller i nærheden ... (11. maj 1913).

Vi ved ikke, om Grainger havde koncertturneen til Norge, Rusland og Finland i tankerne, da han foreslog dette, men koncerten i Vejle den 14. november, som afslutning på turneen, virker lidt påsat. Den kan derfor have været arrangeret udelukkende med det formål at besøge Tang Kristensen.

I et brev til en veninde (2) skriver han om mødet:

... Just think, E. Tang Kristensen was at the Concert last night, and I have spent the whole morning with him. He is marvellous, very amusing to be with. Perhaps I will spend 3-4 days with him next summer or autumn with the phonograph so that together we can collect some remnants of Danish Folksong ... (3). (15. november 1913).

1914–1919

En indsamlingstur i 1914 blev forsøgt aftalt i brevene. Desværre mangler vi her et par svar fra Kristensen, men det fremgår af brevene fra Grainger, at han accepterer, at de mødes først i august måned, hvor de så skulle indsamle ved hjælp af fonografen. Kristensen må i disse breve have omtalt økonomiske besværligheder vedrørende »Gådebogen« (4), eftersom Grainger senere sendte ham 100 kroner til hjælp til trykningen (5).

Indsamlingen blev imidlertid aflyst, da Grainger ikke så sig i stand til at besøge Kristensen på grund af komplikationer med moderens helbred. Og en måned efter at Første Verdenskrig var brudt ud, tog han og moderen til Liverpool, gik om bord på dampere »Laconia« og rejste til Amerika.

I det første brev, han sendte fra Amerika til Kristensen i Vejle, forklarede han afrejsen fra Europa som værende udelukkende af hensyn til moderens helbred.

Han var så betaget af modtagelsen i Amerika, at han åbenbart med det samme besluttede sig for at opholdet skulle være permanent:

Naar Krigen er endt og vi igen besøger Europa, skal vi saa udrette vores planlagte »Folkeviser-jagt«? Dette længes jeg meget efter. Jeg haaber at De og Deres har det saa lyst og godt i den kjære elskede Danmark som vi har det herovre. Hvilket held at Danmark ikke kom ind i Krigsrædselen! ... (27. juni 1915).

Reaktionen på brevet fulgte først 4 måneder efter, og her mærker man for første gang en lidt utålmodig Tang Kristensen. Han havde jo ikke hele livet for sig som den unge Percy!

... Jeg har nylig været en Tur ude i den vestlige Del af Jylland og var da ogsaa ovre paa Fanø. Her traf jeg en gammel Kvinde på 82 Aar, som var meget god til at synge og kunne mange Folkemelodier. Men de mennesker, der nu kan synge gamle Viser, er snart talte, saa det

haster med at faa fat i slige Ting, den ene gamle dør jo efter den anden. – Jeg selv er endnu rask og rørig endda jeg nærmer mig stærkt til de 73, men hvis jeg skulde gøre Tur omkring med Dem, saa maa De ikke vente ret mange Aar! ... (11. oktober 1915).

Der skulle gå mere end 3 år, før de to igen fik mulighed for at genoptage forbindelsen med hinanden. Da Amerika blev involveret i krigen havde Grainger, formentlig af hensyn til karrieren, intet andet valg end at lade sig indskrive til hæren. Værnepligten aftjente han som militærmusiker indtil krigens afslutning. Kort tid efter, i 1919, forelå der så et tilbud om at undervise i klaverspil på Chicago Musical College i juli og august, og han accepterede tilbudet, da jobbet var særdeles godt betalt (250\$ i timen). Tingene var igen begyndt at falde til ro, og kontakten udadtil kunne nu genoptages.

Det var – måske lidt uventet – Tang Kristensen der forsøgte at genoptage kontakten. Han var ved godt mod, havde fået udgivet et par bøger (6) siden de skrev sammen sidst, og flere var undervejs. Blandt andet var han begyndt at arbejde på det første bind af sit erindringsværk »Minder og Oplevelser«:

... I Vinter efter at jeg var blevet rask, tog jeg fat paa Fortsættelsen af mine »Livserindringer«. Jeg har førhen skrevet en hel Del op om, hvordan jeg har levet og baaret mig ad med at faa samlet al den Masse Stof, der ligger nedlagt i mine Bøger, men jeg var jo ikke saa nær bleven færdig. Nu fik jeg skrevet en hel Del mere, men blev endnu ikke færdig, og derfor skal jeg til næste Vinter, om jeg lever, tage fat paa Fortsættelsen. Saa skulde jeg se at blive færdig. Men alle disse Optegnelser bliver ogsaa på 13 Bind i alt. De bliver naturligvis aldrig trykt, skjønt der er Ting deri, som nok skulde fortjene at blive offentliggjorte ... (3. juni 1919).

Han afrundede brevet med igen at opfordre ham til at komme til Vejle, så de kunne genoptage den kontakt, der blev afbrudt af krigen. Få dage efter skrev Grainger:

... Jeg glæder mig ogsaa usædvanlig meget til at se Deres Livserindringer. Jeg kan ikke tænke mig livserindringer af nogensomhelst kunstner eller videnskabsmand eller folkeven som kunde paa nogen maade være mere betydningsfulde at blive trykt og læst, thi jeg kan umulig tænke mig et menneske som nogensinde har gjort noget for sit folk og for menneskeheden i sin helhed mere dybdegaaende og

vidunderligt end Deres livsgjærning har været, og er endnu. Saa mange store og smaa ting af det elskelige danske folks hjærne og hjærte, og fra dens fortid og nutid, som De har ræddet for evigheden, og gjort, altsammen, endnu skjønnere og mere værdifuldt med det geniale personlige syn og de opklarende ord De har tilføjet.

Det har været en af de dybeste slag som Krigen har voldt mig, at jeg ikke fik samlet viser sammen med Dem, som vi planlagte ... (28. Juni 1919).

Han fortsatte sit lange brev med at fortælle, at han var meget imponeret over at Tang Kristensen havde overskud til at arbejde med bøgerne, når det var så svært at skaffe de mest elementære ting, såsom fødevarer og petroleum til belysning (7).

... Hvis jeg tjener gode penge isommer saa vil jeg tillade mig at tilsende Dem nogle penge til udgivelsen af en eller anden af de manuskripter De skrev om. Summen vil maaske ikke være saa stor, men De vil vide at De kommer fra et beundrende hjærte. Hvad jeg i fremtiden gjerne vilde se gjort er følgende: En stor udgave af *alle* Deres trykte og utrykte værker, indeholdende Deres Livserindringer, og med mange reproduktioner af fotografier af Dem selv og *alle de mest betydende folkesangere* som De samlede fra; Kort sagt, en eneste udgave hvori hele Deres utrolig store livsvirksomhed og Deres personlighed kunde træde frem *i sin helhed*. Hvis jeg kommer til at tjene mange penge ved mine Konserttourneer vilde det være en meget stor glæde for mig at gjøre alt hvad jeg kunde til at støtte en saadan undertagelse ...

Et par måneder efter kom endnu et brev til »Mindebo« fra New York. Grainger havde afsluttet sin første sæson som lærer i Chicago og havde lidt penge at gøre godt med:

... Det glæder mig at kunne fortælle Dem at min Lærervirksomhed i Chicago blev meget intæktstrik for mig, og at jeg derfor er i Stand til at kunde sende Dem nogle faa Penge som kan benyttes som Bidrag til Trykning af Deres Værker eller andre Samlervirksomheds Udgifter. Hermed vedlægger jeg min Chek for Kr 905 og haaber at penge-
ne vil naa Dem i god Behold, uden Besvær ... (12. august 1919).

Kristensen var ikke meget for at modtage almisser, men her var der jo tale om et velment tilskud til udgivelsen af de bøger, som staten tidlige-

Tang Kristensen udgav i 1922 »Gamle Raad for sygdomme hos mennesket« med en dedikation til Grainger, der havde støttet udgivelsen økonomisk.

*Den meget kjendte og skattede
Musiker og Komponist
PERCY ALDRIDGE GRAINGER,
der har vist en meget levende Interesse for min Virksomhed som Samler af vore Folkeminder,
tilegnes denne Bog
med stor Taknemmelighed og Hengivenhed
af Forfatteren.*

Uden hans gode Hjælp var den næppe kommen frem for Lyset.
Den er skreven i 1905, gennemset og lidt forøget 1915, men
bliver først nu offentliggjort.

re havde støttet. Som tak for bidraget sendte han store pakker til New York med sine seneste udgivelser:

... I Forgaars fik jeg fra Dem sendt en Pengeanvisning paa 905 Kroner, og det blev jeg meget forundret over, da jeg jo absolut ikke har noget til Gode hos Dem, og jeg skammer mig lig frem over at tage imod disse Penge. Det er jo en uhyre Sum for mig. Men sende Pengene tilbage igen synes jeg heller ikke kan gaa an, og jeg har da bestemt mig til at lade Lægebogen, som jeg har liggende i Manuskript, trykke for disse Penge og saa tilegne Dem Bogen og i den fortælle hvorledes den er bleven til ... (2. september 1919).

Grainger reagerede prompte på dette brev:

... Hvis De nogensinde kunde have Lyst til at tilegne mig en af Deres Bøger vilde det jo være mig en *UHYRE Glæde og Ære*, thi der eksisterer ingenting paa hele Literaturens Omraade som ligger mig naermere end Deres Vaerker, og Volder mig mere Glæde og Inspiration.

Da vi mødtes i Vejle talte vi jo om nogle »grove Folkeviser, Leg og andre Folkeminder som De havde i Manuskript, og som De sagde engang maatte trykkes for sig selv, da de var for »grove« til at blandes sammen med Deres almindelige Bind af Folkeviser, o. s. v. Hvis De kunde have Lyst til at lade trykke disse stakkels grove viser, o. s. v. saa vilde det glæde mig meget hvis De kunde bruge mine Penge dertil, endten de Penge som jeg allerede har sendt eller nogle flere som jeg kunde sende i Fremtiden til dette Øjemed ... (28. september 1919).

De »grove« og de »usædelige« viser

I hans helt særlige interesse for de »grove« viser, møder vi for første gang en vigtig side af mennesket Percy. Da Kristensen og han mødtes første gang, havde Kristensen sikkert med stolthed fremvist sine trykte visebøger og ikke udgivne manuskripter. Grainger havde givetvis hæftet sig ved de skæmteviser, som Kristensen ikke mente man kunne lade trykke – dette til trods for at Kristensen ellers havde et ganske frit syn på, hvad der »kunne se dagens lys«. I forordet til »100 gamle danske Skjæmteviser« (8) fra 1901 skriver han:

Viseoptegnerne har dog tit ladet dem ligge, særlig de mere platte, men folk vil gerne synge dem, når man anmoder dem derom, og de foredrages både af mænd og kvinder på en så jævn og ligefrem måde, at man ikke føler sig slet saa frastöt af det grove deri, som man skulle tro ...

Man har bebrejdet mig, at jeg overhovedet vilde røre ved de skidne sager ... Min mening herom er, at der ad anden vej her igjennem kan skaffes stof til veje, som kan være brugbart for folket, idet der herved tilvejebringes materiale til at lære folket helt ud at kjende, og det er min mening, at uden at kjende det helt ud, kan man ikke tilstrækkelig råde bod på dets bröst.

Det »grove«, uudgivne materiale Grainger taler om, må i denne sammenhæng være det Kristensen i det følgende definerer som det »usædelige«, og som han havde en noget anden holdning til:

... Det usædelige derimod er jeg bange for, så det efter min mening ikke bør se dagens lys, og det under hvilken som helst form, både digterens slebne og naturfolkets uslebne, begge er forkastelige, men de første dog mest (9).

Om Tang Kristensen i 1919 havde ændret holdning til dette materiale ved ligefrem at tænke sig en udgivelse af disse »usædelige« viser, er nok tvivlsomt. Efter at Grainger havde fået bevis for Kristensens villighed til at bruge af hans midler til sine udgivelser, forsøgte han i alle fald efter bedste evne at få ham til at ændre holdning:

... Jeg troer næsten at De og jeg har noget lignende som et fælles Syn til Spørgsmaalet »grove« Viser, o. s. v. Det er oftest en Mangel paa Kultur som foraarsager Folk til at anse for »grove« (i en ubehagelig Forstand Ting) som i Fortiden kun var naturlige, og maaske engang i Fremtiden (naar vores Syn og Taenken er bredere og sundere og sandere med Hensyn til saadanne Ting end det er i dag – selv i det kulturelle saa højtstaaende Danmark som vel af alle Lander jeg kjen-der har det frieste og sundeste og mest tolerante Syn, som hele Folket betragtet) igen vil ansées for at vaere *kun* naturlige ... (28. september 1919).

Der er ingen tvivl om, at netop dette brev lå Grainger meget på sinde. Da Kristensen i et følgende brev (10) fortalte at han ikke havde hørt fra ham i lang tid, valgte han at sende Kristensen en ordret kopi af det. Først i juni ankom det til Vejle, og Kristensens kommentarer til Graingers mening om en udgivelse af de »grove« viser var yderst undvigende:

... De opfordrer mig stærkt til at lade den Bog trykke, og jeg vilde ogsaa gjerne, men jeg gaar stadig og haaber paa, at Bogtrykkerlønnen og Prisen paa Papir skal falde noget ... (18. juni 1920).

Graingers accept af det »grove«, som åbenbart rakte en grad videre end Kristensens, kan tydeligt aflæses i hans, sikkert efter den tids målestok, noget specielle seksuelle appetit (11). Han siger selv om sit sammensatte sind:

The outer shell of me (the part of me that faces the world) has learned to go thru the motions of acting the part of a grown man; I can earn money, I can build concertprograms ... But the core of me, my inner self, my senses have stayed like those of a child – a child that knows he is naughty & looks to be punished for it. I always feel »the world« to be a cruel monster whose avenging ill-will I am just about to bitterly taste (12).

1921: Indsamlingsture arrangeres og aflyses

Han forsøgte nu i to omgange at komme til Vejle for at indsamle med Tang Kristensen. Første gang i august 1920, men besøget måtte aflyses, da moderen igen blev syg. Turen, der også inkluderede en lang koncertturné, blev udsat endnu et år. Det andet forsøg blev planlagt til at finde sted i begyndelsen af august 1921, ligeledes i forbindelse med en turné til Sverige og Holland. Dette blev imidlertid også aflyst, idet Grainger denne gang havde fået stress på grund af det omflakkende rejseliv. En ny tur planlagdes nu i forbindelse med koncertturneen til Skandinavien det følgende år, nærmere bestemt i august 1922. Forståeligt nok begyndte Tang Kristensen efterhånden at blive utålmodig ved de mange aflysninger og betonedede stærkere og stærkere i brevene, at tiden efterhånden var ved at være »den yderste«, hvis der overhovedet skulle optages noget af værdi:

... Jeg forstaar nok at vi ikke kan vente os stor Udbytte af vores fælles Folkeviser Rejse kommende Sommer. Men selv hvis vi kun komme i Berøring med *ganske faa* Sangere vil jeg, med Fonografens Hjælp, faa en Oversigt over *Maaden* hvordan de danske Folkeviser synges – sangens *stil* og Opførelses Traditioner ... (28. december 1921).

Her kommer en væsentlig forskel på deres indsamlingsteknik til syne. Kristensen var samleren der helst ville have så meget som muligt indsamlet inden kilderne forsvandt, mens Grainger så det som sit mål kun at samle nogle enkelte viser med henblik på en grundigere sammenlignende bearbejdelse (13).

Et halvt år før den planlagte rejse til Vejle indtrådte der imidlertid en dramatisk begivenhed i Graingers liv:

Min usigelige elskede Moder, som altid betød *hele Livet* for mig, døde d. 30de April. De vil nok kunne tænke Dem hvad dette betyder

for mig. Men jeg gør alt hvad jeg kan for at bibeholde mit Helbrede – for dette vilde være min Moer's første Ønske – og jeg tror, det vil lykkes mig ... (14. maj. 1922).

Moderen havde begået selvmord, da en af Percys kvindelige beundrere offentligt havde antydnet et incestforhold mellem moderen og sønnen.

Percy Grainger påtog sig nu større arbejdsopgaver for at komme på afstand af begivenhederne omkring moderens dødsfald og gennemførte derfor også rejsen til Europa i efteråret 1922.

Han forlod New York den 10. august og begyndte indsamlingen sammen med Tang Kristensen den 22. august.

1922: Første indsamlingstur

På de 7 dage de arbejdede sammen, fik de indsunget ikke mindre end 80 melodier, fordelt på 12 forskellige sangere (14). Det var ikke så lidt af en præstation, datidens forhold taget i betragtning. Man regnede med at der på en fonografvalse kunne være optagelser af 2 minutter og 15 sekunders varighed, så der var ikke så få valser og et omfattende apparatur at slæbe rundt på for de to samlere. Grainger havde derfor lejet en bil til ekspeditionerne.

Enkelte af meddelerne var i øvrigt helt nye for Tang Kristensen, bl. a. Jens Kristian Jensen fra Albæk, der indsang hele 10 viser. Kontakten til ham var etableret via museumsforstander H. P. Hansen i Herning.

I et brev til en nær ven og komponistkollega skrev Grainger følgende om de første indtryk af Tang Kristensen.

... The old boy is 79, but is still a wonder at his work (able to take down folksongs at lightning speed without glasses) and able to stand motoring (in 1/2 open motors) around in the cold and rain. After a life of hardest work he lives on a small pension, most of which goes to a sanatorium where he has a poor daughter out of her mind. So he, his wife and son (born when ETK was 65) live on 300 kroner (£15) a year, so he says. Bread without butter, going to bed early to save oil for the lamp, never affording a taxicab, wooden shoes most of the time, ect. He owns his little house, and it is just cramjam full of things he has collected (pewter, china, broadsheets, old pictures, ect. and bursting with his published books, which he just can't sell.) ...
... The intercourse with Kristensen and his family and the primitive life there with them was very sweet to me, tho heartrending too (15)
... (30. august 1922).

Ved indsamlingen var arbejdsfordelingen altid som billedet viser. Grainger sørgede for at fonografen fungerede, fik sat sangeren (Jacob Dahl) i gang, og Tang Kristensen noterede teksterne ned. Fot. H. P. Hansen 1922. Herning Museum.

Percy Grainger var selv en uhyre atletisk person og elskede at udfordre sig selv legemligt, afprøve grænser. Han præsterede f.eks. at vandre mellem koncertstederne på en turné, med sin bagage på ryggen, i stedet for at tage toget. Knæfaldet for Tang Kristensens ydeevne og hårdførhed er derfor så meget desto mere bemærkelsesværdigt. Kristensen må ligeledes have været særdeles kompetent til at nedskrive melodier uden brug af hjælpemidler, når en musiker af Graingers format fremhæver denne evne med så stor beundring.

Allerede 14 dage efter deres første indsamlingstur kunne Tang Kristensen skrive:

... Jeg har nu skrevet alle Teksterne op til de Melodier, vi fik samlet, og jeg kan sende Dem sammen hvad Øjeblik det skal være ...
... Da jeg fik Brev fra Dem, gik jeg Dagen efter ned i Banken og fik Pengene. Der var intet i Vejen og det hele beløb sig til 912 Kroner.
... Jeg har nu skrevet til Hammerum og sendt Mette Kristensen 5 Kr. Ligeledes har jeg skrevet til Jens Søballe, som ogsaa faar 5 Kr.

Dernæst skriver jeg til Jens Nielsen Post, saa snart jeg faar et saadant Postkort tilbage fra Fotografen. Han ville have 10 Kr. for at lave 2 Billeder, det ene til Dem og det andet til mig selv ... (10. september 1922).

Grainger havde igen forsynet Kristensen med penge (912 kr.) (16), denne gang bl. a. til betaling af de meddelere de havde benyttet under indsamlingen og til fremstilling af fotografier.

Efter opholdet i Vejle var Grainger i øvrigt taget videre på en lang koncertturné til Norge og Holland, og derfra videre til Frankfurt, byen hvor han stadig havde mange bekendte. Under opholdet i Holland fik han tid til at renskrive de 80 melodier, de havde indsamlet – og returnerede dem til Tang Kristensen. Tiden i Tyskland brugte Grainger til bl. a. at arbejde med sin kompositionsmusik og til at udarbejde et mindekrift om moderen (17):

... Bogen af min Mor's Billeder er lovet for at være faerdig midt i Juni, og saasart jeg har faaet alle Originalbilleder og Negativer fra München saa vil jeg kunne rejse herfra, og tage saa snart som muligt til Dem. Hos Dem maa jeg sé at nedskrive baade Melodierne og Teksterne fra Valserne, med Dialekt, osv. Det vil maaske være en 7-10 Dages Arbejde. Men jeg tror ikke vi skulde lægge Planer om at gjøre *flere Ture*, efter nye Viser, denne gang ... (18. maj 1923).

Han var altså indstillet på at tage til Danmark igen, men ikke for at indsamle.

1923: Møde uden indsamling

I de dage Grainger besøgte Tang Kristensen – 8. til 15. juni – koncentrerede han sig om afskrivningen fra fonografvalserne. For at opnå det omtalte »voice picture«, havde han benyttet sig af en helt speciel optageteknik: Når sangeren og fonografen var klar til indspilning, blæste han en tone ind i tragten med en lille stemmefløjte, og sangeren begyndte derefter sit foredrag. Det muliggjorde at han ved den efterfølgende nedskrivning var i stand til at sætte hastigheden ned på valsen, bestemme den nye tonehøjde og så notere små variationer i tonehøjde og frasering med stor nøjagtighed.

Da Percy Grainger var tilbage i New York skrev han til Tang Kristensen:

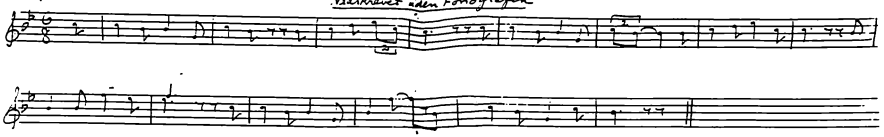
Play Grainger

Eft. A, 5.8.

Sungnet af Jens Sørballe
Sandvrad, Jelling, 23 Aug, 1922

Melodi 14
DE TOLV HELLIGTAL
Nedskrevet uden Fonografen

Teksten nedskrevet af Ewald Tang Kristensen.
Melodien nedskrevet af Play Grainger.

Sungnet i B. *Allegro moderato, non legato.* $\text{♩} = 72-80$. Nedskrevet efter Fonografen

① En Yi-se vi jeg sju-nge om noy-le Skrif-tens Tæl, og det med Mund og Tan-ge, som I nu hør-se skal. Dans
 Kraft og In-de-hold, som jeg vil her frem-fø-erest den gaar fra et Tæl (obr.) ② En
 Gud at-ting re-gje-ner, en Tro, et sa-ligt Haab, en Je-su, Frel-see Hjer-ne, et Liv-sens Ord, en
 Dødt, en Him-mel med Bi-kag, en Sol-af-lyt-en Jor-den, en sid-le Om-ma-ldg.

poco meno mosso
poco rit.

Nedskrevet efter Fonografen, 15 Juli, 1922

Se N° 42.

Et eksempel på Graingers sirlige renskrift fra fonografen. De to øverste linier er en råskitse af melodien »Nedskrevet uden Fonografen«. Derunder den gennemarbejdede transskription »Nedskrevet fra Fonografen« med fraseringsstegn (glissader, alternative noder, o. lign.) og endelig teksten. Dansk Folkemindesamling.

... Hermed indlægger jeg en Sjek (Check) paa 200 Dollars som kan benyttes til Trykning af Deres »Livserindringer« eller hvadsomhelst *Deselv[sic!]* synes skulde offentliggjøres først ...

Bogen (synes jeg) skulde trykkes i et Format rummelig nog til at indeholde Reproduktioner af Billeder i ikke altfor liden en størrelse (Billederne skulde helst ikke reduceres alt for meget) Naar De har de Billeder samlet og udvalgt som De gerne vil have med i Bogens 1ste Bind saa kan jeg give Dem en Adresse i Frankfurt hvor Reproduktionerne (Klicheer som kan benyttes sammen med Bogtryk og ikke kræver for udvalgt et *Papex*) Kan laves godt og billigt (paa min regning) ... (30. august 1923).

Kristensen var endnu engang skamfuld over at skulle modtage penge, men da Grainger i et nyt brev tryglede ham om at beholde dem, besluttede han sig for at benytte dem til erindringsbogen (18).

Grainger forsøgte at overtale ham til at få lavet en samlet udgave af sine viseoptegnelser. Foruden viserne skulle den også indeholde de omkring 80 fotografier, Tang Kristensen havde fået optaget af sine meddelere:

... Hele Værket skulde udgives med stor Omhu, paa godt *holdbart* Papir, med Billederne af Dem og af Folkesangerne reproduceret paa *allerbedste Maade*, saa Værket kan vise alle Betingelserne til at være en Del af Danmarks Udødelighed, sjæleligt og materielt. Dette værk glæde jeg mig *usigeligt meget* til at udgive, eller til at hjælpe til eller bidrage til dets Udgivelse, og De kan tro at jeg ikke vil glemme dette eller svigte denne Ide, hvis jeg er i Livet og har Raad til det ... 16. marts 1924).

Grainger foreslog endvidere, at de viser, de havde samlet i 1922, skulle udgives i et bind for sig, på både dansk og engelsk. Han betonedede dog, at det godt måtte vente et par år endnu, nemlig til han, som skrev, var blevet »mere berømt som Komponist først«. Så ville interessen for samlingerne blive større:

... Tænk et af mine klaverstykker (Country Gardens) sælger derover 24.000 eksemplare af, her i landet, *i løbet af et Aar!* ... Naar jeg bliver lige saa godt kendt i Europa som her saa vil Udgivelsen af vores fælles Arbejde være mere gavnligt ... (16. marts 1924).

I maj måned tog Percy Grainger til Australien for at begrave moderens aske og besøge familien. Inden afrejsen sendte han Tang Kristensen yderligere 200\$ og foreslog, at de skulle mødes igen i august 1925.

I mellemtiden sad Tang Kristensen hjemme i Vejle og arbejdede videre på sine erindringer:

... Med stor Undseelse og Skamfuldhed modtog jeg de sidst sendte Penge fra Dem, der indbragte i alt 1179 danske Kroner, hvilket jo er en stor Sum. De 900 Kroner er allerede for en Tid siden sendte til Bogtrykkeren, og nu skal jeg om nogle Dage sende ham 300 til, da der nú er trykt 12 Ark af min Bog »Minder og Oplevelser« og saa har jeg faaet lavet nogle Clicheer til Billeder, der skal med i Bogen. Den vil blive paa en 18 Ark og vil forhaabentlig blive trykt færdig i Sep-

tember. Derefter vil jeg tage fat paa Trykningen af 2et Bind, der nok vil blive af samme Størrelse ... (8. juni 1924).

I efteråret 1924 var Grainger tilbage i Amerika igen, men besøget hos de australske venner havde taget hårdt på hans økonomi. Flere af dem var holdt op med at arbejde, fordi de vidste, at de kunne regne med økonomisk hjælp fra ham.

Han var begyndt at tjene godt på koncerterne og på sine udgivelser. Måske inspireret af de gode salgstal med klaverudgaven af »Country Gardens«, foreslog han Kristensen et lignende projekt, blot med danske viser. Måske i håb om at skaffe nogle penge til den betrængte dansker!

Grainger foreslog i 1925, at Kristensen skulle have procenter af de ting, de havde indsamlet sammen, og som han havde fået trykt og udgivet (19). Det ville han selvfølgelig ikke høre tale om. Efter Tang Kristensens død lykkedes det dog Grainger at få overtalt hans kone Marie Tang Kristensen til at tage imod halvdelen af de indtægter som kompositionen »Jydsk Sammenpluk« indbragte, så længe hun og sønnen Johannes levede (20).

1925: Indsamlingen genoptages – de første viser opføres i New York

I august tog han igen til Europa, denne gang ikke på koncertturné, men kun for at besøge Tang Kristensen og vennen, den engelske komponist Frederick Delius.

Kristensen og han havde 4 indsamlingsdage – 9. til 12. september – og de fik derfor kun 45 viser optaget på fonografen. De fleste af de tidligere benyttede sangere blev igen kontaktet, men også tre helt nye. Igen var H. P. Hansen fra Herning behjælpelig med forbindelserne:

Jacob Dahl var en udmærket visesanger, og da vi i September 1925 fik Meddelelse om, at den verdensberømte Pianist og Komponist Percy Grainger sammen med Evald Tang Kristensen vilde komme her for at studere Egnens gamle Folkeviser, tog jeg til Timring for at faa fat paa Jacob Dahl. – Han var desværre ikke hjemme, han var henne i Abildaa, hvor han hjalp en Mand med at bygge. Dagen efter cyklede jeg til Abildaa og fandt langt om længe Manden (21).

I perioden efter dette besøg genoptog Tang Kristensen arbejdet med at få udgivet de billeder, han havde fået optaget sammen med Axel Olrik og fotografen Peter Olsen i 1895:

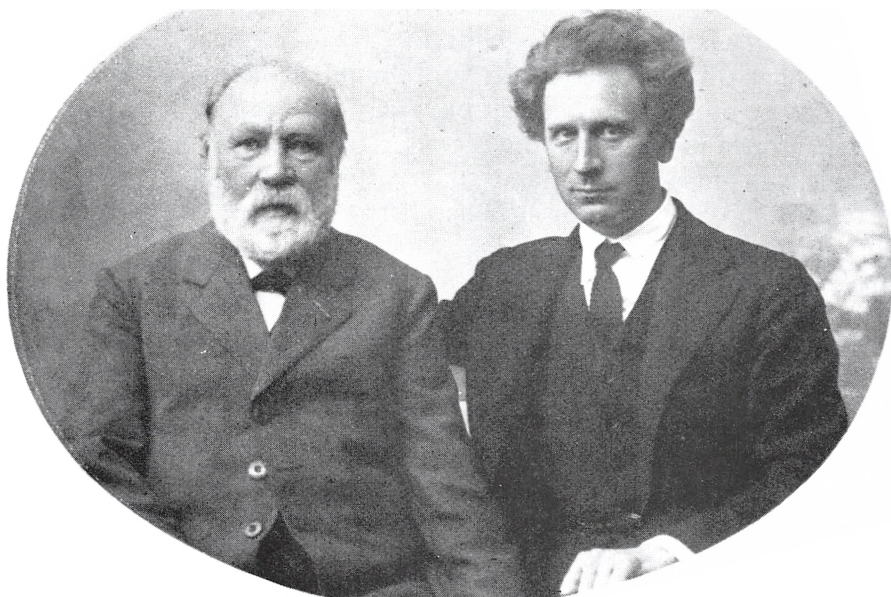

Under indsamlingerne fungerede Grainger også som fotograf. Han tog dette billede af visesangeren Jacob Dahl i 1925. Dansk Folkemindesamling.

... Jeg skal nu til at skrive en Ansøgning til Carlsbergfonden efter Opfordring af Grüner-Nielsen, men jeg har ikke noget Haab om at faa Hjælp derfra, og det er ikke med den største Fornøjelse jeg giver mig til at skrive den Ansøgning, og Anbefalinger bryder jeg mig slet ikke om ... (21. september 1925).

Da Axel Olrik og Tang Kristensen i 1895 første gang havde søgt Carlsbergfonden om penge til udgivelsen, havde de fået afslag, og arbejdet måtte lægges hen.

Grüner-Nielsen havde nu sørget for anbefalinger til Kristensen og opfordrede ham derfor til at søge igen.

»Percy Grainger og mig« skrev Tang Kristensen selv som undertekst til dette billede i »Gamle Kildevæld«. Fot. 1925 af Albjørg (?)

Efteråret havde været travlt for Grainger i Amerika. I New York skulle han dirigere den amerikanske første opførelse af Delius' cellokoncert med Herman Sandby som solist, og han var ligeledes blevet bedt om at indspille den første grammofonplade, pladeselskabet Columbia producerede af en klaversonate. Han havde en dyb interesse for den tekniske udvikling på dette område. Det er derfor betegnende, at han medbragte en grammofon ved besøget i Vejle til Tang Kristensens søn Johannes, og plader med nogle af de engelske folkevisesange, han havde arbejdet med i Lincolnshire.

Først ved juletid hørte Kristensen igen fra Amerika. Grainger berettede, at hans første bearbejdelser af de viser, de havde indsamlet i 1922, nu var blevet opført ved koncerter i New York (22):

Som De ser af indlagte Program af Konserten i White Plains har vi allerede opført nogle af Deres dejlige Viser herovre og paa d. 3die Januar i Boston skal der opføres flere. Folk var meget glade ved dem, og det er ganske sikkert at om nogle faa Aar vil Deres dejlige Melodier blive kjendt og elsket mange steder rundt om Verdenen ... (21. december 1925).

Grainger stod nu foran en længere koncertturné i marts 1926, til Canada og Australien, med planlagt hjemkomst i foråret 1927. I et brev til Marie Tang Kristensen den 7. februar 1926 bad han hende om at forsøge at overtale hendes mand til at gøre endnu en tur i august 1927. Kristensens helbred var begyndt at blive dårligere og Grainger krævede derfor at hele turen skulle foregå i bil. Kristensen accepterede det og meddelte, at han ville kontakte statsskovrider Poul Lorenzen i Moskovgård ved Skørping for at få ham til at være behjælpelig med nye visesangere:

... Den berømte Komponist og Koncertgiver Percy Grainger vil komme og besøge mig nu allerførst i Oktober, og da han únder et tidligere Besøg har været flere steder her i Jylland og optegner Folkelmelodier, vilde det være rart, om han ogsaa oppe hos Dem kunde faa fat i nogle Melodier ... (16. september 1927).

I mellemtiden havde Kristensen fået positivt svar fra Carlsbergfonden, hvad han straks fortalte Grainger:

... Jeg har søgt Carlsbergfonden om en Hjælp på 800 Kroner til Udgivelsen af 100 Billeder af de gamle Æventyrfortolkere og Visesangere, og deri skulde da ogsaa indlemmes de Fotografier, vi har faaet taget. Den Ansøgning er blevet bevilget, og Pengene har jeg faaet. Når jeg saa lægger 800 Kr. til af min egen Lomme, kan Værket nok udkomme, og det skal saa følge min 4 Bind af mine Erindringer som Tillæg dertil. Jeg maa da nok have Lov til at tage et Billed af Dem og sætte i Spidsen af Bogen, fordi De saa uegenyttig og med saa stor Opofrelse har arbejdet paa at faa den sidste Rest af Melodier ... (24. februar 1926).

Graingers hjemtur til Australien blev en hel del længere end beregnet, for han forelskede sig i en af medpassagererne, svenskeren Ella Viola Ström. De rejste videre sammen til Amerika og året efter giftede de sig under en koncert i Hollywood for øjnene af 25.000 intetanende tilhørere!

I perioden efter turneen forberedte Grainger udgivelsen af de første danske visebearbejdelser:

... I den sidste Tid har jeg holdt nogle Prøver med Strygeinstrumenter, Harmonium og Klaver for at undersøge om jeg var helt tilfreds med min musikalsk Udsættelse af *Kjærlighedens Styrke og hr. Peders*

Stalddreng. Disse (og Udsættelser af andre af de Viser vi samlede sammen) skal jo trykkes snart i New York og plejer altid at undersøge mit Arbejde saa indgaaende som jeg kan *før* det bliver trykt ... (6. maj 1927).

Grainger arbejdede nu også på en kammermusik-suite indeholdende fire af de viser de indsamlede i 1922:

... Hvad vores Planer til Efteraaret angaar: Jeg havde egentlig ikke særlig ønsket at indsamle flere (eller i aldfald *mange* flere) Melodier iaar. Jeg synes at det vigtigste er at jeg til Efteraaret nedskriver og ordner de Viser vi *allerede har samlet sammen*. Hovedsagen ved mit Besøg i Vejle bliver at *se Dem* ... (8. juli 1927).

1927: Sidste indsamlingstur – Viserne udgives i USA

Turen til Vejle kombinerede Grainger med et besøg hos sin kone i Sussex i England og Delius i Frankrig.

Under besøget i Vejle – 5. til 8. oktober – indsamlede Kristensen og han 32 viser på 4 dage, hos 4 nye meddelere. Poul Lorenzen havde en ikke ringe andel i, at denne tur blev udbytterig. Han stod bl. a. for kontakten til Anna Munk, som Tang Kristensen ikke tidligere havde brugt som meddeler, og som Grainger omtalte som »en sand kunstnerinde«. Hun indsang hele 18 viser for dem.

Da han vendte tilbage til Amerika, begyndte han at programsætte de bearbejdelser, han havde lavet af danske viser.

Brevvekslingen mellem dem frem til Evald Tang Kristensens død den 8. april 1929, drejede sig nu, fra Graingers side, primært om redaktionelle ting vedrørende forord og titler til de noder, han planlagde at udgive.

... Nu kommer der lidt fart i Sagerne!! Igaar indleverede jeg til Musikforlægeren det første Manuskript af et længere Klaverstykke, som indholder:

*To piger de ganger
Jeg elsker haver
Manden og Konen
Jerusalems Skomager
Hr. Peders Stalddreng*

Da stykket indeholder adskillige Melodier har jeg paa engelsk kaldet det for:

Jutish Medley

Kunde det paa dansk hedde *Jydsk Allehaande*? Eller vilde det være bedre at kalde det for *Jydsk Mismask*, eller *Allehaande af jyske Viser* eller *Allehaande over jyske Viser*, eller *Jydsk Blanding*, eller *Jydsk Potpourri*? Jeg synes at Titlen *Jydsk Allehaande* bedst oversætter den engelske Titel *Jutish Medley*.

... Jeg skal spille min Klaverstykke *Jutish Medley* (Jydsk Allehaande) paa næsten alle Konserter (omtrent 50?) paa min kommende Tourneé og Noderne skal udkomme (hos Musikforlægeren Schimer i New York) i Februar, 1928. *Maa jeg faa Deres Raad angaaende Titlerne snarest muligt?* ... (7. december 1927).

Han sendte også Tang Kristensen et udkast til forordet til omtalte klaverstykke og bad ham om at rette sproglige fejl. Det blev ikke til mange rettelser, for Grainger var kommet til at beherske det danske sprog, ja tilmed jyske dialekter som han havde studeret for at kunne forstå og samtale med sine meddelere under indsamlingsturene.

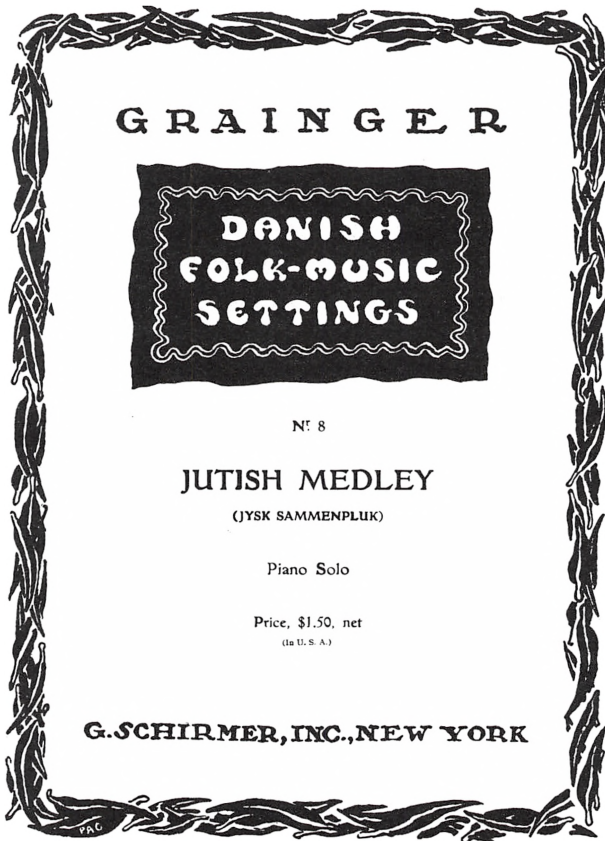
Forordet til klaverudgaven af »Jysk Sammenpluk«, som blev den endelige titel, daterede Grainger den 24. januar 1928, Evald Tang Kristensens 85 års fødselsdag:

... Da Evald Tang Kristensen og jeg i 1922, 1925 og 1927 rejste sammen i Jylland for at samle den Efterslæt af Folkemusik, som endnu forefandtes enkelte steder (og særlig for at studere Traditionerne i Folkesangernes Udførelse ad fonografisk Vej), viste det sig gennem Fonografen (som ikke lyver) hvor nøjagtig Evald Tang Kristensens Musikopskrifter fra allerførst af havde været (23) ...

Grainger kunne ikke være til stede på selve dagen, men sendte et eksemplar af noden.

Han sendte også en node til hver af dem, der enten havde hjulpet med at opspore, eller indsyngede de viser der indgik i stykket. Det var tydeligt i Tang Kristensens sidste breve til Grainger, at Poul Lorenzen på indsamlingsområdet skulle være hans efterfølger. Han havde forbindelserne til sangerne, var god til at »snuse op« og havde den fysiske styrke, som var begyndt at ebbe ud hos Tang Kristensen:

... Vinteren er streng i Aar, og det kniber lidt for mig at holde Varmen. Jeg kommer sent op om Morgenen, og jeg kommer ikke ret meget ud. Men paa min Plads her ved Bordet kan jeg da nok sidde og skrive. Af og til læser jeg Korrektur paa Sagnværket, som jeg er ved at faa trykt.

Forsiden til klaverstykket »Jysk Sammenpluk, komponeret over danske viser indsamlet med Evald Tang Kristensen. Grainger betøede over for forlaget, at den skulle holdes i rød-hvide farver.

... Modtag De nu begge vor hjærteligste Hilsen og varmeste Tak for alt godt De har gjort imod os ... (12. februar 1929).

Det blev da også Poul Lorenzen, Grainger fortsatte at korrespondere med da Evald Tang Kristensen døde – det blev dog ikke til flere indsamlingsture i Danmark.

Afrunding

Kontakten mellem Percy Grainger og Tang Kristensen udviklede sig fra at være et samarbejde om indsamling af folkeviser til et dybtfølt personligt venskab. Dette på trods af de geografiske, kulturelle og sociale forskelle der var imellem dem.

Da Percy Grainger i 1957 gav koncert i Århus spurgte en journalist ham om, hvad der var den dybeste årsag til, at han i sin tid havde hjulpet Tang Kristensen:

... – Det ærgrede mig saadan, at danske Autoriteter tvivlede og ikke ville anerkende, at den musikalske Side af Tang Kristensens samlerarbejde var i Orden og Beundring værd. Jeg vidste at det var det! ... (Vejle Amts Avis, 21. februar 1957).

Grainger følte givetvis han havde haft et beslægtet problem, da han indsamlede folkeviser med fonografen i England. Han var meget optaget af fonografen som hjælpemiddel ved optegnelser, et arbejde han beskrev indgående i en omfattende artikel til »Journal of Folk-Song Society« i 1908.

... my personal feeling that any noting down of an individually and creatively gifted man's song that does not give all possible details of all the different verses of his song, and, in certain cases, of his different renderings at different times, cannot claim to be a representative picture of such a man's complete art and artistic culture, but only a portion of it (24) ...

Arbejdsmetoden bragte ham i stærk opposition til en af tidens store folkemusikforskere, Cecil Sharp:

In transcribing a song, our aim should be to record its artistic effect, not necessarily the exact means by which that effect was produced ... it is not an exact, scientifically accurate memorandum that is wanted, so much as a faithful artistic record of what is actually heard by the ordinary auditor ... No doubt it is much easier to note down the »great or slight rhythmical irregularities ever present in traditional solo-singing« from a phonograph than from a singer. The question is, is it worth doing at all? (25).

Grainger var aldrig i tvivl om værdien af dette arbejde og søgte derfor Tang Kristensen, som han vidste arbejdede med fonografen på nogenlunde samme tidspunkt (1907). Han var dog næppe klar over, at han tidligere havde givet udtryk for en yderst kritisk holdning til brugen af den. Til Hakon Grüner-Nielsen, som han indsamlede sammen med og som var begejstret for dette tekniske hjælpemiddel, skrev han:

... Deres Bemærkninger om Fonograf-Optegnelserne kunde jeg nok have en Del at sige til og indvende imod. Det ved De forøvrigt nok. Jeg betragter ikke det hjembragte Melodistof som et fuldt paalideligt Billede af Folkesangen i 1907, da de saa godt som alle sang fejl ind i

Fonografen. Hvis jeg skulde synge ind i den, vilde jeg aldeles bestemt ogsaa synge fejl. Derfor sætter jeg ganske anderledes Pris paa Nodeoptegnelserne (26) ... (6. juli 1907).

Igennem alle brevene fra Grainger skinner det igennem at han nærede den allerstørste respekt og beundring for Tang Kristensens formidable evne til at indsamle, systematisere, og endelig til at udgive det kæmpe-materiale han havde for sig. Han vidste selv fra sit arbejde som komponist og koncertpianist, hvor megen disciplin så store arbejdsopgaver krævede. Det var årsagen til, at han også så rundhåndet støttede Tang Kristensen økonomisk.

Grainger havde selv forsøgt sig med lignende opgaver, da han i 1907 arbejdede med det engelske folkevisemateriale, men havde ikke fået det planlagte arbejde gjort færdigt. Ligeledes blev renskrivningen af valserne og udgivelsen af det danske materiale heller aldrig afsluttet. Hans egne arbejdsperioder blev hele tiden forstyrret af koncerterne. Han var nødt til at tage det arbejde der bød sig, da han var afhængig af pengene. Det gjorde at hans arbejde, med selv meget korte kompositioner, kunne strække sig helt op til 10 år.

Tang Kristensen var ikke manden der strøede om sig med roser til sine kolleger eller bekendte. Den måde, hvorpå han omtalte Grainger både i brevene og i sit erindringsværk »Minder og Oplevelser« (27) blev nærmest undtagelsen, der bekræftede reglen. Der er ingen tvivl om, at Tang Kristensen mente hvad han skrev på trods af de uoverensstemmelser der *måtte* være imellem dem. F. eks. i den måde Grainger bearbejdede viserne på, så de blev »løftet op« til koncertbrug og kunne »bruse frem« i et stort orkester. Tang Kristensen var i øvrigt imponeret af hvordan Grainger var i stand til at færdes hjemmevant i alle miljøer. Hans dybe engagement for folkekunsten udslettede helt afstanden mellem koncertmiljøet i New York og de mere ydmyge stuer i »Mindebo«.

Tang Kristensen viste nok musikeren Percy Grainger den største respekt, da han i 1927 var med til at arrangere en koncert i Håndværkerforeningen i Vejle med folkemusik bearbejdet af Grainger. I et brev til Poul Lorenzen skrev han – ikke uden stolthed – om denne begivenhed:

... Søndag kom læge Sonne og vilde bede Percy Grainger om at give en Koncert i Vejle Musikforening. Det blev afslaaet, men jeg lagde mig imellem, og Resultatet blev, at Percy gik med paa at give en gratis Konsert for nogle indbudne. Den fik Navn af en Folkeviseaften

Tre af koncertgiverne ved den private koncert 11. oktober 1927 i Håndværkerforeningen i Vejle. Til venstre Percy Grainger. I midten organist Brieghel Müller og til højre Herman Sandby. Fot. Gudrun Brieghel Müller. Efter »Gamle Kildevæld« 1927.

og holdtes saa Tirsdag i Haandværkerforeningens Sal. De kom saa mange, at Salen blev aldeles fyldt – jeg tænker at der var omkring 175 Gjæster. Medvirkende ved denne Konsert, der gik udmærket, var Cellist Herman Sandby fra Kjøbenhavn, som Grainger havde skrevet efter, og som mødte meget tidligt om Morgenen, dernæst Organist Brieghel-Müller, Postassistent Jensen, der spillede nydeligt Fiolin, Lektor Reinwaldt, der sang Viser, og en Frue fra Horsens ... Min Kone gav et par Numre til Bedste, og Grainger holdt et indlevende Foredrag. Alle var meget tilfredse (...) Samme Nat rejste saa Grainger og Sandby til Kjøbenhavn efter at have været oppe hos mig og faa en Hjærtstyrkning ... (18. oktober 1927).

Denne aften, der var sidste gang de to så hinanden, kan ses som en værdig afslutning på et respektfuldt samarbejde mellem to mennesker, der på tværs af landegrænser og sociale miljøer forsøgte at bevare folkemusikken for eftertiden, hver på deres måde.

Litteratur

- Bergh, Ole: Til fods med Evald Tang Kristensen, 1989.
Bird, John: Percy Grainger, London 1976.
Dreyfus, Kay: The Farthest North of Humanness. Letters of Percy Grainger 1901–14, Melbourne 1985.
Kofod, Else Marie: Evald Tang Kristensens syn på folkeminderne, 1984.
Kristensen, E. T.: Minder og Oplevelser, Bind 4, Viborg 1928.
Mathiesen, Eske K.: Tyve breve til folkemindesamleren Evald Tang Kristensen, 1983.
Rockwell, Johan: Evald Tang Kristensen. A lifelong adventure in folklore. Aalborg & Copenhagen 1982.

Utrykte kilder

- Sørensen, Flemming: »Percy Grainger og den danske folkemusik«. Speciale. Musikvidenskabeligt institut i Århus, 1982.
I Dansk Folkemindesamling, København:
Breve fra Percy Grainger til ETK, DFS 1929/143.
Kopier af Breve til Percy Grainger i Grainger Museum, University of Melbourne, fra Evald Tang Kristensen samt Hjalmar Thuren, DFS 1978/5. Breve fra ETK til Poul Lorenzen, DFS 1981/1 IVd.

Noter

1 Bird 1976, s. 112. 2 Karen Holten (1879–1953), dansk-født pianist. Mødte PG i familien Sandbys hjem i København i 1904. 3 Dreyfus 1985, s. 513. 4 Danske Folkegaader, Struer 1913. 5 Brev fra PG til ETK 8.6.1914. 6 Ole Veed-Fald, Viborg 1918; Almanak-Optegnelser, Viborg 1918. 7 Brev fra ETK til PG 3.6.1919. 8 Et hundrede gamle danske Skjæmteviser efter Nutidssang, side 5, Aarhus 1901. 9 op. cit. 10 Brev fra ETK til PG 13.2.1920. 11 Jf. PGs brevveksling med Karen Holten (Dreyfus 1985), hos hvem han, i alt fald for en tid, fandt forståelse for sine seksuelle eksperimenter. 12 Percy Grainger: The Love-Life og Helen and Paris. MS i Grainger Arhives, White Plains, New York. 13 Journal of the Folk-Song Society No 12, s. 150. 14 Foruden viseoptagelserne også tre optagelser med en af tidens store spillemænd, Frederik Iversen (1864–1948). Det er sikkert PG, der har bedt om at høre denne berømte spillemænd. ETK indsamlede normalt ikke spillemandsmusik. 15 Rockwell 1982, s. 320. 16 Brev fra ETK til PG 10.9.1922. 17 Percy Grainger: Photos of Rose Grainger and of 3 short accounts of her life by herself, in her own handwriting reproduced for her kin and friends by her adoring son Percy Grainger. Private publ. Frankfurt a.M. 1923. 18 Brev fra PG til ETK 11.11.1923. 19 Omtalt i brev fra ETK til PG 26.5.1926. 20 Brev fra PG til Marie Tang Kristensen 18.5.1929. 21 Evald Tang Kristensen og Peter Olsen m.fl.: Gamle Kildevæld. Portrætter af danske eventyrfortællere og visesangere fra århundredskiftet. Redaktion og kommentarer ved Erik Høvring Pedersen, 1981, s. 61. 22 Brev fra PG til ETK 21.12.1925. 23 Teksten optræder på dansk og engelsk i forordet til Da-

nish Folk-Music Setting, No. 8 »Jutish Medley«, G. Schirmer, Inc., New York. 24 Journal of the Folk-Song Society No. 12, May 1908, s. 151. 25 Bird 1976, s. 114. 26 Brev fra ETK til H. Grüner-Nielsen 6.7.1907 (DFS 1929/153). 27 E. T. Kristensen 1928, s. 439.

Summary

The Piano Virtuoso and the Ballad Collector

In 1922, 1925 and 1927 the Australian pianist and composer Percy Grainger visited Vejle to collect recordings of ballads together with Evald Tang Kristensen.

The relationship between these two very different personalities is described on the basis of letters in the records of the Danish Folklore Archives. A selection of their correspondence, which stretched from 1913 to 1929, is presented chronologically and annotated.

What was typical for Grainger was his deep engagement when he was interested in a subject. His early interest in Scandinavian cultural history resulted in his learning to speak and write Danish, to facilitate his acquaintanceship with the subject. Had it not been for this, his correspondence with Tang Kristensen, carried on in an incredibly varied Danish, would never have come about, even less so on a personal level as the letters witness.

Via the collection and studies of English folk music from the turn of the century, his interest led him also to Danish folk music. Grainger had already by this time read most of Tang Kristensen's books on folk music before he wrote his first letter to him in 1913, something which was obviously suggested to him by the Danish folk music researcher Hjalmar Thuren, who Grainger had corresponded with until Thuren's death in 1912.

In the opening letters, apart from repeated attempts to establish the structural basis of a collection, discussions were primarily concerned with the future publication of Tang Kristensen's books. Grainger sent Tang Kristensen money for this and praised Tang Kristensen's professional competence and perseverance. He encouraged him equally strongly, again promising him financial support to publish material which Tang Kristensen did not himself feel was worthy of being published – a number of jesting ballads, with »im-moral« contents.

The beginning of 1920 was a busy time for Grainger: he had established himself as one of the leading pianists in America, and was beginning to earn considerable sums of money from the publication of his concert versions of folk music. He was working at this time in arranging some of the folk ballads he had collected together with Tang Kristensen in 1922, and it was primarily editorial problems concerned with the later publication of concert pieces which were now discussed in the letters. Tang Kristensen served as »editor« by framing the preface and by choosing suitable titles for the compositions.

Contact between the two developed from being co-operation concerning the collection of folk ballads to a personal friendship. It is apparent from the letters that Grainger admired Tang Kristensen's gigantic work in collecting folklore from Jutland, and that he therefore supported him both financially and morally throughout the whole of their acquaintanceship.

Dansk folkekultur 1989

EN SELEKTIV BIBLIOGRAFI

Af Else Marie Kofod

Redaktionen afsluttet 1. februar 1990

Bibliografien er udarbejdet ud fra Dansk Bogfortegnelse og ud fra følgende tidsskrifter og årbøger:

Arkiv, Arv, Arv og Eje 1989, *Ask* 12 (1989), *Bol og By* 1989, nr. 1, *Bornholmske Samlinger* 3. rk. 3 (1989), *Budkavlen* 1988, *Buks*, *Bygd* 20, nr. 1–4 (1989), *Dansk årbog for musikforskning* 17 (1989), *Danske Folkemål* 31 (1989), *Danske Studier* 84 (1989), *Den Jyske Historiker*, *Erhvervshistorisk Årbog* 38 (1989), *Ethnologia Europaea* 19, nr. 1–2 (1989), *Ethnologia Scandinavica* 1989, *Fabrik og Bolig*, *Folk* 31 (1989), *Folk og Forskning* 1989, nr. 1–3, *Folk og Kultur* 1989, *Folkeminder* 1989, nr. 1–4, *Fortid og Nutid* 36, nr. 1–4 (1989), *Fra Als og Sundeved*, *Fra Kvangård til Humlekule* 19 (1989), *Fra Himmerland og Kjær Herred* 1989, *Fra Holbæk Amt* 1989, *Fra Ribe Amt* 14–3 (1989), *Fra Viborg Amt* 1989, *FRAM* 1989, *Fund og Forskning*, *Fynske Årbøger* 1989, *Haderslevsamfundets Årsskrift* 1989, *Handels- og Søfartsmuseets Årbog* 48 (1989), *Hardsyssels Årbog* 23 (1989), *Historie. Jyske Samlinger* 17, nr. 4 og 18, nr. 1 (1989), *Historiske Meddelelser om København* 1989, *Historisk Samfund for Præstø Amt. Årbog* 1989, *Historisk Tidsskrift* 89 nr. 1–2 (1989), *Historisk Aarbog for Randers Amt* 83 (1989), *Historisk årbog for Thy og Vester Hanherred* 1989, *Historisk årbog fra Roskilde amt* 1990, *Hjemstavnsliv* 1989, nr. 1–12, *Humaniora* 3, nr. 1–2 (1989), *Jordens Folk* 1989, nr. 1–4, *Kirkehistoriske Samlinger*, *Kritik* 87–90 (1989), *Kulturen* 1989, *Københavns Folkemusikhus Nyt*, nr. 111–121 (1989), *Købstadsmuseet »Den gamle by«*. *Årbog*, *Lokalhistorisk Journal* 18, nr. 1–4 (1989), *Lolland-Falster* 77 (1989), *Mark og Montre*, *Meddelelser fra Dansk Dansehistorisk Arkiv* 8 (1989), *MIV* 15 (1989), *Modspil* 43 (1989), *Musik og Forskning*, *Nationalmuseumets Arbejdsmark* 1989, *Nefa Information* 3 (1990), *NIF-Newsletter* 1989, nr. 1–4, *Nordisk Arkivnyt*, *Nord Nytt* 36–39 (1989), *Nordslesvigske Museer* 16 (1989), *Norveg* 32 (1989), *Nyt fra Stationsbyen*, *Ord & Sag* 9 (1989), *Pluk* 1989, nr. 1–3, *Rig* 72, nr. 1–4 (1989), *Sjæklen*, *Siden Saxo* 6, nr. 1–4 (1989), *Skalk* 1989, nr. 1–6, *Skivebogen* 80 (1989), *Sumlen*, *Søllerødbogen* 1989, *Sønderjysk Månedsskrift* 1989, nr. 1–12, *Sønderjyske Årbøger* 1989, *Temenos* 25 (1989), *Theriaca* 14 (1989), *Tools & Tillage*, *Tradisjon* 19 (1989), *Turistårbogen* 1989, *Tåsinge Årbog* 1989, *Unifol Årsberetning* 1988 (1989), *Vejle Amts Årbog* 1989, *Vendsyssel Nu & Da* 12 (1989), *Vendsyssel Årbog* 1989, *Vestfynsk Hjemstavn* 59 (1989), *Vore Kirkegårde*, *Østjysk Hjemstavn* 54 (1989), *Aalborgbogen* 1989, *Årbog. Historisk Samfund for Sorø Amt* 1989, *Årbog for Svendborg & Omegns Museum*, *Årsskrift. Udg. af Historisk Forening for Værløse Kommune* 41 (1989).

De kursiverede tidsskrifter eller årbøger er ikke gennemgået i år, men vil blive samlet op til næste år.

I. BIBLIOGRAFI, HISTORIE, METODE

Bibliografi:

- BJERREGÅRD, KR.: Udvalg af litteratur om Ringkøbing amt 1987–1988. *HARD-SYSSELS ÅRBOG* 2. rk. bd. 3 (1989) 107–142.
- CHRISTENSEN, BODIL: *Vendsyssel litteratur* 1988. *VENDSYSSEL ÅRBOG* 1989 142–144.
- DANSK ERHVERVSHISTORISK LITTERATUR. Af Jørgen Fink, Henrik Fode, Ib Gejl m. fl. *ERHVERVSHISTORISK ÅRBOG* 38 (1988) 142–171. (Annoteret).
- DANSK FOLKEKULTUR 1988. En selektiv bibliografi. Af Else Marie Kofod. *FOLK OG KULTUR* 1989 98–111.
- DANSK SANGINDEKS. Register til sange for børn og voksne 1980/81. Ballerup. Bibliotekscentralen 1982–. Årgang 1987. 135 s.
- ET UDVALG AF HISTORISK LITTERATUR OM RIBE AMT. *FRA RIBE AMT* 24, nr. 3 (1989) 415–420.
- EVENTYRINDEKS 1985/87. Ballerup. Bibliotekscentralen 1988. 152 s.
- FOGHT HANSEN, NIELS: Litteratur om Bornholm 1987–1989. *BORNHOLMSKE SAMLINGER* 3. rk. 3 (1989) 139–149).
- FRØKJÆR-JENSEN, IDA: Et udvalg af litteratur om Holbæk Amt 1988. *FRA HOLBÆK AMT* 1989 71–80.
- HANSEN, JEPPE: Litteratur om Himmerland og Kjær Herred 1988–1989. *FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED* 1989 149–155.
- ILLUSTRERET TIDENDE. Illustrationer af danske lokaliteter. En topografisk fortegnelse. Supplement: Danske fortidsminder og monumenter 1859–1924. Af Marianne Duelund ... [et. al.]. København. Danmarks Biblioteksskole 1989. 138 s. ill. (Studier fra Danmarks Biblioteksskole; 61).
- LOKALHISTORISK LITTERATUR 1988–89. *HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT* 54 (1989) 147–149.
- NORDISK BIBLIOGRAFI FOR FOLKELIVSFORSKERE 1985. Viborg. NEFA Nordens dokumentationsudvalg 1989. 192 s. (NEFA-dokumentation; ny serie, nr. 11).
- SCHOUBYE, SIG.: Det trykte kildemateriale til belysning af den tønderiske

kiplingsindustri. En systematisk-kronologisk bibliografi. *SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT* 1989, nr. 5, 164–169.

Historie:

- ADRIANSEN, INGE: Fædrelandet, folke-minderne og modersmålet. (Sammenfatning af licentiatafhandling 1988). *UNIFOL. ÅRSBERETNING* 1988 (1989) 13–21.
- ADRIANSEN, INGE OG HENRIK FANGEL: Lokalhistorisk arbejde i Sønderjylland 1889–1989. *SØNDERJYSKE ÅRBØGER* 1989 385–504. ill.
- BENDSEN, NIELS: Museum om landskab og landbrug. *NORD-NYTT* 39 (1989) 58–61. ill. Summary s. 79.
- BRUG OG BEVARING AF HJERL HEDES FRILANDSMUSEUM. En situationsrapport angående de bevaringsmæssige forhold ved museet, december 1987. Red. Leif Vognsen. Ølgod. Konserveringscentret for museerne i Ribe og Ringkøbing amter 1987. 121 bl. ill.
- CLAUSEN, KIM: Skjern-Egvad Museum 60 år. *FRAM* 1989 112–118. ill.
- CLEMMENSEN, NIELS: Associationer og foreningsdannelse i Danmark 1780–1880. Periodisering og forskningsoversigt. Øvre Ervik og København. Alvheim & Eide og Den danske historiske Forening 1987. 170 s. English summary.
- DAMSHOLT, TINE OG SUSANNE KRISTENSEN: Ild og vand. Oplevelser og refleksioner efter en uges ophold ved Lejre Historiske Forsøgscenter. *NORD-NYTT* 39 (1989) 46–50. Summary s. 78.
- GORMSEN, GUDRUN: Levendegørelse på Hjerl Hedes Frilandsmuseum. *NORD-NYTT* 39 (1989) 53–57. Summary s. 79.
- GULDBERG, METTE: Frilandsmuseets skolestue. *NORD-NYTT* 39 (1989) 43–45. Summary s. 78.
- HAASTRUP, LARS OG BODIL BUNDEGAARD RASMUSSEN: Med hilsen fra Brede. Status over 20 udstillinger med 2.584.405 besøgende. *NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK* 1989 201–223. ill. Summary.
- HOFF, ANNETTE: Stavnsbåndsudstillingen på Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup. *NORD-NYTT* 39 (1989) 26–30. ill. Summary s. 77.

- KOUDAL, JENS HENRIK: Sang og musik i Dansk Folkemindesamling. En indføring. København. Forlaget Folkeminder 1989. 102 s. ill.
- MATHIESEN, ESKE K.: Den latterlige folkemindesamler. Om folkemindesamleren i Vilhelm Grønbechs bog Sejersens fra Variager. København. Forlaget Folkeminder ApS 1989. 109 s. ill. (Studier fra Dansk Folkemindesamling; nr. 18). Engelsk resumé.
- MATHIESEN, ESKE K.: Er folkloristen en slags turist på besøg hos folket? FOLKEMINDER 1989, nr. 4, 4–8.
- PRANGE, KNUD: Lokal historie – en håndbog. København. Dansk Historisk Håndbogsforlag 1989. 256 s. ill.
- SKOUGAARD, METTE: På Herrens Mark – stavnsbundet eller fri. Nationalmuseets sommerudstilling 1988. NORD-NYTT 39 (1989) 22–25. Summary s. 77.
- THERKILDSSEN, MARIANNE: En etnolog bliver museumsmenneske – en form for status over ti års praktisk museumsarbejde og lidt om fremtiden. NEFA-INFORMATION 3 (1990) 24–27.
- VORRE, BIRGIT: Status over museernes samlinger af boligkultur. ARV OG EJE 1989 281–286. ill. Summary.
- ØRBERG, PAUL G.: Historien i Viborg eller Viborg i historien. Et ældre og et yngre historisk samfund i Viborg og deres baggrund. HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT 54 (1989) 109–121. ill.
- Metode:**
- BURCHARDT, JØRGEN: Kulturhistorie og informationsteknologien. NORD-NYTT 36 (1989) 43–51. Summary s. 128.
- BØRNEKULTUR I ØJENHØJDE. Ni synspunkter fra Udvalget for dansk børnefolklore. Med tegninger af Ib Spang Olsen. København. Forlaget Folkeminder ApS 1989. 80 s. ill.
- CHRISTIANSEN, PALLE O.: Etnologien mellem nord og syd og øst og vest. Forsøg på lokalisering af et par faglige dilemmaer. NORVEG 32 (1989) 7–32. Litteraturliste. Summary.
- FLORIS, LENE: Livet på landet 1880–1980. Om museal formidling af ændringerne i det danske landbrug i de sidste hundrede år. NORD-NYTT 39 (1989) 31–40.
- GJØDE NIELSEN, HENRIK: Et overset arbejde af Troels-Lund. Bidrag til dansk kulturhistories historiografi. FORTID OG NUTID 36, nr. 2 (1989) 113–120.
- HISTORIEN I KULTURHISTORIEN. Red. af Vagn Wåhlin. Udg. af Center for kulturforskning, Aarhus Universitet. Århus. Aarhus Universitetsforlag 1988. 390 s. (Kulturstudier; 2).
- HVIDBERG, ENA: Museerne og boligforskningen. Af Ena Hvidberg, Anne-Lise Walsted, Anette Vasstrøm og Birgit Vorre. ARV OG EJE 1989 7–12. ill. Summary.
- HVIDBERG, ENA: Boligen betragtet som et tegnkompleks. ARV OG EJE 1989 17–32. ill. Summary.
- HØJRUP, THOMAS: Kulturanalyse og samfundsanalyse. NORD-NYTT 37 (1989) 108–128. Summary s. 152.
- KAIVOLA-BREGENHØJ, ANNIKKI: En nyværdiering av gamla enigmatiska genrer [gåder og drømme]. NORVEG 32 (1989) 175–183. Litteraturliste. Summary.
- KRAGH, BIRGITTE: En etnologisk synsvinkel på boligindretning. ARV OG EJE 1989 13–16. ill. Summary.
- KULTURANALYSE. Fortolkningens forløb i antropologien. Red. af Kirsten Hastrup og Kirsten Ramløv. København. Akademisk Forlag 1989. 218 s. ill.
- KULTURBEGREBETS KULTURHISTORIE. Red. af Hans Hauge og Henrik Horstbøll. Udg. af Center for Kulturforskning, Aarhus Universitet. Århus. Aarhus Universitetsforlag 1988. 192 s. (Kulturstudier; 1).
- LAURSEN, JANNE: Æstetik og stil. ARV OG EJE 1989 33–50. ill. Summary.
- LAURSEN, JANNE: Faglighed og formidling. NORD-NYTT 39 (1989) 9–21. Summary s. 76.
- LINDE-LAURSEN, ANDERS: Hugo Matthiessens kulturhistorie. Belysninger og baggrunde. Højbjerg. Hikuin 1989. 156 s. ill. (Hugo Matthiessens Danmark).
- LINDE-LAURSEN, ANDERS: Produktionsmåde – Livsform – Praksis. Nogle refleksioner. NORD-NYTT 37 (1989) 92–107.
- LOKALSAMFUNDSFORSKNING – ten-

- denser og perspektiver. Red. af Charlotte Bøgh og Claus B. Olsen. København. Socialstyrelsens Informations- og Konsulentvirksomhed 1989. 351 s. ill. English summary.
- PIØ, IØRN: Forskningsformidling af folke-minder. S. 111–113 i H. C. ANDERSEN PÅ NØRRE VOSBORG. Red. af Gudrun Aspel. Skærum. Folkeuniversitetscenteret Skærum Mølle 1989. 121 s. ill.
- PLOUG HANSEN, HELLE: Feltarbejde i egen kultur. Institut for Antropologi, Københavns Universitet 1989. 151 s., 3 blade ill. (Specialerække; nr. 21).
- PRANGE, KNUD: Mit navn er Jensen. En bog om slægtsforskning. København. DR's Forlag 1989. 56 s. ill.
- RAHBEK CHRISTENSEN, LONE: Livsformer i Danmark. København. Samfundsfagsnyt 1988. 132 s. ill.
- RAHBEK CHRISTENSEN, LONE OG THOMAS HØJRUP: Strukturel livsformsanalyse. NORD-NYTT 37 (1989) 53–91. Summary s. 152.
- SCOUSBOE, KAREN: Etnologi – kan man bruge det til noget. NEFA INFORMATION 3 (1990) 28–33.
- SEDAL, KARSTEN: Færøerne og den kulturhistoriske forskning – en oversigt. FORTID OG NUTID 36, nr. 4 (1989) 252–270. Litteraturliste.
- STOKLUND, BJARNE: Nye veje – eller gamle stier? Et forsøg på en opsummering. NORVEG 32 (1989) 237–241. Summary.
- VARNILD, IB: Det sande billede. Fotografiet som redskab for kulturhistorien. NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK 1989 175–190. ill. Summary.
- II. FOLKELIV, ERINDRINGER OG BIOGRAFIER, DAGBØGER OG BREVE, SAMFUNDSFORHOLD**
- Folkeliv: Sjælland, Lolland-Falster, Møn og Bornholm**
- CARLSEN, POUL E.: Af Butterup sogns historie. FRA HOLBÆK AMT 1989 43–56. ill.
- CHRISTOFFERSEN, SVEND: Varpelevbillede. Hårlev. Lokalhistorisk Arkiv for Vallø Kommune 1988. 75 s. ill.
- DAM-JENSEN, TORSTEN OG ERIK KIL-DEGAARD RASMUSSEN: Osted fortæller. En historisk beretning om marker, mennesker og meninger i Osted sogn. Roskilde. Osted Bylaug 1988. 47 s. ill.
- FRANDSEN, BENT: Det gamle Høng i billeder. Høng Kommune 1989. 96 s. ill.
- HANSEN, CARL EMIL: Egeskov og ørneklo. En bog om Nakskov. Lyngby. Dansk Historisk Håndbogsforlag 1989. 143 s. ill.
- MEESENBURG, HORST OG CHR. NIELSEN: Femø og Fejø – øer i Smålandshavet. BYGD 20, nr. 2 (1989) 3–31. ill.
- MICHELSSEN, F. OG JAN PREISLER: Fuglekongeskiver fra Næstved 1797–1846. Lyngby. Dansk Historisk Håndbogsforlag 1988. 107 s. ill.
- NÆSTVED BY OG EGN PÅ GAMLE POSTKORT. Billedtekster: A. Strange Nielsen. Udgivet i anledning af 25-års dagen for stiftelsen af det lokalhistoriske arkiv for Næstved, Suså, Holme-gaard og Fladsaa kommuner. Næstved. Næstved By- og Egnshistoriske Arkiv 1989. 168 s. alle ill.
- OLSEN, KAREN B.: En stationsby bliver til – Høng set gennem fotografens linse. FRA HOLBÆK AMT 1989 57–70. ill.
- SKAK-NIELSEN, LUISE: Alle kender Blågårdsgade. En kulturhistorisk undersøgelse af bybillede og byrum 1850–1990. København. Hans Reitzel, Københavns Bymuseum 1989. 245 s. ill.
- THOMSEN, BENTE M.: Disputeren paa Kroemandens Auditorium. Blovsterød-præsten Joachim Junge fortæller om sine sognebørn. Hørsholm. Museumsforeningen for Hørsholm og Omegn 1988. 44 s. ill.
- UDSHOLT, OSCAR OG BENT THESTRUP: Reerslev sogns historie. Fårevæjle. Eget forlag 1989. 197 s. ill.
- Folkeliv: Fyn**
- EGDAL, MARGIT: Frie bønder. Udgivet i anledning af 200-året for stavnsbåndets ophævelse. Otterup. Lokalhistorisk Forening for Otterup Kommune 1988. 147 s. ill.
- ERINDRINGER FRA DET GAMLE BOGENSE. Nuværende og tidligere bogensere fortæller erindringer. Red. af

Hans Hansen og Hans Henrik Jacobsen. Bogense. Bogense Rotary Klub 1988. 183 s. ill.

Folkeliv: Jylland

ANDERSEN, ARNOLD: En egn, dens folk og virke. [Historiske træk, sagn, erindringer og fortællinger]. Strandby. S.A.L. 1989. 143 s. ill.

BOGEN OM RUGTVED. Red. Palle Friis. Hjørring. Vendsyssel Historiske Museum 1988. 111 s. ill.

BOYSEN, BENNY: Dreng i Herning i 50'erne. Struer. Dalhus 1989. 124 s. ill.

EGBJERG-HANSTED FORSAMLINGS-HUS GENNEM 100 ÅR. Red. Mogens Kirkegaard. Egebjerg-Hansted Forsamlingshus 1988. 79 s. ill.

FAABORG, SVEND AAGE: Vestergade i Aabenraa. Aabenraa. Michael Jepsen Fonden 1988. 323 s. ill.

FRA LAND OG BY. Beretninger fra århundredskiftet. Samlet og udgivet af de lokalhistoriske arkiver i Brønderslev kommune. Red. af Annamette Andersen og Per Drustrup Larsen. Brønderslev 1988. 71 s. ill. (Brønderslevbogen 1988).

FREDERIKSEN, NIELS: Sønderho. En skipperby i Vadehavet. Esbjerg. Fiskeri- og Søfartsmuseet, Saltvandsarkivet 1989. 168 s. ill. English summary.

FRUENSGAARD, NINNA: Da Pajrop blev Pandrup. Spredte træk af livet i Pandrup i gamle dage. VENDSYSSEL ÅRBOG 1989 105–141. ill.

GORMSEN, GUDRUN: Slægtsskab og naboskab – belyst med eksempler fra en hedebondes dagbog. FRAM 1989 94–111. ill.

HOUKJÆR, CHRISTIAN: Skitser fra det nordlige Vendsyssel. VENDSYSSEL ÅRBOG 1989 87–104. ill.

JENSEN, H. P.: Fra Vesterkanten. Skærbæk. Melbyhus 1989. 120 s. ill.

MÅRTENS, JENS: Barbermester Jens Mårtens fortæller om Nørregade og det gamle Vejle til lektor J. Wesarg Stefensen og frue. Red. af Fredy Jensen og William Rosenkilde. Vejle. Humilitas 1988. 64 s. (Skrifter udgivet af Forlaget Humilitas; 18).

MØLLER KNUDSEN, BØRGE OG PER BO CHRISTENSEN: Skolegade Kvarteret i

Aalborg. AALBORG-BOGEN 1989 5–120. ill. Deutsche Zusammenfassung. NIELSEN, ANNA KATHRINE: En landsby i 200 år. Try 1788–1988. Udgivet i forbindelse med 200 året for ophævelsen af stavnsbåndet. Try Museum 1988. 40 s. ill.

OLESEN, SVEND B.: En gård i Øster Sundby. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 1989 31–51. ill.

PALUDAN, ANNA MARGRETHE: Ribe Byes forenede Klub-selskab ca. 1800–1840. FRA RIBE AMT 24, nr. 3 (1989) 388–393. ill.

PETERSEN MATTHIESEN, CLAUD: Fra udflyttergaard til moderne lufthavn. Augustenborg. Lokalhistorisk Arkiv 1984. 56 s. ill.

PETERSEN, JENS OLE: Forstad eller baggade. HISTORISK ÅRBOG FOR THY OG VESTER HANHERRED 1989 54–75. ill.

RIISMØLLER, PETER: En himmerlandsbog. Udgivet i anledning af 50 års jubilæet for Kulturhistorisk Forening for Nordjylland. Aalborg. Kulturhistorisk forening for Nordjylland 1988. 235 s. ill.

STOKLUND, BJARNE: Arbejde og kønsroller på Læsø o. 1200–1900. Østerby Havn. Læsø Museum 1988. 63 s. ill.

VEJEN ANDERSEN, A.: Sct. Mogensgade før og nu. Viborgs historiske gade. Fotografier af bl. a. Hugo Matthiessen. Viborg. Viborg Stifts Folkeblad 1988. 61 s. ill.

Erindringer og biografier:

BAUNSBÆK-JENSEN, ASGER: Fragmenter af en barndom. En husmandsdreng. Herning. Poul Kristensen 1989. 121 s. ill.

BENZON, GORM: Herregårdsliv. København. Erichsen 1989. 189 s. ill.

BERGH, OLE: Til fods med Evald Tang Kristensen. København. Gyldendal 1989. 193 s.

DA VI VAR BØRN. Interviewer: Lars Møller; i redaktionen: Anna Rebecca Kledal og Annette Wiborg. København. Københavns Bogforlag. –1988. Bind 1–4.

Bind 3: Børnenes fortalte historie – mellem to verdenskrige. 1988. 85 s. ill.

- Bind 4: Børnenes fortalte historie – fra 1940'erne til moderne tid. 1988. 98 s. ill.
- DAUGAARD, JENS: Erindringer fra barndom og ungdom i Fredsted. Ved Poul Daugaard. VELLE AMTS ÅRBOG 1989 82–104. ill.
- ETHELFELD, HANS PETER CHRISTIAN: Den gamle mands erindringsbog. Red. af Inger Ethelfeld og Eske K. Mathiesen. København. Forlaget Folkeminder 1989. 182 s. ill. (Erindringsserien »Folk fortæller«; nr. 22).
- FLØE, GUNNAR: Gunnar og Gullestrup – om sammenhold og naboskab. Herning. På Vej; for Gullestrup Folkemusikhus 1988. 28 bl. ill.
- HANSEN, KARNA: Min morfar var hjulmand i Svallerup. Roskilde. Eget forlag 1989. 31, 3, 4 s. ill.
- HEDEGÅRD RASMUSSEN, JENS: Glimt fra Darum i 1800-tallet. P. K. Pedersens erindringer. Fæstebonden, der blev selvejer. FRA RIBE AMT 24, nr. 3 (1989) 362–364.
- HELLES, BJØRN: Dobbeltmorderen på Kildebrønde Mark. En lokalhistorisk krimi. Greve Lokalhistoriske Forening 1986. 35 s. ill. (Bidrag til Greve kommunes historie; nr. 31).
- HINDØ, LONE: Dagmar. Århus. Husets Forlag 1989. 59 s. ill.
- HOLTSE, LISBETH: En fynsk hjulmagers dagbog 1813–1833. Analyse og tekst. København. Landbohistorisk Selskab 1989. 216 s. ill.
- ILLUM JØRGENSEN, ANDREAS: Barn-domsbilleder. En landarbejderdrengs erindringer. Ringe. Kulturbøger 1988. 96 s. ill.
- JENSEN, DAGNY: En bange mus. En arbejderkvindes erindringer. Udgivet i samarbejde med Projekt Arbejdslivets Historie. Ringe. Kulturbøger, Vejle 1988. 192 s.
- JENSEN, OTTO: Barn af Vadehavet. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1989, nr. 4, 114–118. ill.
- KOEFOED, H. A.: Erindringsbilleder fra en barndom. Rønne 1922–40. Rønne. Bornholmeren, i kommission hos Colbergs Boghandel 1988. 112 s. ill.
- KÆRGAARD PEDERSEN, VESTA: Hede-bonden Peder Knudsen i Haderup og hans færden for 150 år siden. HARD-SYSSELS ÅRBOG 2. rk. bd. 23 (1989) 75–88. ill.
- LADEGAARD, LENE: Det fortælles om Torn-Trine. Red. af Jon Vedel. København. Forlaget Folkeminder ApS 1989. 67 s. ill. (Erindringsserien »Folk fortæller«; nr. 23).
- MICHAELSEN, EVA: Barndoms- og ungdomserindringer. Hellerup. Privattryk 1989. 97 s.
- MØLLER LASSEN, VIGGO: Emil Koktveds erindringer. VENDSYSSEL ÅRBOG 1989 77–86. ill.
- PAULSON, PETER: Mit småkårsliv. Erindringer 1880–1920. SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1989 235–268. ill.
- PEDERSEN, P. K.: P. K. Pedersens erindringer. FRA RIBE AMT 24, nr. 3 (1989) 365–383. ill.
- PETERSEN, HENRY G.: En tolders erindringer. 54 år i toldvæsenets tjeneste. København. Toldhistorisk Selskab 1989. 219 s. ill. (Erindringer udgivet af Toldhistorisk Selskab; bd. 1).
- POULSEN, MAGDA: Ung pige i huset i 30'erne. VENDSYSSEL ÅRBOG 1989 15–20.
- REHDE-NIELSEN, A. OG J. SLETTEBO: En foretagsom skibsdreng. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1989, nr. 11/12, 307–311. ill.
- SKOU, HELGA: Når bægeret er fuldt! En landarbejderkvindes livshistorie fra årene 1915–1960. København. Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens historie 1989. 143 s. ill. (SFAH skriftserie; nr. 20).
- SONDRUP KAJ: Dreng i Esbjerg 1945–1955. Esbjerg. Bogtrykmuseet i Esbjerg 1989. 44 s. ill.
- SVENSSON, BJØRN: Fra røgterdreng til redaktør. SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1989 269–286.
- SØRENSEN, FRODE: Erindringsbilleder og Eftertanker. FRA RIBE AMT 24, nr. 3 (1989) 304–325. ill.
- THOMSEN, KNUD: En christianshavnerdreng fortæller. København. Nyt Nordisk Forlag 1989. 199 s.
- VESTERDAL, MORTEN: En vestfynsk bondes indtryk og oplevelser under krigen i 1864. FYNISKE ÅRBØGER 1989 73–85.

Samfundsforhold:

- BAUNSGAARD, ESTER BÆKLUND: Fatigvæsenet i Rye. ØSTJYSK HJEMSTAVN 54 (1989) 91–98.
- DAGLIGLIV I DANMARK I VOR TID. Redaktion George Nellemann. I samarbejde med Lørn Piø og Birgit Vorre. København. Nyt Nordisk Forlag. 1988–89. Bind 1–2. ill.
- Bind 2: Arbejde og fritid. 1989. 517 s.
- DAHLKILD, NAN: Ferien gav danskerne nye livsformer. HUMANIORA 3, nr. 2 (1989) 24–27. ill.
- DAMGAARD, ELLEN: The Far West of Denmark. Peasant Initiative and World Orientation in Western Jutland. ETHNOLOGIA SCANDINAVICA 19 (1989) 107–127. ill. Litteraturliste.
- ERIKSEN, METTE: A Plain and Active, Joyful Life on Earth. A Holistic Cultural Perspective. ETHNOLOGIA SCANDINAVICA 19 (1989) 64–82. Litteraturreferencer.
- GLEERUP, JØRGEN: Opbrudskulturen. FOLKEMINDER 1989, nr. 3, 5–9.
- HVIDBERG, ENA: Livsform-livsstil-boligstil. ARV OG EJE 1989 205–226. ill. Summary.
- HVIDBERG, ENA OG BIRGIT VORRE: Kollektiver – alternative samlivsformer. ARV OG EJE 1989 255–270. ill. Summary.
- JØRGENSEN, RIGBORG: Børn af arbejderklassen. København. Socialpolitisk Forlag 1988. 95 s. ill.
- KOFOD, KLAUS KASPER: Kultur eller organiseret kultur. FOLKEMINDER 1989, nr. 1, 4–8.
- KRAGH, BIRGITTE: Tingbjerg. ARV OG EJE 1989 193–204. ill. Summary.
- KÆRLIGHED VED SIDSTE BLIK. 5 interviews om møde, psykoterapi og selvoplevelse i den moderne storby. Ved Søren Kaj Andersen m.fl. Københavns Universitets Institut for Kultursociologi 1989. 62, 4 s. (Repro-serie; nr. 7).
- LEHRMANN, ULRIK: Litteraturlæsning i den åndelige egnsudviklings tid. FOLK OG KULTUR 1989 75–97. ill. Summary.
- LEHRMANN, ULRIK: Underholdende og belærende Lecture. Litteraturlæsning i Himmelev, Lidemark og Rye i 1860'erne og 1870'erne. FORTID OG NUTID 36, nr. 3 (1989) 161–179.
- LETT, GEORG: Gentofte-Lyngby Hospital og teltholderne på Dyrehavsbakken. LYNGBY-BOGEN 1989 215–232.
- LIVSSTYKKER. 12 studier af livsformer og vilkår. Red. af Lone Rahbek Christensen. Ringe. Kulturbøger 1989. 168 s. ill.
- RAHBEK CHRISTENSEN, LONE: Nye familietyper som følge af den øgede fritid og det økonomiske boom i 60'erne. NORVEG 32 (1989) 89–103. Litteraturliste. Summary.
- SOLVANG, GUNNAR: Landet og landsbyen som lokalsamfund. S. 250–261 i LOKALSAMFUNDSFORSKNING – TENDENSER OG PERSPEKTIVER. Red. af C. Bøgh og C. B. Olsen. København. Socialstyrelsens Informations- og Konsulentvirksomhed 1989. 351 s. ill. English summary.
- TVEDE-JENSEN, LARS: Højkonjunktur og levevilkår i det 16. århundrede. NORDNYTT 36 (1989) 35–41. Summary s. 127.
- VORRE, BIRGIT: Alders- og generationsaspektet i boligen. ARV OG EJE 1989 227–242. ill. Summary.
- WALSTED, ANNE-LISE: Kollektivhuset på Hans Knudsens Plads. ARV OG EJE 1989 243–254. ill. Summary.

III. BYGNINGER

- ABRAHAMSEN, POVL: Dragørs bevaring. København. Planstyrelsen, Miljøministeriet 1988. 20 s. ill.
- ARKITEKTUR I STORSTRØMS AMT. Ved Else Marie Boyhus m.fl. København. Det Kongelige Danske Kunstakademi, Byggeriets Studiearkiv 1989. 24 s. ill. (Danske arkitekturvejvisere).
- BODERNE I NÆSTVED. Ved Kurt Rosenkrans Høyer. Næstved, København. Næstved Kommune og Miljøministeriet, Planstyrelsen 1988. 111 s. ill.
- CLEMMENSEN, JENS OG KNUD HAASTRUP: Bo i by. Eksempler fra hele landet. Udgivet i forbindelse med Det 39. danske Byplanmøde, Frederiksberg, oktober 1989. København. Dansk Byplanlaboratorium 1989. 79 s. ill.

- (Dansk Byplanlaboratoriums skriftserie; nr. 37).
- DRAGSBO, PETER: Op og ned ad villa-vejen. ARV OG EJE 1989 179–192. ill. Summary.
- ELSØE JENSEN, JØRGEN: Historiske huse og gårde i Rudkøbing. Rudkøbing, København. Langelands Museum og Nationalmuseet 1988. 358 s. ill.
- HANSEN, CARL-HERMANN OG SØREN SPANNER: Et byggeri i billeder. ARV OG EJE 1989 271–280. ill. Summary.
- HANSEN, STEEN: Østergård i Salling. Af Steen Hansen m.fl. MIV 15 (1989) 81–94. ill.
- HANSEN, STEEN IVAN: Et bidrag til Dal-lunds bygningshistorie. FYNISKE ÅR-BØGER 1989 106–112. ill.
- HOLM, ERIK EINAR: Storegade 14. Et gavlhuis i Tønder. Udgivet i forbindelse med udstillingen »Værn om vore håndværkstraditioner« sommeren 1988. Hadsten. Helge Kragelund 1988. 24 s. ill.
- HUSE I HELSINGØR. Spredte træk fra en bygningskultur. Udg. af Selskabet til Bevarelse af Gamle Bygninger i Helsingør. Helsingør. 1983–. Bind 1–. Bind 5/6: Klassicismen og dens afspejlinger i byens borgerlige bygningskunst. 1988. 83 s. ill.
- KAATMANN, CHRISTIAN: Byggestil og byggeskik. Nationale strømninger i sønderjysk arkitektur 1850–1940. Aabenraa. Institut for grænseregionsforskning 1988. 124 s. ill.
- KAYSER, KJELD: Et miljø der forsvandt. ARV OG EJE 1989 163–178. ill. Summary.
- KROG, HANS: Gamle gavltyper. VEST-FYNSK HJEMSTAVN 59 (1989) 33–46. ill.
- LANGE, BENTE: Huse i Hellebæk. Af Bente Lange ... [et al.]. 2. udg. Helsingør, København, Espergærde. Helsingør Kommune, Miljøministeriet, Planstyrelsen 1987. 66 s. ill.
- MADSEN, PER KRISTIAN: Det lille hus. SKALK 1989, nr. 6, 3–8. ill.
- MANDRUP FRANDSEN, JENS: Syn over Frijsenborg Grevskabs Hoved- og Ladegaarde. ØSTJYSK HJEMSTAVN 54 (1989) 26–38. ill.
- OLESEN, BODIL: Et kvarter og dets menesker. Bolig- og livsformer gennem 100 år. Frederiksbjergøst. Århus. Århus. Købstadmuseet »Den gamle By« 1988. 223 s. ill. (Skriftrække. Købstadmuseet »Den gamle By«; 1).
- OLESEN, PETER: Bakkekammen. En vej i Holbæk skabt af arkitekterne Ivar Bentzen og Marius Pedersen. Valby. Borgen 1989. 101 s. ill.
- PRÆSTEGÅRDE PÅ MORS. Ved Erik Hesselager ... et al. Karby. Bevaringsforeningen på Mors 1988. 47 s.
- QVORTRUP, ULLA: Hans de Hofmans byggeri i Fredericia. VEJLE AMTS ÅRBØG 1989 69–81. ill.
- TANGTÆKTE BYGNINGER PÅ LÆSØ. København. Planstyrelsen, Miljøministeriet 1988. 61 blade. ill.
- URBAN JENSEN, OLE: »Skovly«. Gård nr. 1, Kragevig. Vordingborg. Sydsjællands Museum 1988. 24 s. ill.
- ØRUM-NIELSEN, JØRN: Længdeboligen. Om langhuse, længdehuse, huse på række og rækkehuse. København. Kunstakademiets Forlag; Arkitektskolen; Arkitektens Forlag 1988. 355 s. ill.
- ØSTERGAARD CHRISTENSEN, J. L.: En tur gennem byen – lidt løst og fast om gamle bygninger i Holbæk. FRA HOLBÆK AMT 1989 17–42. ill.

IV. INVENTAR (REDSKABER, INDBO, HUSGERÅD)

- BOYHUS, ELSE-MARIE: Stole – fra Stiftsmuseets samlinger. LOLLAND-FALSTERS STIFTMUSEUM 1989 5–35, næsten alle ill. (Katalog i forbindelse med udstilling).
- DRAGSBO, PETER: Altaner og alrum. ARV OG EJE 1989 89–102. ill. Summary.
- ERIKSEN, METTE: Landboligen og højskolemiljø. ARV OG EJE 1989 81–88. ill. Summary.
- JOHANNSEN, EBBE: Konditorens hjem. ARV OG EJE 1989 103–112. ill. Summary.
- SELMER, JØRGEN: Et skovarbejderhjem i Vorbasse. ARV OG EJE 1989 139–146. ill. Summary.
- SKAK-NIELSEN, LUISE: Mode, stil, smag. ARV OG EJE 1989 51–68. ill. Summary.

- SKAK-NIELSEN, LUISE OG JØRGEN SELMER: En traditionsrig slægtsgård anno 1974. ARV OG EJE 1989 147–162. ill. Summary.
- SOLVANG, GUNNAR: Et husmandshjem på Als i 1950'erne. ARV OG EJE 1989 131–138. ill. Summary.
- STEENSBERG, AXEL OG GRITH LERCHE: Danske bondemøbler. Bd. 1–2. København. Nyt Nordisk forlag 1989. 460 s. ill.
- TORM, HELGE: Fra lakeret eg til olieret teak. ARV OG EJE 1989 113–130. ill. Summary.
- WALSTED, ANNE-LISE: Inspiration for alle. ARV OG EJE 1989 69–80. ill. Summary.
- VI. MATERIEL FOLKEKULTUR**
Landbrug, skovbrug, havebrug, gartneri, fiskeri og jagt
- ARBOE ANDERSEN, TORBEN: Kan man brodde en klæpning? – på sporet af en jysk tærsketerminologi. ORD & SAG 9 (1989) 7–19. ill.
- BILLEDER FRA NØRGAARD I VESTER HJERMITSLEV 1937–43. Fotograferet af Axel Nørgaard. Tekst: Jørgen Jørgensen. VENDSYSEL NU OG DA 12 (1988) 36–67. alle ill.
- BRØNDEGAARD, V. J.: Kermesbær – et haveukrudts kulturhistorie. FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE 19 (1989) 35–37. ill.
- BUSCK, STEEN: Landsbyfællesskabet i Nordvestjylland. HISTORISK ÅRBOG FOR THY OG VESTER HANHERRED 1989 117–132.
- CHRISTENSEN, JENS: Nye produktionsmetoder i dansk landbrug i 1950'erne og 1960'erne. BOL OG BY 1989, nr. 1, 119–153. ill.
- COCK-CLAUSEN, SØREN: Nyt om gamle haveklokker. FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE 19 (1989) 24–34. ill.
- DIECKMANN RASMUSSEN, JØRGEN: Stavnsbånd og Vestjylland – blev bonden fri? 2. rev. udgave. Esbjerg. Historisk Samfund for Ribe Amt 1988. 32 s. ill.
- FRANSEN, ALLAN: Fra land til by. En undersøgelse af landboernes flytning til Århus ved midten af 1800-tallet. BOL OG BY 1989, nr. 1, 7–47. ill. Litteraturliste.
- FRITZBØGER, BO: Skove og skovbrug på Falster 1652–1685. Odense. Landbohøistorsisk Selskab 1989. 311 s. ill.
- HANSEN, HANS JØRGEN: De jordløse i Værløse efter udskiftningen i 1788. Værløse. Kulturel forvaltning, Værløse kommune 1988. 115 s. ill.
- HASTRUP, FRITS: Tyskerkolonierne i Nørrejylland. Byer og boliger. 1. del. HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT 54 (1989) 7–46. ill.
- HERTZ, MICHAEL: Avlsbrugere og avling på købstadsjorder. BOL OG BY 1989, nr. 1, 72–92. ill.
- HJERMIND, JESPER: Fiskeri på Hjarbæk Fjord omkring århundredskiftet. MIV 15 (1989) 45–64. ill.
- HJORTH RASMUSSEN, ALAN: Drivvod i Danmark. Esbjerg. Fiskeri- og Søfartsmuseet, Saltvandsarkivet. 1988.–bind. ill.
- Bind 1: Dansk fiskeri i stilstand og mobilitet 1871–1888. 1988. 255 s. (Fiskeri- og Søfartsmuseets maritime skrifter; nr. 15).
- KONGENS BØNDER. Ballerup i 1700-tallet. Af Jørgen O. Bjerregaard ... [et al.]. Udg. i anledning af Stavnsbåndsjubilæet. Ballerup. Museerne i Pederstrup 1988. 159 s. ill.
- KRISTENSEN, LAUST: Bonden og »De andre«. BOL OG BY 1989, nr. 1, 48–71. ill.
- LAURSEN, JESPER: Ulvetider. SKALK 1989, nr. 1, 18–27. ill.
- LINDEROTH, HENNING: Kystbønderne på Salling 1800–60. SKIVEBOGEN (1989) 6–17. ill.
- OKSBJERG, ERIK: Alminding, fællesskov og overdrev. MIV 15 (1989) 73–80.
- RASMUSSEN, HOLGER: Fiskeriet fra Taarbæk. LYNGBY-BOGEN 1989 49–84. ill.
- ROM, N. C.: Dansk landbohusflid. Fotografisk genoptryk efter 1. udg. 1916. København. Høst 1989. 78 s. ill.
- RUGTVED 1988. Fotografier ved Carl-Hermann Hansen. Tekst ved Magne Andersen. VENDSYSEL NU OG DA 12 (1988) 68–111. ill.
- RØMER, JØRGEN RYDEN: Om den virke-

- lige brug af agerjorden i Jylland 1683. FORTID OG NUTID 36, nr. 3 (1989) 204–215.
- SEKKELUND, KAJ: Fjordfiskere. HISTORISK ÅRBOG FOR THY OG VESTER HANHERRED 1989 37–53. ill.
- SOLVANG, GUNNAR: Statshusmænd i Danmark. S. 153–164 i HUSE OG HUSMÆND I FORTID, NUTID OG FREMTID. Småbrugets udbredelse og vilkår i Norden. Beretning fra det 12. byggheshistoriske symposium ved Odense Universitet afholdt den 2.–4. november 1988. Red. af H. Damgaard og P. Grau Møller. Odense. Odense Universitetsforlag 1988. 191 s.
- TOFTGAARD POULSEN, SØREN: Husdyr på museum – eller levende museumsgenstande. FRAM 1989 119–128. ill.
- VESTERGAARD, TORBEN A.: »Traditionale« Fishermen and Modern Danish Society. FOLK 31 (1989) 151–170. ill. Litteraturliste.
- WINTHER JENSEN, HANS JØRGEN: Betydning af anvendt forskning i omlægningen af dansk landbrug ca. 1880–1914. Et eksempel. BOL OG BY 1989, nr. 1, 93–118. ill. Litteraturliste.
- WORSØE, EILER: Jonstrup Vang. (Historien om et skovlandskab fra middelalder til nutid). Skippershoved forlag 1988. 99 s. ill.
- ØRUM-LARSEN, A.: En mindeværdig proprietærgårds-have nær Vamdrup. FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE 19 (1989) 16–23. ill.
- Håndværk og industri:**
- BJERG MOGENSEN, FREDE: Engsvang og tørveindustrien. Med portræt af tørvefabrikant Emil Ernst (1854–1933). Engsvang Lokalhistoriske Forlag 1988. 48 s. ill.
- DAMGAARD, ELLEN: Med på moden. Studier i manufakturhandelens historie i Lemvig fra 1846 til nutiden. FRAM 1989 49–76. ill.
- FIBÆK JENSEN, HENRIK: »Ud i verden – hjem igen«. Skive Naverlaug 1934–71. MIV 15 (1989) 13–26. ill.
- FINK, JØRGEN: Middelstand i klemme? Studier i danske håndværksmestres økonomiske, sociale og organisatoriske udvikling 1895–1920. Århus. Universitetsforlaget i Aarhus 1988. 440 s. ill. Disputats. (Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie; nr. 46).
- FINK, JØRGEN: Den nye Lavsbevægelse II. ERHVERVSHISTORISK ÅRBOG 38 (1988) 91–105. ill.
- FJELSTEN, IRENE: Rebstrup Vandmølle. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 1989 111–126. ill.
- H. F. NIELSENS MASKINFABRIK, HASLEV. Ingeniør Svend Nielsen, Haslev, har samlet 4 erindringer, der har udgangspunkt i H. F. Nielsens Maskinfabrik i Haslev. ÅRBOG. HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT 1989 58–81. ill.
- HAMMERSHØJ, EDVARD HANDBERG: Håndværk og købstadsliv. Omkring skomager Hammershøjs beretning om Viborg i forrige århundrede. Ved Thomas Bloch Ravn. Viborg. Historisk Samfund for Viborg Amt 1988. 59 s. ill.
- HENNINGSEN, LARS N.: Urmagerfamilien Green og snedker Lorenz Nielsen. NORDSLESVIGSKE MUSEER 16 (1989) 84–103. ill.
- HYLDTOFT, OLE: Sorthat – et pionerteglværk fra 1850'erne. BORNHOLMSKE SAMLINGER 3. rk. 3 (1989) 113–126. ill.
- JENSEN, OTTO: Seks til atten – i håndværkerlære 1912–16. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1989, NR. 11/12, 323–327. ill.
- JENSEN, VALDEMAR: Min læretid 1922–1926 hos »Langes« i Svendborg. Svendborg. Tåsinge Museumslaug 1988. 32 s. ill.
- KROGGHOLM MORTENSEN, JENS: Snedkerlærling i Hyllinge. Et tidsbillede fra trediverne. ÅRBOG. HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT 1989 82–110. ill.
- LAMPE, JENS KONGSTED: Urmageriet i Ribe Amt. Århus. Chronos 1989. 79 s. ill.
- LINDE-LARSEN, ANDERS: Danske skvatmøller – »Fup« eller »Fakta«? FORTID OG NUTID 36, nr. 1 (1989) 1–28. ill. Litteraturliste.
- LØGAGER NIELSEN, NIELS: Skitser til en industrihistorie. Teglproduktion i Djurs Nørre, Djurs Søndre og Mols her-

- reder. HISTORISK AARBOG FRA RAN-
DERS AMT 83 (1989) 13–22. ill.
- MØLLER NIELSEN, ERIK: Skibsbygning i
Danmark. Om træskibets konstruk-
tionshistorie ca. 1800–1920. HAN-
DELS- OG SØFARTSMUSEET PÅ
KRONBORG ÅRBOG 48 (1989) 83–141.
ill. Summary.
- SMEDIER PÅ TÅSINGE. Illustrationer fra
Tåsinge Lokalhistoriske Arkiv. TÅSIN-
GE ÅRBOG 1989 53–61.
- TORNEHAVE, BODIL: Bornholmeruret.
Udgivet i samarbejde med Bornholms
Museum. København. Nyt Nordisk For-
lag 1988. 175 s. ill.
- Søfart, samfærdsel og handel:**
- BECK, MUSSE: Agterskib på afveje – og
hvad dét kan føre med sig. FRA RIBE
AMT 24, nr. 3 (1989) 394–403. ill.
- BLOCH, NILS: Peter, Grønært og Buk-
ken-Bruse. En lille færgefertælling.
Køge. Eget forlag 1989. 128 s. ill.
- BORG, HANS JEPPESEN: Hans Jeppesen
Borg. En sømand i Dragør. Udg. af Mar-
tin Borg. Dragør. Dragør Lokalhistori-
ske Arkiv 1989. 60 s. ill.
- ENEMARK, POUL: Flensborg og okse-
handleren i årtierne op til 1500.
SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1989 67–
98. ill.
- FREDERICHSEN, FREDERIK: 50 år med
danske motorsejlere. HANDELS- OG
SØFARTSMUSEET PÅ KRONBORG.
ÅRBOG 48 (1989) 3–31. ill. Summary.
- GJEDSTED, HANS: Et bidrag til Støvring
kros historie 1722–1922. FRA HIM-
MERLAND OG KJÆR HERRED 1989
53–101. ill.
- HAHN-PEDERSEN, MORTEN: Fanø i
sejlskibstiden. Et overblik. Esbjerg. Fi-
skeri- og Søfartsmuseet, Saltvandsar-
kivet 1989. 48 s. ill. (Fiskeri- og Søfarts-
museets temahæfter; nr. 1).
- HAHN-PEDERSEN, MORTEN OG HOL-
GER MUNCHAUS PETERSEN: Prinsen
og prinsessen. To storejlere fra Fanø.
Esbjerg. Fiskeri- og Søfartsmuseet,
Saltvandsarkivet 1989. 48 s. ill. (Fiskeri-
og Søfartsmuseets temahæfter; nr. 2).
- HENNINGSEN, LARS N.: Klæde- og ga-
lanterihandlere i Haderslev i 1700-åre-
ne. HADERSLEV-SAMFUNDETS ÅRS-
SKRIFT 1989 15–26. ill.
- HENNINGSEN, LARS N.: Et »flittigt og
oekonomisk« folk. Tilvirkning og salg af
tekstiler fra Nordøstsløvig i 1700-åre-
ne. SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1989
127–166. ill.
- HJORTH, BIRTE: Skibsreder H. N. Jeppe-
sen fra Dragør. Hans slægt og hans ski-
be. Dragør. Dragør Lokalhistoriske Ar-
kiv 1989. 90 s. ill.
- JACOBSEN, JENS JACOB: Fahl Kro. En
kros eksistens og betingelser gennem
100 år. Udarbejdet af Jens Jacob Jacob-
sen m.fl. Skjern. Skjern-Egvad Mu-
seum 1989. 62 s. ill.
- JOHANSEN, HANS CHR.: Aabenraa-
skibes sejlads på Middelhavet omkring
år 1800. SØNDERJYSKE ÅRBØGER
1989 167–182. ill.
- LARSEN, ÅGE: Et par fiskerlejer og
-fartøjer på Isefjorden. Asnæs. Drags-
holm Bibliotek 1989. 30 s. ill.
- MATTHIESSEN, HUGO: Ribe, Hedeby,
Slesvig, Lybeck og Hamburg. Tværfør-
bindelser over Jyllands rod i 1250 år.
Red. af Horst Meessenburg. BYGD 20,
nr. 3 (1989) 3–31. ill.
- NYBO RASMUSSEN, JØRGEN: Den ny
Kongevej. Kongevejens tilblivelse i
Søllerød kommune og Rude Skov.
SØLLERØDBOGEN 1989 9–43. ill.
- PEDERSEN, EJNER: Smedevadbros – am-
tets første stenbro. HARDSYSSELS
ÅRBOG 2. rk. bd. 23 (1989) 49–68. ill.
- PEDERSEN, EJNER G.: Milepæle. SKALK
1989, nr. 2, 20–30. ill.
- STAVNAGER, KNUD ERIK: Æ drytvej.
Foldingbroe – Løggumkloster. Om et
stykke af de gamle stuedrivveje.
SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1989,
nr. 10, 275–283.
- SØENS FOLK. Beretninger fra århun-
dredskiftet. Udg. af Ole Højrup. Køben-
havn. Nationalmuseet og Christian Ej-
lers. 1985–1988. Bind 1–8. ill.
Bind 8: Dampskibskaptajn. 1988. 230 s.
- TØNSBERG, JEPPE: Taarbæk havns tilbli-
velse. LYNGBY-BOGEN 1989 85–106.
ill.
- Andre erhverv:**
- ENEVIG, ANDERS: Rottekongen Cibrino.
Skanderborg. Klematis 1989. 212 s. ill.
- JENSEN-PIONER, ADOLF: Krybskytteliv.
Erindringer. Udg. af Jesper Laursen.

Ebeltoft. Skippershoved 1989. 124 s. ill.

VEDEL, JON: Gøglerkongen professor Labri. København. Panoptikon 1989. 92 s. ill.

Folkedragt, tekstil:

BECH, VIBEN: Moden 1840–1890. Nyoptagelser af dragter og dragtdele. København. Nationalmuseet, Nyt Nordisk Forlag 1989. 344 s. ill.

KNUDSEN, ANN VIBEKE: Bornholmske klædedragter. Rønne. Bornholms Museum 1989. 32 s. ill. (Særtryk af Fra Bornholms Museum 1987/1988).

KRAGELUND, MINNA: Folkedragter. Landboliv i fællesskabets tid. København. Det ny Lademann 1989. 96 s. ill.

LYKKE CHRISTENSEN, CHRISTA: Klædt på til skindet. Modehistorisk blik på cowboybukser. Århus. Center for Kulturforskning 1989. 20 s. (Arbejdsrapport/Center for Kulturforskning ved Aarhus Universitet; nr. 48). (Også trykt i KRITIK 88 (1989) 104–118).

Folkekunst:

BERGILD, MERETE OG JENS JENSEN: Jacob Hansen, billedsnider i Ans i sidste halvdel af 1600-tallet. ØSTJYSK HJEMSTAVN 54 (1989) 9–22. ill.

BERGILD, MERETE OG JENS JENSEN: Niels Jensen – billedskærer i Aalborg 1615–1645. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 1989 5–30. ill.

PODS, ANNGRET: Kirkeskibe i Danmark og de tidligere hertugdømmer Slesvig og Holsten. En billedbog. Dansk version: Henning Henningsen. København. Tysk Bogimport 1989. 128 s. ill.

THALUND, HENNING: Fynske kirkeskibe. Svendborg. Svendborg & Omegns Museum 1989. 123 s. ill. (Skrifter fra Svendborg & Omegns Museum; bind 27).

TORNEHAVE, BODIL: Guldsmede på Bornholm. Red. af Ann Vibeke Knudsen. Rønne. Bornholms Museum 1989. 32 s. ill. (Særtryk af Fra Bornholms Museum 1989).

TØNDERSKE KNIPLINGER. Katalog over udstillingen. Med en indledning af

Charlotte Paludan og Sig. Schoubye. Tønder. Kniplings-festivalen 1989. 88 s. ill. Mit deutscher Zusammenfassung.

VII. MINORITETER

ARBEJDSPAPIR. Center for Kulturforskning v. Aarhus Universitet. Århus. 1988–. Bind 1–.

32: Fordomme, fjendebilleder, identitet. Artikler og kronikker fra 1988. Af Jørgen Würtz Sørensen. 1989. 66 s.

DAHLERUP, MERETE: En taterfloks anholdelse i Nyborg 1643. FYNISKE ÅRBØGER 1989 113–118.

GOLDSCHMIDT, HANNE OG BIRGIT SIESBY: Til bords indenfor murene. Københavnske minder om mennesker og mad. København. Selskabet for dansk jødisk historie. C. A. Reitzel 1988. 174 s. ill.

JUST JEPPESEN, KIRSTEN: Unge indvandrere i to kulturer. Om andengenerationen fra Jugoslavien, Tyrkiet og Pakistan. København. Socialforskningsinstituttet 1989. 30 s. ill. (Socialforskningsinstituttets pjece; 28).

VIII. HUSHOLDNING

ADRIANSEN, INGE: Sønderjyske madopskrifter. Ny udgave. Sønderborg. Museet på Sønderborg Slot 1989. 33 s.

RASMUSSEN, OVE: Vredne bukser [klejner]. ORD & SAG 9 (1989) 34–42.

SØRENSEN, VIGGO: Brød og kage – og hvad dét betyder på jysk. ORD & SAG 9 (1989) 43–56.

IX. SKIK OG BRUG, FESTER OG HØJTIDER, LEG OG SPIL

Skik og brug:

BERING, ERIK: Blomsternes prog. København. Olivia 1989. 60 s. ill.

HENNINGSEN, HENNING: Hurra! Om sømandens hilseskikke og honnør til søs. HANDELS- OG SØFARTSMUSEET PÅ KRONBORG. ÅRBOG 48 (1989) 32–72. ill. Summary.

JENSEN, VALDEMAR: Gæstebogen. TÅSINGE ÅRBOG 1989 33–48. ill.
KROGH MADSEN, HELLE: »Højtiden vokse med dagen«. FOLKEMINDER 1989, nr. 2, 4–9.
RØNN, EDITH MANDRUP: Det ideale barn. FOLK OG KULTUR 1989 50–74. ill. Summary. Litteraturliste.

Fester og højtider:

ANDERSEN, LISE: Fastelavnsoptog i det gamle Randers Amt. Magi eller skuespil? HISTORISK AARBOG FRA RANDERS AMT 83 (1989) 47–59. ill.
BROVST, BJARNE NIELSEN: Min barndoms jul. Egne og andres tekster i udvalg. Viby J. Centrum 1988. 113 s. ill.
CHRISTIANSEN, NIELS A.: Juleglansbillede og nytår. Holbæk Museums juleudstilling 1988. Holbæk. Museet for Holbæk og Omegn 1988. 20 s.
ERINDRINGER FRA LANDMAALERGAARDEN. [Jul og nytår, Helligtrekonger og fastelavn]. Ved Willy Klüver. VESTFYNSK HJEMSTAVN 59 (1989) 29–32. ill.
FREDSHOLM, EJVIND: Ved juletid og jul i Rostrup skole 1919. FRA HIMMELAND OG KJÆR HERRED 1989 103–109.
LYSTRUP, BIRGITTE: Vi skal giftes. En håndbog for to, der elsker hinanden og vil have papir på det. København. Politiken 1989. 112 s. ill.
SINDBÆK, HANNE: Bryllupsbogen. København. Apostrof 1988. 95 s.
STORM, BIRGITTE: Helligtrekongersløb på Omø. FOLK OG KULTUR 1989 28–49. ill. Summary. Litteraturliste.
STYBE, VIBEKE: Peters »Gamle Julefar« og julemanden. FOLK OG KULTUR 1989 5–27. ill. Summary.

Leg og spil:

BREDS, PREBEN: Før fodbold blev til fodbold. ASK 12 (1989) 4–9. ill.
HESSELBERG, HANS: Da fodbold blev fodbold. ASK 12 (1989) 10–14. ill.

XIII. FOLKETRO

HENNINGSEN, GUSTAV: Ånden i ba-deværelsesspejlet. FOLKEMINDER 1989, nr. 4, 8–10.

LAIGAARD, JENS: Ånder og spøgelse. Valby. Borgen 1989. 62 s. ill.
PIØ, IØRN: Historien om julemanden. Fortalt for børn og voksne. København. Forlaget Folkeminder ApS 1989. 48 s. ill.
SEJR JENSEN, KARSTEN: Trolddom i Danmark 1500–1588. København. Nordisc Music & Text 1988. 167 s. ill.
SVANE, SIEGFRED: 100 danske helligkilder og deres historie i korte træk. Ny udgave. København. Lademann 1989. 96 s. ill.

XIV. KLOGE FOLK, FOLKEMEDICIN, FOLKELIG VIDENSKAB

KJÆR, HENRY: Af Laust Glavinds meriter – i 1840. HARDSYSSLES ÅRBOG 2. rk. bd. 23 (1989) 45–48. ill.

XV. FOLKEDIGTNING

MATHIESEN, ESKE K.: Jesu Barndomsbog, fortalt for børn og voksne. Udgivet af Foreningen Danmarks Folkeminder i samarbejde med Gullanders Bogtrykkeri. Skjern. København 1989. 56 s.

Viser og folkesang:

JANSSON, SVEN-BERTIL: »Ett samfund av dårar«. Frelsningsarmén i svenska och danska skillingstrycksvisor. S. 157–177 i INTE BARA VISOR. Studier kring folklig diktning och musik tillägnade Bengt R. Jonsson den 19. mars 1990. Stockholm. Svenskt Visarkiv 1990. 339 s. (Skrifter utgivna av Svenskt Visarkiv; 11).
PIØ, IØRN: Tålmodige kvinder. Om DgF 257 samt DgF 256 og 258. S. 287–296 i INTE BARA VISOR. Studier kring folklig diktning och musik tillägnade Bengt R. Jonsson den 19. mars 1990. Stockholm. Svenskt Visarkiv 1990. 339 s. (Skrifter utgivna av Svenskt Visarkiv; 11).

Eventyr:

BROSTRØM, TORBEN: Hans Christian Andersen und die literarische Märchentradition. S. 183–192 i THE TELLING OF STORIES. Approaches to a

- Traditional Craft. A Symposium. Odense University Press 1990. 192 s. ill.
- DANSKE TRYLLEEVENTYR. Udvalgt af Bengt Holbek. Bearbejdet af Lisbeth Jensen. København. Nyt Nordisk Forlag 1989. 159 s.
- FOLKTALE. A cross-cultural, interdisciplinary study of the experience of literature. (v. Cay Dollerup, Department of English, University of Copenhagen). The Research Unit for Experimental Studies in Reader Response. Copenhagen. 1985-. vol. -.
Paper 8: Edited [reader] responses to the Danish narrative »Per Smed's whip« from readers in Denmark, Great Britain, India and Nigeria in the »Folktale-project«. Authors: Cay Dollerup, Iven Reventlow and Carsten Rosenberg Hansen. 1989. 35 s.
Paper 12: Literary analysis of the Danish, the Greenlandic and the Turkish stories used in the »Folktale-project«. Authors: Cay Dollerup, Iven Reventlow and Carsten Rosenberg Hansen. 1989. 29 s.
- HOLBEK, BENGT: Tolkning af trylleeventyr. København. Nyt Nordisk Forlag 1989. 97 s.
- HOLBEK, BENGT: Hans Christian Andersen's Use of Folktales. S. 165-182 i THE TELLING OF STORIES. Approaches to a Traditional Craft. A Symposium. Odense University Press 1990. 192 s. ill.
- KOFOD, ELSE MARIE: De vilde svaner og andre folkeeventyr. Sidestykker til syv af H. C. Andersens eventyr. Udgivet og kommenteret af Else Marie Kofod. København. Forlaget Folkeminder ApS 1989. 197 s. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; bind 86).
- MUNCH-PEDERSEN, OLE: Cur Síos ar Sheanchaí Amháin a Thug Scéalta do Jeremiah Curtin [Beretning om en historiefortæller, der gav historier til Jeremiah Curtin = Holger Pedersens hovedmeddeler på hans rejse i Irland 1895] IRIS NA HOIDHREACHTA 1 (1989) 123-143. ill.
- UTHER, HANS JÖRG: Hans im Glück [AT 1415]. Zur Entstehung, Verbreitung und bildlichen Darstellung eines populären Märchens. S. 119-164 i THE TELLING OF STORIES. Approaches to a Traditional Craft. A Symposium. Odense University Press 1990. 192 s. ill.
- Sagn:**
- ADRIANSEN, INGE: Apropos vandrehistorier. FOLKEMINDER 1989, nr. 3, 9-14.
- JENSEN, CHARLOTTE S. H.: Vandrehistorier. Indvandrerne spiser hundel!! FOLKEMINDER 1989, nr. 2, 10-11.
- PIØ, IØRN: Nr. Vosborg - borgen ved Storåens munding. S. 72-110 i H. C. ANDERSEN PÅ NØRRE VOSBORG. Red. af Gudrun Aspel. Skærum. Folkeuniversitetscenteret Skærum Mølle 1989. 121 s. ill.
- De små genrer:**
- BORK, ERVIN: Vintergækken vågner. En familiebog om gækkebreve. Klampenborg. Attika 1989. 105 s. ill.
- DANMARKS GAMLE ORDSPROG. Udgivet af Iver Kjær og John Kousgård Sørensen. København. Det danske Sprog- og litteraturselskab, C. A. Reitzels Boghandel. 1977-. Bind 1-. Bind 7:2: Peder Syv. Danske Ordsprog. II, Kiøbenhafn 1688. Udgivet af John Kousgård Sørensen. 1988. XLVIII, 433 s.
- MOGENSEN, KARSTEN: Alverdens ordspog om penge. Hellerup. Erichsen 1989. 48 s. ill.
- VOGEL, NIELS: Gravfiti. København. Haase 1989. 80 s. ill.
- XVI. MUSIK OG DANS, SPILLEMÆND, MUSIKINSTRUMENTER**
- OTTOSEN, SVEN E.: Jens Frederik Heide-mann Jensen - 1882-ca. 1955 [spillemand]. KØBENHAVNS FOLKEMUSIKHUS NYT 113 (1989) 9-13. ill.
- OTTOSEN, SVEN E.: VIGGO JENSEN - 1890-1951 [spillemand]. KØBENHAVNS FOLKEMUSIKHUS NYT 114 9-21. ill.
- OTTOSEN, SVEN E.: Peter Jensen - 1866-1909 [spillemand]. KØBEN-

- HAVNS FOLKEMUSIKHUS NYT 114 (1989) 6–8.
- OTTOSEN, SVEN E.: Brudstykker af Algot Olsson's liv som skrædder og spillemænd. KØBENHAVNS FOLKEMUSIKHUS NYT 117 (1989) 3–42.
- PERLETAND – EN GÅRDMUSIKANT. Interviews ved og redaktion af Lisbeth Nielsen. Køge. Filligutten 1989. 94 s. ill.
- POLITIKENS FOLKEMUSIK LEKSIKON. Den ny folkemusiks navne gennem 30 år. Redigeret af Alan Klitgaard. København, Politikens Forlag 1989. 280 s. ill.
- REGISTER OVER DANSKE FOLKEDANSE. 2. udg. Lyngby. Foreningen til Folkedansens Fremme 1985. 36 s.
- RIIS, BENEDICTE: Danmarks sanglege. Udvalgt og bearbejdet af Benedicte Riis. København. Nyt Nordisk Forlag 1989. 119 s. ill. noder. (Hertil findes kasettebånd).
- SØRENSEN, PIA: 26 gamle folkedanse fra forskellige egne. Samlet og bearbejdet af Pia & Per Sørensen. Kolding. Eget forlag 1989. 59 s.
- URUP, HENNING: Finkultur og folkekultur danser arm i arm. HUMANIORA 3, nr. 2 (1989) 28–30. ill.

Anmeldelser

Dagligliv i Danmark i vor tid

Bd. 1 Samfund og familie, 574 s. ill; Bd. 2 Arbejde og fritid, 518 s. ill. index. Redaksjon: George Nellemann i samarbejde med Iørn Piø og Birgit Vorre, København. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1988–89. ISBN 87-17-06019-2. Kr. 996,-.

Danske kulturforskere har en spesiell tradisjon i å lage oversiktsverker over temaet »dagligliv«. Polyhistoren Troels-Lund presenterte sitt hovedverk »Dagligt liv i Norden i det sekstende aarhundrede« på slutten av 1800-tallet. Axel Steensbergs firebindsverk om dagligliv i Danmark dekker tiden fra 1620 til midten av vårt hundreår og ble til i årene 1963 til 1971. Og så er bildet komplett med tobindsverket »Dagligliv i Danmark i vor tid«. De to bøkene, hver på over 500 sider, tar for seg den danske hverdag i tiden fra 2. verdenskrig og til og med 1980-årene. Hovedredaktør har vært George Nellemann, med Iørn Piø og Birgit Vorre som medredaktører.

Man har valgt å nærme seg hverdagslivet fra to hovedsyns-vinkler. Første bind har et tilnærmet fugleperspektiv på hverdagen, der man skriver om generell samfunnsutvikling og om familie og privatliv. Andre bind konsentrerer seg om arbeid og fritid.

Det vil alltid være flere måter å disponere et slikt verk på. En måte er å la en eller noen få forfattere skrive relativt store bolker der man legger vekt på å se ulike fenomen i sammenheng og der syntesen er viktigere en mangfoldet. Redaksjonen har valgt en annen linje med relativt sterk oppdeling af temaet »dagligliv«. Ialt 44 artikler har det blitt av 37 forfattere. Selv med redaksjonens oppdelings-prinsipp kunne, etter min vurdering, verket ha vunnet på færre artikler, der man i enda større grad enn nå hadde lagt fugleper-

spektivet på den danske hverdagen. Ett eksempel: Det blir noe kunstig å lese om dansk språk og språkbruk i tre ulike kapitler af samme forfatter. Kapitlene er i og for seg opplysende og gode, men ett kapittel om språkutvikling ville ha kunnet gi en mer syntesedannende framstilling. Dette burde være spesielt viktig siden det er snakk om et oversiktsverk. En viss generell svakhet er derfor en noe for sterk fragmentarisering av framstillingen.

Et spørsmålsteget vil jeg også stille ved framstillingen af yrkeslivet i dagens Danmark. Det er forståelig at primærnæringer som landbruk og fiske får egne artikler for å kunne vise den radikale forandring som næringsstrukturen har gjennomgått. Det er videre nyttig og positivt at arbeidere, håndverkere og funksjonærer har fått egne artikler. Men jeg stiller meg undrende til at serviceendringen inkludert en stor offentlig sektor ikke har fått en selvstendig behandling. Det samme gjelder de selvstendig næringsdrivende. Riktignok er disse yrkeskategoriene representert i et nyttig kapittel om livsformer (Anette Vasström: Det forskjellige liv – eksempler på livsformer, bd. 1). Men med tanke på den betydning disse yrkene har, ville det ha vært naturlig med en grundigere behandling. Og kanskje kunne det ha vært på sin plass med en egen framstilling om den relativt store gruppe arbeidsløse som på mange måter står fram som en egen »yrkesgruppe«, spesielt i de senere tiårene.

Når disse litt undrende innvendingene er framsatt, må det også understrekes at de fleste innfallsvinkler er valget på en måte som virkelig kaster lys over den danske hverdag. Framheves må artiklene om ferieliv, om bogformer, der de unge har fått en egen omtale, innvandrere, mediesamfunnet, billedkunst i hverdagen, forbrukssamfunnet og barns forhold. Her

kommer det fram mange gode observasjoner som setter det moderne menneskets hverdag i perspektiv.

I en kort bokmelding vil det være umulig å si noe om hvert af de 44 bidragende. Med så mange ulike bidragsyttere sier det seg imidlertid selv at det blir noe forskjell på bidragene. F. eks. vil leserne møte rent deskriptive, nesten kåserende framstillinger (f. eks. Lørn Piøs »Overtro«) og klart problematiserende og analytiske artikler (f. eks. Bjarne Kildegaards »Køn, klasse og forkledning«). Dette gir bøkene en spennvidde som totalt sett kan sies å være positivt.

Et gjennomgående trekk er en utstrakt bruk af erindringer, også egne erindringer og iakttagelser. Forfatterne bruker intervjumateriale for å illustrere de fenomen som omtales. Dette gir framstillingen liv og menneskelig nærhet. Samtidig ligger det alltid en fare i å skape generaliseringer på et noe spinkelt grunnlag.

Det er alltid vanskelig å framstille forhold der man er engasjert både som menneske og forsker. Av og til sitter leseren igjen med et inntrykk af at det danske hverdagslivet har funnet en ideell form på 1980-tallet. Slike inntrykk fester seg når enkelte forfattere avfeier fenomen og holdninger f. eks. 1950-tallet som »bornerte« eller på annen måte stempler tidligere tiders løsninger på en negativ måte. Det er selv-sagt ikke mulig og heller ikke ønskelig å tilstrebe en fullstendig verdinøytral analyse av kulturelle fenomener. Men man opnår heller ikke særlig opplysende kulturforståelse ved å opphøye seg og sitt ståsted som et ideal, sammenlignet med tidligere tider. Det ligner mer på kulturpolitisk misjonering enn på kulturanalyse.

I den store sammenhengen er imidlertid mine innvendinger marginale i forhold til den nytten verket gir og den store mengde informasjon som forfatterne bidrar med. Spesielt vil jeg framheve en god og utfyllende bruk af illustrasjoner, både foto, tegninger og figurer. Ofte er det tale om mer enn bare illustrasjoner fordi tekstene kan inneholde viktig og utfyllende informasjon.

Et positivt trekk er den kommenterende bibliografi til hver enkelt artikkel. Der

får leseren nærmere orientering om grunnlagsmaterialet for den aktuelle framstillingen. Indeksen derimot er noe knapp og burde ha vært fyldigere for å kunne yte informasjonsmengden større rettferdighet.

Alt i alt er »Dagligliv i Danmark i vor tid« et viktig tilskudd til den nordiske faglitteraturen om hverdagskulturen. Det neste burde kanskje være et sammenlignende nordisk verk, der man kunne få fram likheter og forskjelle på det nordiske kulturområdet når det gjelder hverdagskultur.

Magne Velure

Karsten Sejr Jensen:

Trolddom i Danmark 1500–1588

København, Forlaget Nordisc, 1988. 167 s., ill. ISBN 87-88619-81-8. Kr. 180,-.

Bogen er et stort, men stramt disponeret historiespeciale fra Københavns Universitet. Specialet behandler såvel kirkens som de verdslige myndigheters og samfundets holdninger til fænomenet trolddom i 16. århundrede.

Enkelte rettelser er foretaget, som det fremgår af bogens forord, men nogen egentlig bearbejdning med henblik på udgivelsen har ikke fundet sted. Ærgerligt nok! Eksempelvis savnes der nemlig en egentlig metodediskussion af det store kildemateriale, som ligger til grund for undersøgelsen. Dette præsenteres uden stillingtagen til, om kernematerialet – de velbevarede helsingørske tingbøger – uden videre kan suppleres med stof fra bl. a. lokalhistoriske årbøger af svingende lødighed.

Ikke desto mindre er udgivelsen velmodt, for bogen er en af de bedste fremstillinger af trolddommens Danmarkshistorie.

Med visuel kraft formår Karsten Sejr Jensen at fremmane billedet af en for os i dag sær og fremmedartet fortid, hvor fornærmelser smertede mere end en dragt prygl. Og netop ordet var heksens våben. Heksen lovede ondt, og når ondt før eller siden indtraf, så ansås heksens skadevoldende hensigt og handling for bevist. At Djævelen skulle have haft en finger med i spillet, afviser Karsten Sejr

Jensen som »noget påklistret og uessen-tielt i trolddomsprocesserne«. I et samfund, hvor de mange konstant balance-rede på sultegrænsen, havde anklagerne simpelthen brug for trolddomsprocesser-ne, når ellers uforklarlige katastrofer skul-le forklares: Vanskæbne, sygdom og pludselig død. Heksen blev en synde-buk. Hun – og i sjældnere tilfælde han – havde en »enhedsskabende funktion«. Den bag-vedliggende teori er således en Durk-heim'sk funktionalisme.

I Karsten Sejr Jensens hænder bliver den et redskab, der sætter ham i stand til at spinde tro, overtro, jura og økonomi sammen til én tråd.

Henrik Stevnsborg

Ed. Alan Klitgaard: Politikens Folkemusik Leksikon

Den ny folkemusiks navne gennem 30 år. København, Politikens Forlag, 1989, 280 sider, ill. ISBN 87-567-4209-9. Kr. 199,-.

Politikens nye folkemusikleksikon, der udkom i januar, imødekommer et gam-melt behov for et grundigt, populært op-slagsværk på dansk om den nye danske og internationale folkemusik. Folkemusik-elskere, forskere og mediefolk vil her kun-ne finde et væld af nyttige oplysninger om navne, plader og tendenser inden for det-te store og svært afgrænsbare område. De fyldige diskografier ved hvert opslag (i vid udstrækning udarbejdet af bibliotekar Anni Lehmann Andersen) er en vigtig del af bogen, og selv om arbejdet med vær-ket har strakt sig over en årrække, er ak-tualitetsgraden høj. Plader og navne helt op til deadline 30.9.1989 er kommet med.

Alligevel sidder man efter gennemlæs-ningen af leksikonet tilbage med lidt blandede følelser. På den ene side giver det et solidt og meget detaljeret overblik over den nyere anglo-amerikanske folkemusik i allerbredeste betydning – fra traditionelt violinspil i Appalacherne til folk-punk i London og skotsk-spillende danskere. På den anden side er der en mærkelig skævhed i prioritering og emnevalg. Alan Klitgaard har fra sit udsigtspunkt i det østlige Danmark rettet kikkerten mod vest. Med i synsfeltet er så kommet dan-

ske musikere og grupper kendt fra medier og koncerter, den eng./skotsk/irske/bre-tonske og den nordamerikanske folkemu-sikrevival, og hvad deraf fulgte. Kikker-tens synsfelt er også så bredt, at det har ramt den latinamerikanske verdens kendt-este navne (ved Jens Lohmann). Men fra udsigtspunktet i Danmark er søgefeltets kegle alligevel så smal, at kun få svenske og endnu færre norske musikere er kom-met med. Fra det øvrige Europa er det kun få spejlinger, der har ramt kikkertens linse, og Finland, Syd- og Østeuropa og Balkan ligger næsten helt bag horison-ten. For slet ikke at tale om Afrika og Asien. Lidt statistik: Af leksikonets ca. 450 opslag (grupper eller enkeltpersoner) er de ca. 150 eng./skotsk/irsk/bretonsk, de ca. 120 nordamerikanske og de ca. 115 danske. Til det øvrige Norden er der kun blevet plads til ca. 25 opslag, til resten af Europa kun knap 20. Mange af musikerne fra den engelsktalende verden kan man finde både som enkeltopslag og omtalt i forbindelse med de forskellige grupper, de er indgået i. En vis sanering her til for-del for flere opslag fra Norden og det øvri-ge Europa havde bragt leksikonet bedre i balance. Et meget nyttigt navneindeks bag i bogen gør det nemlig muligt at finde frem til musikere, også selv om de ikke har deres eget opslag.

Leksikonets skævhed begrundes i for-ordet med at »den direkte inspiration for de første generationer af revival-musike-re i stort set alle de lande, der har oplevet en revival, var den amerikanske og sene-re den britiske og irske revival« (s. 3) – et synspunkt der også videreudvikles i leksi-konets korte, men udmærkede historiske indledning, der følger udviklingen fra den amerikanske revival i 30'erne frem til Danmark i dag. Alligevel virker bogens prioritering skæv. Nogle eksempler:

Den amerikanske revival får en glimren-de og mange gange overlappende dæk-ning i opslag som Lomax, Seeger-fam-ilien, Leadbelly, Guthrie, New Lost City Ramblers, Elliot, Dylan. Den svenske »fol-kemusikvågen«, som også har haft stor indflydelse på det danske folkemusik-miljø, berøres derimod kun i ganske få opslag (f.eks. Ståbi). Mens en lang række af ældre amerikanske traditionsmusikere

får en god behandling, har ingen af den svenske folkemusiks traditionelle inspirationsfigurer selvstændige opslag. Store igangsættere som Dalar-spillemanden Knis Karl Aronsson og nyckelharpebevægelsens mentor Eric Sahlström er nævnt i bisætninger, Páhl Olles og Røjás Jonas og deres skoledannende sammen-spil omtales ikke, ej heller en stor og inspirerende balladesangerske som Svea Jansson.

Det skotske indsamlingsarbejde er behandlet i opslag som Henderson, Robertson og Stewarts of Blair, mens inspirationen fra en dansk indsamlingsgigant som Evald Tang Kristensen ikke er nævnt med ét ord. Det virker også skævt at finde en række gode opslag på den fransk-amerikanske cajun- og zydeco-musik i Louisiana, mens det særdeles livskraftige norske folkemusikmiljø kun får sølle fem opslag. F.eks. skal en markant norsk spillemandsprofil som Knut Buen findes under omtalen af violinspilleren Tom Anderson fra Shetlandsøerne. Og omtalen af 70'erne fornyede interesse for folkedans i Danmark finder man under opslaget Rod Stradling (central figur i den eng. danse-revival).

Den amerikanske old time, country og bluegrass musik er meget fyldigt dækket, mens balkanmusikken, som også har mange dyrkere i Danmark, næsten kun er omtalt i forbindelse med danske grupper som Urte og Bazaar. Af ældre danske traditionsbærere er kun Ewald Thomsen og Ingeborg Munch med, mens plademarkedets mange visesangere fra Trille til Fisker Thomas, fra Dissing til Sebastian alle er fyldigt omtalt.

Leksikonets begreb »ny folkemusik« er uhyre bredt og omfatter alt fra traditionel banjo til Savage Rose. I forordet og i mange af artiklerne argumenterer Klitgaard godt for, at det hele hænger sammen. For en populær brugs-bog er det bestemt også bedre med rummelige definitioner end smalle, men det er synd, at så få af de nordiske traditionsmusikere, der har været en inspiration for den ny folkemusik, har fundet plads i bogen.

For den, der som Klitgaard har ørerne og interessen rettet mod vest, dækker Politikens Folkemusikleksikon et længe

næret behov. Den, der også lytter i andre verdenshjørner, har fået en nyttig håndbog, men mangler stadig et dækkende folkemusikleksikon på dansk.

Hans Peter Larsen

Eske K. Mathiesen:

Den latterlige folkemindesamler

109 sider, illustreret. Nr. 18 i serien Studier fra Dansk Folkemindesamling. Udgivet af Foreningen Danmarks Folkeminder, København 1989. ISBN 87-87897-82-2. Normalpris: kr. 80,-. Medlemspris: kr. 40,-.

Enhver der har beskæftiget sig seriøst med folkeminder véd, at udenforstående ofte finder det komisk, at man samler på den slags. Den latterlige folkemindesamler er da også blevet, om ikke en *stock character* som Den bedragne Ægtemand og Den stortalende Soldat, så i hvert fald mål for tre spidse penne i dansk litteratur: Knud Valløe *Emte-Jægerne* (1861), Vilhelm Grønbechs *Sejers fra Variager* (1940) og Peter Seebergs *Drømmen om folket* (1975–76) byder alle på geskæftige folkemindesamlere, som ikke aner hvor latterlige de selv er. Eske Mathiesen lader dem alle tre passere revy i sin fine lille bog, men opholder sig længst og kærligst ved Grønbechs Stakkelsen-figur. Under udforskningen af ham træder Grønbech selv langsomt frem fra baggrunden, indtil han til sidst dominerer scenen.

Stakkelsen er latterlig i hvert fald på tre måder. En af dem er hans akademiske ambitioner, som i Variager-boernes øjne ikke blot er fremmedartet, men også komisk – her er det Grønbechs dobbelte erfaring fra den lille provinsby og fra det københavnske akademikermiljø, der er drivkraften. Stakkelsen snakker begejstret om sin forskning, og Variagerboerne lytter pænt, men ryster i det stille på hovedet. Den anden er hans totale mangel på forståelse for det samfund han driver sin »feltforskning« i, han gør hvad folkemindesamlere havde gjort i hundrede år før ham: samler »ting« uden at interessere sig det mindste for deres betydning for de mennesker der skaber og bruger dem – her er det Grønbechs fremsynde kritik

af sin samtids folkemindeforskning, der kommer til udtryk; i virkeligheden er det svært i dag at se *hvor* fremsynet Grønbech var, for han sagde det som alle folklorister begyndte at sige en generation senere. Den tredje side af Stakkelsens latterlighed er hans »eksotiseren« af de mest dagligdags småting, ordsprog og talemåder. Hele vejen insisterer han på at få deres oprindelse forklaret, og han lægger dem ind i et betydningsunivers, der er lige ved at få hans »informanter« til at føle sig fremmede for sig selv.

Bag det alt sammen mærker man den fundamentale oplevelse hos Grønbech af modsætningen mellem det gammeldags liv i provinsbyen, hvor alle, selv de anerkendte afvigere, lever og ånder i samme traditionelle kulturform, og det moderne og ekspansive, men splittede storbyliv. Stakkelsen er eksponent for en kulturmodsatning han ikke selv fatter en smule af, derfor er han latterlig. Eske Mathiesens undersøgelse stiller det ubehagelige spørgsmål, om vi er blevet kloge siden.

Bengt Holbek

Holger Rasmussen: Gammelt dansk tin

Kandestøberne og deres arbejder. København, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1987, 128 sider, rigt illustreret. ISBN 87-17-05524-5. Kr. 198,-.

Holger Rasmussen indleder sin bog om gammelt tin med at placere den som et led (måske et af de sidste) i rækken af danske museumsfolks publikationer af »danske håndværkeres produkter og bestemmelsen af deres mestermærker«. Mestermærkerne har han selv tidligere publiceret i »Danske tinmærker«, 1983, og her præsenterer han så produkterne, og han lægger vægt på, at der er tale om en kulturhistorisk fremlæggelse, ikke en kunsthistorisk, hvilket betyder, at dagligdagens brugsting er medtaget – i det omfang de er bevaret. Udvalget i billeddelen af værket, som omfatter ikke mindre end 171 illustrationer, er produkter, som kan henføres til danske mestre inden for det nuværende Danmarks grænser – før ca. 1900.

Det er en velkomponeret bog, hvori der først gøres rede for tidligere litteratur om emnet. Derefter kommer kapitaler om kandestøberfaget og dets organisation, og – på grundlag af skifter – for værkstedets indhold. Selve arbejdsgangen og fagets teknik omtales kun ganske kort, på grundlag af et par håndbøger fra første halvdel af 1800-tallet.

Efter disse indledende kapitler, kommer så »Katalogdelen«, der, som omtalt, omfatter 171 illustrationer, ordnet efter funktion og ikke kronologisk efter stil. Det er kirketin, laugstin, bordtin, køkkentøj, skrivetøjer, tallerkener som skydepræmier, legetøj og sanitet.

Hvert afsnit indledes med nogle generelle oplysninger om gruppen, og til hver illustration er der en udførlig beskrivelse, omfattende også mester- og lødighedsstempler.

Konservator Karen Stemann Petersen fra Nationalmuseets bevaringssektion har beriget bogen med et kapitel om »Opbevaring og vedligeholdelse af tingenstande«, som det nok er værd for tin-ejere at læse.

Bogen afsluttes med registre: navne, steder, stikord og ordforklaringer.

Og skulle nogen undre sig over, hvordan man kan støbe tyndvæggede tinsager i de forme, der er gengivet på fotografiet side 27, kan anmelderen for egen regning tilføje, at der er fordi billedet kun viser halve forme: underdelene af sandsten. Overdelen til sådanne forme er drejet i træ og udgør den kerne, som gør, at skålene bliver hule. Nogle få af den slags har faktisk overlevet fra det i øvrigt uddøde fag.

George Nellemann

Knud Prange:

Lokalhistorie – en håndbog

København, Dansk Historisk Håndbogsforlag, 1989. 256 sider, ill. ISBN 87-88742-38-5. Kr. 188,-.

Knud Prange:

Mit navn er Jensen

En bog om slægtsforskning, København, DR's Forlag, 1989. 56 sider, rigt ill. Bestillingsnummer 66-89 52 02. Kr. 98,-.

Knud Prange har i det forløbne år udsendt to nyttige håndbøger – især for amatørhistorikere, men så sandelig også nyttige for professionelle. Den store af dem, om lokalhistorie, er både en bog om lokalhistoriens historie og en vejledning for folk, som vil drive lokalhistorie selv. Begrebet lokalhistorie optager forfatteren meget – måske mere end den ivrige, som gerne vil i gang, har brug for – og synes man det, kan man springe hen til det kapitel, som hedder »Om at komme i gang«, for dér er der noget at hente. Man føres gennem såvel elementære sager som tekstbehandling, databaser og notatteknik som mere teoretiske afsnit om kritik, metode og kildetolkning.

Tyngdepunktet i bogen er den meget grundige gennemgang af de eksisterende typer af kilder og hvor de kan findes, således er der en redegørelse for arkivvæsenets opbygning og de mange hjælpemidler – ikke bare de offentlige, men også de private arkiver og de samlinger af arkivalier, som kan findes på museer og universitetsinstitutter, er med.

En stor del af bogens illustrationer er, naturligt nok, eksempler fra arkiverne eller deres registraturer, men der er også direkte brugbare sager, som et håndskrevet, gotisk alfabet, der står i afsnittet om, hvordan man lærer sig at læse arkivalier skrevet med det; og det er jo ganske mange.

Den mindre bog, en af Danmark Radios, er det en fornøjelse at blade og læse i. Den er grafisk meget kønnere end den helt traditionelle håndbog, og spækket med fine eksempler på både originalmateriale og den måde, man mest praktisk skriver det ud på. Den indeholder f.eks. en stor, udfyldt anetavle som man kan gå lige til med det man allerede ved om forældre og bedsteforældre og gå videre med, efterhånden som man, vejledt af instruktionerne i brugen af bl. a. kirkebøgerne, finder frem til data om sine 8 oldeforældre og 16 tip-oldeforældre.

»Mit navn er Jensen« indeholder naturligvis de samme oplysninger som håndbogen om arkivvæsenet, men den går videre på netop det personalhistoriske område ved også at henvise til, hvordan man finder ud af, om der allerede er

skrevet om den slægt eller de personer, man leder efter. Her er f.eks. Frederiksberg Kommunebiblioteks Katalog over Genealogisk Samling en uhyre nyttig henvisning: Her findes over 1800 titler på stamtavler o.l.

Begge bøger har gode litteraturhenvisninger, håndbogen naturligvis flest, nemlig 479, sagligt ordnede, som der med nummer henvises til fra teksten, således at de umiddelbart fungerer som en uddybning, hvis man vil videre med emnet.

Det er to gode – og lettilgængelige – bøger, og man skal måske ikke mindst takke Prange for, at han også gør omhyggeligt rede for, hvordan man laver fejl og kommer på vildspor.

George Nellemann

Axel Steensberg & Grith Lerche:

Danske bondemøbler. Bd 1-2.

Nyt Nordisk Forlag, København, 1989. I alt 460 s. med 615 ill., heraf 152 i farve. ISBN 87-17-05976-3. Kr. 678,-.

I 1949 udsendte Axel Steensberg Danske Bondemøbler, en banebrydende publikation med ikke mindre end 466 illustrationer, heraf 8 i farve. Det sidste var imponerende, ikke mindst dengang. I bogen fremlagdes det rige materiale, der henlå mere eller mindre upåagtet i museer og hos enkelte samlere. Samtidig gjordes der opmærksom på, at her var et emne, der kunne og burde opdyrkes, inden resterende gamle bondemøbler blev afsyret, sandblæst eller hugget til pindebrænde.

Bogen vakte interesse, og interessen holdt. I 1964 udkom 2. udg., forøget med et ark. Nu var bogen standardværket om danske bondemøbler. I 1973 udkom 3. udg., atter forøget med et ark, hvori Ole Alkærsig skrev om bevaringen af malede møbler.

4. udg. foreligger nu. Den indeholder ikke alene hovedparten af, hvad der stod i de tidligere udgaver, men den er øget med 152 sider i forhold til 3. udg., hvorfor værket er blevet delt i 2 bind. Men vigtigst er, at antallet af farvebilleder er blevet sat op fra 12 til 152, en virkelig gevinst, da de fleste bondemøbler er dekorerede, hvad

der er umuligt at vise tilfredsstillende i sort-hvidt. Det skal tilføjes, at farvefoto-grafierne er mesterlige (Niels Elswing), og at trykket er ligeså (Poul Kristensen). Dertil er kommet 20 opmålinger af udvalgte møbler, at Ole Alkær sig har øget sit afsnit med en artikel om malingens teknik, udarbejdet sammen med Arne Bäck, samt at alle tekstafrsnit og billedtekster er så fyldigt resumeret på engelsk, at det snarere må betegnes som en forkortet oversættelse. Den engelske tekst er endda flere steder mere oplysende end den danske.

I den ny udgave er der lagt stor vægt på at finde frem til menneskene bag de navne og navnebogstaver, der findes på møblerne. I forbavsende mange tilfælde er det lykkedes. I enkelte tilfælde med et endnu mere forbavsende resultat. På en kiste står *Hans Lavrsen 1593*. Han viser sig at have været biskop i Ribe, svigersøn af reformatoren Hans Tausen og selv svigerfader til historikeren Anders Sørensen Vedel. Tycho Brahe har været i hans hjem. Ikke netop bondemiljø, men kisten endte da til sidst på en gård.

Den ny udgave er som de tidligere ind-delt i afsnit efter møblernes art, altså om borde og bænke, om stole osv. Sidste afsnit handler om ure og er værkets svageste. Det kunne uden skade have været udeladt ligesom tidligere udgavers afsnit om manglebrætter. Men det kunne også have været suppleret op ved et besøg i urmuseet i Den gamle By. Tilsvarende kunne Waagepetersens bog om danske borgerlige møbler have været udnyttet. Den findes end ikke i litteraturfortegnelsen, selvom det er møbler, der er behandlet i begge værker, endda med forskelligt resultat.

Den ny udgave har Grith Lerche som medforfatter. Det har medvirket til, at værket er blevet så hurtigt færdigt og har fået så stort et omfang og så fuldendt et udstyr. Ikke mindst kan man glæde sig over billedgengivelserne. Det er muligt at studere detaljer. Det er så meget vigtigere, som hovedparten af møblerne er fra Nationalmuseets bondesamling, der i 1988 blev lukket og pakket væk. Lokalerne skal bruges til administration. Må den ny udgave medvirke til, at samlingen – en

af Europas bedste – snarest blive genopstillet.

Men uanset medforfattere m.v. er værket stadig Steensbergsk. Anmelderen har i et halvt århundrede arbejdet for, sammen med eller i nærheden af Steensberg og kan til fulde bekræfte, at han er igang sætteren, inspirerende, meget vidende, kombinerende og udfordrende (indtil det øretæveindbydende) samt ikke at forglemme utroligt energisk og veloplagt, kort sagt en manipulator af rang. Således også i dette værk.

Udfordrende? Tag f. eks. bondemøbler. Steensberg har i mere end 50 år beskæftiget sig med begrebet, men se om han har defineret det. Skal man lave en definition ud fra alt det, der medtages i udgaverne, må det blive, at et bondemøbel er et møbel, der har været anvendt i en bondegård eller i et husmandshjem. Ganske uanset hvem det oprindeligt er lavet til. Dog ikke, hvis det har været lavet til kongehus og adel, så er det ikke et bondemøbel, uanset om det siden har været brugt i generationer på en bondegård. Men at det er lavet til en bisp, en præst eller en købmand i byen gør ikke noget, blot det er endt på landet. Synspunktet er inkonsekvent, men har vist sig frugtbar, så hvorfor bekymre sig om subtile distinktioner.

Der er andre steder, hvor anmelderens hjerne ikke kan komme på omdrejningstal med Steensberg. F. eks. kan anmelderen ikke se, at det er sandsynliggjort, at stenborer Jens Larsen ved Frederiksværk har lavet stolene fig. 108-09, selvom hans broders forbogstaver står på den ene. Eller at stolemager Jens Beck i Køge har lavet stoleryggen fig. 114, og at denne er prototypen for Jersiestolene, selvom stoleryggen er fra 1806, og dens første ejer boede i Hundige. Eller at snedker Jens Madsen boede i Knæsted og der lavede skabet fig. 367, selvom der står JMK i en kartouche på gesimsen. Men det skal nok vise sig, at Steensberg har ret. Måske kunne protokollerne over amt mædnes bevilling til håndværkere, der ønskede at nedsætte sig i landdistrikterne, have løst nogle af problemerne. Men de synes ikke anvendt.

Endelig skal det bemærkes, at den smukke røde kiste fig. 175 med malede

beslagimitationer og blomsterkranse med roser, tulipaner og viltre bånd med bogstaverne IHS SPD og årstallet 1672 næppe er fra Chr. V.s tid. Medmindre stilhistorien bliver revideret. Men dette er ligesom tidligere anført kun småindvendinger, fremført for at vise, at anmelderen allerede har læst værket.

1949-udgaven af Danske Bondemøbler betød et kæmpeskridt fremad i udforskningen af danske bondemøbler. 4. udgaven, 1989-udgaven eller 2 binds-udgaven, betegner et lige så stort skridt fremad i forhold til de tidligere udgaver. Man må ønske, at den hurtigt vinder udbredelse, såvel herhjemme som i udlandet, således at de to bind snart følges op af et tredje bind, der medtager bondemøblerne i de museer, der ikke er kommet med i denne udgave.

D. Yde-Andersen

Finn Grandt-Nielsen,

John L. Laurberg:

Forbryderbilleder 1867–1870

Optaget af fotograf E. Rye i Odense. Udgivet af Mammes Bogtrykkeri A/S, Odense 1989, i samarbejde med det byhistoriske museum Møntergården. I kommission hos Forlaget Skippershoved, 62 s. Ill. ISBN 87-983162-2-2. Kr. 88,50.

Fotografiets 150-års jubilæum er anledningen til denne lille bog, der præsenterer 45 »mistænkelige personer«, som i årene 1867–1870 blev fotograferet for Odense politi af byens førende fotograf Emil Rye. Han havde fra 1865 atelier i Overgade 11.

Fotografierne kommer fra Møntergårdens billedsamling, hvori findes to albums med Odense politis optagelser af næsten 700 kriminelle personer fra årene 1867–1878. Portrætterne er i det gængse visitkortformat, og i alt 158 af dem er taget af fotograf Rye, der forlod Odense i 1870. Hvert af de 45 udvalgte portrætfotografier ledsages af en billedunderskrift med personens navn, alder, stilling, fødested, forældre og signalement, samt en lidt længere tekst, der ud fra justitsmyndighedernes protokoller og andre kilder fortæller historien om, hvorfor den pågældende blev fotograferet af politiet.

Bogen giver et rystende billede af en gruppe mennesker, som er kommet i konflikt med loven og straffes strengt for deres »forbrydelse«. Mange var fattige tilflyttere fra landet, som forsøgte at klare sig i den stærkt voksende købstad. De fleste blev straffet for tyveri, også selvom det stjalne var af ringe værdi. Det gælder for eksempel den arbejdsløse smedsvend Hans Christian Torp, som »havde tilvendt sig et løst liggende Rendestensbræt til en Værdi af 2 Mark, som han agtede at benytte til Brændsel«. Han fik 8 dages simpelt fængsel. På fotografiet ser vi Hans Christian Torp iført en slidt stortrøje stirre vredt mod fotografen.

I det hele taget virker kombinationen af de udtryksfulde portrætter og de nøgterne referater af sagernes forløb meget stærkt på læseren, og bogen vil blive stående som en nærgående og nyttig visualisering af dansk socialhistorie.

Men Emil Ryes gode portrætter af »mistænkelige personer«, fotograferet i deres daglige tøj, kan måske også bruges til udfyldning af lakuner i dragtens historie. Sådan har man i Norge udnyttet en tilsvarende samling »forbryderbilleder«. I Norsk Folkemuseums Billedsamling findes 121 fotografier af mænd og kvinder fra Buskerud amt, som sad i varetægt eller fik straf i årene 1868 til 1871. Samlingen stammer fra en skrivepult, som i 1919 kom fra Drammen, hvor den havde stået på kontoret hos fylkesmanden for Buskerud amt, som havde overopsyn med byens fængsel og arresthus. 46 af billederne viser mænd fra Drammen, og på grundlag af disse 46 portrætter har Anne Kjellberg i »By og Bygd« XXXII (1988) skrevet om »Mannsdrakt i Drammen i 1860-årene. Moteplagg-hverdagstøj«. Hun gennemgår annoncematerialet og sammenligner derefter med det tøj, der ses på fotografierne. Men hun lader fotografierne tale direkte og mændene forblive anonyme. Det er en modsat indfaldsvinkel af den, der er brugt i Odense. Men Finn Grandt-Nielsen har med sin lille jubilæumsbog gjort opmærksom på et fremragende kildemateriale, som ikke tidligere er blevet brugt i dansk etnologisk forskning.

Ib Varnild

Lisbeth Holtse:
En fynsk hjulmagers dagbog
1813–1833

Analyse og Tekst. København, Landbohistorisk Selskab 1989. 216 s., ill. ISBN 87-7526-089-1. Kr. 188,-.

For Landbohistorisk Selskab er udgivet en del bondedagbøger fra 1700- og 1800-årene, hovedparten heraf med gårdmænd som dagbogskrivere. Men bondebefolkningen rummede andre kategorier: håndværkere og husmænd, med de to erhverv som oftest forenet i en og samme person simpelt hen for at kunne klare dagen og vejen. Det er en sådan skæbne, der behandles i den foreliggende bog, der skiller sig klart ud fra de øvrige publicerede bondedagbøger, først ved at dagbogens forfatter Hans Nielsen både er husmand og hjulmager og derudover en særdeles aktiv spillemand. Men hvad der gør dagbogen exceptionel er, at han begyndte at føre den, da han blot var 18 år gammel, og fortsatte dermed til sin tidlige død af tuberkulose i 1833. Optegnelserne giver derved et interessant indblik i den unge ugifte karls verden, og ungkarl forblev han lige til sit 35. år.

Udgiveren af dagbogsteksten er etnolog fra instituttet i Brede, hvor hun for sin magisterafhandling udarbejdede en indgående analyse af dagbogsoptegnelserne. Det er denne afhandling, der ligger til grund for den første halvdel af bogen, som er et fortræffeligt eksempel på det udbytte, der kan hentes af ny viden om bondesamfundet. Desuden giver den en yderst nyttig baggrund for forståelsen af selve optegnelserne. Analysen behandler det økonomiske grundlag i landbrug, hjulmageri og spillemandsvirksomhed. Det sociale netværk udtrykt gennem slægtskab, naboskab, fester og selskabeligt samvær, og her opereres med et stort materiale, for ikke færre end ca. 550 personer er omtalt i dagbøgerne. Så behandles sådanne emner som tiden, evigheden, døden og kærligheden og endelig sluttes af med Hans Nielsen og hans verden.

Hans Niensens lille verden er hjemmet og sognet, henholdsvis et hus udflyttet fra landsbyen Gerup og Brahetrolleborg sogn. Med centrum i hjulmagerhuset

fandtes en kundekreds med en radius på ca. 10 km. Den inddrog Fåborg, som var en vigtig plads i økonomien og øerne syd herfor: Bjørnø, Lyø og Avernakø. Hovedparten af hans personlige kontakter findes ligeledes i dette område, og det er disse kontakter, som tegner et så fascinerende billede og som gør optegnelserne så værdifulde. Kontakten sker i stort omfang gennem fester og selskabeligt samvær. Folkene her på Sydfyn har været rigtige selskabsmennesker, der benyttede enhver lejlighed til at holde gilde, familiemæssigt ved barsler, bryllupper og begravelser, ved arbejdsafslutninger som høstgilder og smedegilder og endelig ungdomsgilder som karle- og pigegilder, julelege og fastelavngilder. Hans Nielsen deltager i de fleste, i mange tilfælde som spillemand, og selv om hans notater er kortfattede, giver de samlet en værdifuld viden om den rolle, sammenkomsterne har spillet.

Det har været en fornøjelse at læse bogen, som også præsenterer sig smukt.

Holger Rasmussen

Eiler Worsøe:
Jonstrup Vang

(Historien om et skovlandskab fra middelalder til nutid.) Skippershoved forlag, 1988. 99 sider, ill. ISBN 87-89224-02-7. Kr. 68,- indb.

Der tales jævnlige om, at det danske landskab, således som vi oplever det – eller forestiller os det – i dag ikke er egentlig natur, men retteligt bør opfattes som et »kulturlandskab«, dvs. som resultatet af det indbyrdes samspil mellem på den ene side mennesket og på den anden side naturen med dens talrige og indbyrdes fint afstemte faktorer.

Mange af os er i grove træk fortrolige med denne tanke, men er vistnok alligevel tilbøjelige til at betragte det enkelte landskab som mere statisk end godt er. Poetiske naturer erindrer os ganske vist tidvis om, at hvor kornet i dag bølger med 40 fold, dér bredte lyngen – eller måske vide enge og moser – sig for blot 150 år siden, og vi véd også, at det moderne landskab med dets spredt liggende gårde har

en ganske anden karakter, end det havde, dengang husene lå samlede i landsbyernes tætte klynge-bebyggelser.

Men det er nok for sjældent, at vi tager os tid til at fordybe os i det *enkelte* landskabs hele liv og udvikling – og dets samspil med de skiftende slægters virke – flere hundrede år tilbage i tiden. Mange af os vil også tænke, at det slet ikke vil kunne lade sig gøre.

Og så viser en bog som denne, at det *kan* gøres! Men også at det naturligtvis kræver en kombination af meget omfattende arkivstudier – og nøje studier i marken på alle årstider af de mange svage spor, der for det trænede øje overraskende nok viser sig stadig at stå bevaret i landskabet.

Disse studier skal så bagefter følges op at et arbejde, hvor man, efter nøje afvejning af logik og fantasi, må prøve at passe de mange løse brikker sammen til en på én gang så sandfærdig og levende beretning, at læserne for en stund føler, at dette landskab – der måske i dag fremtræder som et vældigt parcelhus- og industri-kvarter, gennemskåret af motorveje og undermineret af vældige rør- og kloaksystemer, og som nu hver nat ligger badet i lyset fra tusindvis af neonlamper – engang har ligget hen som vejløse overdrev, enge, krat og lysåben skov, og været sparsomt befolket med en – i det ydre – fattig befolkning, der, i kamp med alt slags vejrlig, året rundt måtte kæmpe for at få det nødtørftigste til dagen og vejen.

Dyrlæge Worsøe, der i fritiden er ivrig botaniker og forfatter til en række botaniske studier, bl. a. vedr. overdrevets, engenes og stævningskovens botaniske og kulturelt betingede særpræg, har med den her anmeldte bog sat sig som mål at følge og beskrive et sådant konkret, mindre landskabsområdes historie fra midten af 1500-tallet og op til vor tid.

Det af Worsøe valgte landskab ligger NV for København og omfatter væsentligt mere end det nuværende Jonstrup Vang, der blot udgør landskabets omtrentlige centrum.

Worsøe støtter fremstillingen med en række gamle smukt udførte matrikel- og skovkort, der er gengivet i farver i bogen – og (for de sidste 100 år) med smukt gen-

givne sort-hvide fotos – og de tolkes alle med stor indlevelse og viden.

Heri indflettes så talrige glimt af skiftende tiders mennesker og deres vilkår, synspunkter og skæbner, således som Worsøe har fundet dem ved studiet af de mange, både trykte og utrykte kilder, som han øser af, og som han levendegør bogens fremstilling med.

Der er, som man måske kunne forvente efter titlen, altså ikke blot tale om en først-faglig studie, men snarere om et forsøg på at anskueliggøre *hvor afhængigt mennesket* tidligere var af den oprindelige natur samt af, *hvorledes denne natur* på sin side tålmodigt har søgt at tilpasse sig vore behov og særheder – indtil naturen til sidst var totalt underkuet af menneskets hensynsløse fremfærd – ja, ofte ligefrem kvalt under tykke lag af asfalt og beton.

Selv om forfatterens biologiske grundindstilling danner en tydelig undertone i hele beretningen, er den dog samtidig båret af polyhistoriens ønske om at forstå og fremlægge *helheden*.

Når dette, som her, skal ske inden for rammen af små hundrede sider og på en måde, der gerne skal kunne tale til både menigmand og specialister, vil de første måske stedvis kunne finde teksten lidt tung – og de sidste kunne føle sig fristet til at påpege enkelte, som det kan synes, lidt tvivlsomt underbyggede antagelser og konklusioner. Men begge grupper vil kunne lære meget og glæde sig over forfatterens store engagement i emnet.

Alle, der får bogen i hånden, må yderligere påskønne dens meget smukke lay-out.

Kr. Elmquist

nord-nytt 33/34: Skogen

(red. Pekka Virtanen). Nordisk tidsskrift for folkelivsforskning, udg. af Nordisk Etnologisk Folkloristisk Arbejdsgruppe, Museumstjenesten, Lyngård, 1988. ISSN 0008-1345. Kr. 110.- heftet.

Det er den almindelige opfattelse, at skoven fra naturens side ville dominere hele vort klima-område, og at de nordiske

landskaber, således som vi kender dem i dag, derfor groft set er resultatet af menneskets liv i, kamp med, og udnyttelse, mishandling og delvis rydning af disse skove.

Dette samspil er sket ad forskellige veje og med varierende hastighed i de enkelte landskabsområder. Forskellige faktorer såsom klima, jordbund, befolkningens mængde og vaner, sygdomme og krig har til skiftende tider påvirket skovens og menneskenes indbyrdes forhold – og dermed såvel skovens plads i menneskets liv og livssyn som menneskets plads i skovens liv.

Tanken om – på baggrund af et større eller mindre geografisk område – i bogform at give et bredt etnologisk indblik i dette: sammenspillet mellem skov og menneske – må derfor både være meget nærliggende og synes også umiddelbart at være meget indbydende at arbejde med.

Opgaven er dog ikke så ligetil. Emnets mægtige vidde gør det vanskeligt på én gang at belyse dets mange aspekter og samtidigt at samle disse til en rimelig organisk helhed. Dette bliver naturligt desto vanskeligere, desto større det geografiske område gøres.

Det er nærliggende at antage, at det her fremlagte forsøg er inspireret af et i bogens slutning kort (og godt) refereret seminar, arrangeret af Finlands Akademi i Helsingfors i 1986 over emnet: »Skogen i Finländarnas liv«.

Temaet, der – når det er taget op i denne skriftserie – vel må anses at være modificeret til *Skoven i det nordiske menneskes liv*, er valgt belyst gennem 19 enkeltstående artikler, hvoraf de 10 berører finske forhold.

De valgte emner spænder eksempelvis fra ældgamle karelske besværgelser af skovens kræfter til de nyeste »industri-teknologiske dokumentationer« – fra skiftende folkestammers møde i Finlands skovland til den moderne landskabsfrednings etnologiske muligheder – fra den russiske skovs naturvæsener til skånsk tøndehåndværk i de seneste par hundrede år – og fra en finsk herregårdspark i forrige århundrede til den moderne finske borgers opfattelse af sommerhuset i

»vildmarken«. Der findes (kun) én dansk artikel, kaldet »Myterne om skovens folk«, og den handler om kulsvier-næringen i Nord-sjælland.

Artiklernes indbyrdes placering i bogen er lige så springende, som det gjorde udvalg af emner. Den læser, der måtte føle lyst eller trang til at gøre et forsøg på at samle indtrykkene til en helhed, kommer derfor på en vanskelig opgave. I den redaktionelle indledning er det da også antydet, at emnets mægtige omfang er anset at udelukke sådant.

Artiklerne fremtræder også meget forskellige i henseende til stoffets behandling. Nogle er skrevet med både stor baggrundsviden og indlevelse, og disse forfattere sørger også for, at læsernes smagsløg kildres med korte smagsprøver, hentet direkte fra kilderne. I andre artikler synes skoven som sådan derimod at ligge i periferien af forfatterens viden og interessekreds, der snarere fremtræder som domineret af museale, sociale eller fag-etnologiske betragtninger.

Valget af illustrationer er oftest godt, men trykqualiteten er skuffende lav, og indtrykket forstyrres ydermere af det ret gennemsigtige papir. Kildeangivelse savnes i en del tilfælde, bl. a. for omslagsbilledet.

Bogen byder altså på mange gode enkeltheder, der må kunne interessere såvel den læge læser som fag-etnologen. Den ville imidlertid have vundet ved at fremtræde mere afvejet både geografisk og emnemæssig, hvorved hensynet til helheden, såvel i relation til Norden som til skoven, kunne have præget den, således som det måtte synes naturligt for et temanummer i denne skriftserie.

Kr. Elmquist

Anders Enevig: Rottekongen Cibrino

Skanderborg, forlaget Klematis 1989. 112 sider ill. ISBN: 87-7721-019-0. Kr. 168.

Cibrino går stadig lyslevende omkring på gaderne med sin lirekasse og sin blanke silkehat. Mange har haft lejlighed til at opleve hans rotter gå på line, eller hoppe ned i barnevognen på flugt for politiet.

Cirkushistorikeren m.m. Anders Enevig, som personligt har kendt Cibrino gennem en række år, har optaget hans selvbiografi på bånd – for sådan må den foreliggende bog nok karakteriseres. Anders Enevig har desuden sat sig for at kontrollere Cibrinos oplysninger, og har ved hjælp af loven om borgernes aktindsigt rekvireret journaler fra forskellige offentlige institutioner, som Cibrino har været i berøring med, og i et afsluttende afsnit tager han selv ordet, og kommenterer Cibrinos beretning. Endvidere har Anders Enevig forsket i Cibrinos slægt, og bringer en større anetavle.

Cibrino har fra begyndelsen næsten alt imod sig: dårlige opvækstvilkår og sygdom. Som følge heraf ikke ret meget skolegang, men til gengæld langvarige institutionsophold. Beretningen herom er rygende læsning. Mishandlinger af nærmest sadistisk tilsnit, og – skal man tro Cibrino – gik man end ikke af vejen for drab på dårligt stillede medborgere.

Cibrino overlevede ved hjælp af en ukuelig livsvilje og en helt utrolig initiativrigdom, som åbenbart er en del af hans sygdomsbillede, eftersom den i det kedelige journalsprog rubriceres som »hyperaktivitet«.

Han stifter bekendtskab med gøgleren Kaptajn Jenø og lærer at dressere rotter og andre upåagtede skabninger. Metoden består i at udnytte dyrenes naturlige adfærd, hvilket forudsætter et indgående kendskab til samme. Gid man dog på de institutioner, hvor han var så uheldig at blive anbragt, havde båret sig ad på samme humane måde!

Ikke underligt at Cibrino i sit hjerte kom til at huse en uudslukkelig bitterhed imod alle myndigheds personer, hvad enten de viste sig for ham i skikkelse af politimestre, skattefuldmægtige eller socialinspektører. Cibrino nøjes ikke med at vise dem sin dybe foragt, han kender til kunsten at »eksplodere« for øjnene af dem, så de kommer i tanke om alle de love og paragraffer, der kan gavne hans sag.

Hverken som gøgler eller som klient i det sociale system lægger Cibrino skjul på, at han sommetider betjener sig af det rene plat. Hans ærlighed kaster et forsonende skær over meget, men det forkla-

rer nok flere af hans kollegers lidt anstrengte forhold til ham.

Hvor går overhovedet grænsen mellem gøgl og det rene plattenslageri? At Cibrino f.eks. optræder med et loppedressurnummer, hvor lopperne ikke eksisterer andre steder end i tilskuernes fantasi, er ikke nødvendigvis plat. Chaplin optræder med nummeret i »Rampelys«. Men hvis det er dårligt udført, er det plat. Så hårde er vilkårene.

En af bogens bedste afsnit er Enevigs optagelse af en gadeforestilling – stykket sammen af flere enkelte for at give et mere dækkende billede. Enevig overlader det så til læseren selv at vurdere Cibrinos kvaliteter som gøgler, men spørgsmålet er om bogen giver tilstrækkeligt grundlag for dette. Hvordan lykkes samspillet med publikum, hvordan opfanges det han laver?

Jeg savner lidt flere »vidner« i bogen. Både mennesker, der har oplevet ham som gøgler, og »vidner« fra hans institutionsophold, der kunne supplere hans egne udsagn, og kaste lys over nogle af de forhold, der skildres i bogen. Måske kan bogen være med til at kalde dem frem.

Det er alt i alt blevet en glimrende bog om et farverigt og usædvanligt menneske, der her kommer til orde på sine egne betingelser.

Jon Vedel

Jon Vedel:

Gøglerkongen Professor Labri

København, Panoptikon, 1989. 93 sider, ill. ISBN 87-983223-0-3. Kr. 98,-.

Magister i historie fra 1981, Jon Vedel, København, har på eget forlag Panoptikon i 1989 udsendt en bog på 93 sider: Gøglerkongen Professor Labri. Prisen 98 kroner er rimelig.

Det er en nydelig tryksag med gult omslag holdt lidt i stil med professorens egne levnedbeskrivelser, som han gik og solgte uden for markedssæsonen. Trykt hos Gullander i Skjern og behagelig fri for trykfejl og med nydelig sats. Indholdsfortegnelsen mangler selv om der er en blank side foran i bogen.

Om indholdet: Jeg synes, det er en god

lille bog til pengene, og man kommer vidt omkring, hvis man læser alt med opmærksomhed og med sans for detaljen. Hvilket måske nok kan knibe, da selv korte monologer i længden har tendens til at kede. Men det er jo ikke forfatterens skyld. Jeg kan forestille mig, at det er derfor han ret systematisk har hakket professorens enetaler i småstykker og nu serverer dem indtrykket på korte linier sammen med andre citater.

Jeg nikker genkendende til flere af remserne og til en del af de Labrihistorier, som ned gennem tiden er bragt i aviser, ugeblade, bøger og tidsskrifter. Men jeg savner unægtelig kildehenvisninger til et noteapparat.

Nok handler bogen om Labri, men forfatteren gør sig umage for at placere ham i hans naturlige miljø; i det mylder af gøglere og cirkusfolk, som i professorens tid færdes på danske fest- og markedspladser. Så vidt jeg kan vurdere materialet, er miljøet omkring Labri også befolket med korrekte navngivne gøglere og lignende sære mennesker.

Jo, al den slags er i orden. Jon Vedel er hjemme i sit stof, og indenfor de givne rammer synes jeg også, at han slipper nydeligt fra formidlingen. Lidt tørt hist og her selv om vi i citatform præsenteres for alle Labris sprogblomster som f.eks. frikadellens flugt over plankeværket, Vorbasse krigshavn, kongelogen, der er foret med varmt vand og fiskelim osv. osv. Flere af ordekvilibristsens udgydelser er forlængst gået over i sproget og blevet bevingede ord. Og lytter man godt efter, kan man en sjælden gang finde reminiscenser fra professorens talemåder og ordfloam i det levende gøglerprog. Labri har skam ikke levet forgæves.

Men det kan ikke være roser altsammen. Per Arne Wåhlberg fra Norrköping anmelder bogen i det svenske cirkustidsskrift Cirkulära Notiser, nr. 5, 1989, og han skriver blandt andet: Når jag läser Vedels skildring av Labri så undrar jag om allt är sant som han berättar om Labri. Jag kan inte frigöra mig från misstanken att det nog är en del myter som återges. Källhänvisningarna saknas, vilket – enligt mitt förmenande – minskar bokens trovärdighet.

Og i lektørdtalelsen fra Indbindingscentralen slutter anmelderen: Et første forsøg på en samlet skildring af dette sammensatte menneske, illustreret med sort/hvide fotos. Intet register, ingen litteraturhenvisninger.

Punktum. Der var den igen. Ingen kildehenvisninger eller noteapparat, ingen indholdsfortegnelse og ingen litteraturliste. Hvorfor?

Jon Vedel er historiker, så han kan jo alt det dér. Og det har ikke været af hensyn til pladsen, at disse ting mangler, for bogen slutter med tre blanke sider, hvilket skulle være rigeligt.

Jeg tog overtværs og gjorde det, som vist ikke mange anmeldere gør, jeg skrev og spurgte forfatteren himself. Og han svarede hyggeligt:

Det var et valg ikke at bringe noter. I forordet har jeg antydnet, hvor jeg har hentet det meste af mit stof, og hvor jeg syntes noterne var aldeles uomgængelige har jeg flettet dem ind i teksten. Bogen skulle ikke være nogen afhandling. Jeg ønskede at skrive en »folkelig« bog, hvad jeg syntes emnet lagde op til. Jeg har solgt bogen på markeder, og har i det hele taget sigtet mod et andet publikum end det, der traditionelt læser kulturhistoriske bøger. Jeg ville hellere bruge pladsen på at give folk, der aldrig selv har haft mulighed for at opleve Labri, et første indtryk af hans remser og af, hvad man fik at se indenfor i tellet.

Sådan! Et markant standpunkt, som jeg tager hatten af for. Men havde det for pokker bare stået i bogen. Der var jo plads nok.

Anders Enevig

Anders Linde-Laursen:

Hugo Matthiessens kulturhistorie

Belysninger og baggrunde. I skriftrækken »Hugo Matthiessens Danmark«, Århus. Forlaget Hikuin 1989. ISBN 87-87270-31-1. Kr. 150.

Hugo Matthiessens bog »Hærvæjen« udkom i hele 13 oplag, noget meget usædvanligt for en historikers værk. Alene titlerne på flere af hans bøger – »Bøddel og Galgefugl«, »De Kagstrøgne«, »Den sorte Jyde« – fanger blikket på en helt anden

måde end hans samtids historiske afhandlinger. Hvad var det egentlig Hugo Matthiessen gjorde, og hvorfor er hans arbejder så spændende? Det forsøger Anders Linde-Laursen at besvare i sin bog »Hugo Matthiessens kulturhistorie, belysninger og baggrunde«. Bogen er egentlig en prisopgave i Europæisk Ethnologi ved Københavns Universitet 1986, men den foreligger her i omarbejdet form som et introduktionsbind til forlaget Hikuins skriftrække om Hugo Matthiessens Danmark, hvor dennes fotografier vil blive udgivet by for by.

Anders Linde-Laursen giver en grundig redegørelse for Hugo Matthiessens baggrund i det borgerlige Fredericia, for hans studier i historie ved Københavns Universitet, for hans virke som museumsmand ved Nationalmuseets 2. afdeling og for hans store forfatterskab. Årene på Nationalmuseet fra 1910 til 1949 gav rig anledning til rejser rundt i landet. For Hugo Matthiessen var selve museumsarbejdet ikke noget mål i sig selv; det var et middel til at kunne arbejde med sine egne skiftende interesser. Da han blev spurgt, om han ikke fandt sin kontortid på museet fra kl. 12–16 vel kort, svarede han, at han selv i de få timer følte »slavelænkernes raslen«! Denne frie arbejdsituation, kombineret med total opvartning på hjemmefronten og rigelige fondstilsbud betød, at Hugo Matthiessen hele livet kunne beskæftige sig med de ting, der interesserede ham. Anders Linde-Laursen fremhæver, hvordan man ofte i Hugo Matthiessens tekster kan mærke, at han selv lever med i og er dybt fascineret af de ting, han skildrer.

Efter den biografiske indledning giver Anders Linde-Laursen en gennemgang af hovedtemaerne i Hugo Matthiessens indsats som kulturhistoriker. Hans kærlighed til fødebyen Fredericia udmøntede sig i en række byhistoriske studier, hvor indfaldsvinklen ikke var den gængse politisk-økonomiske, men derimod et helhedsyn på befolkningens livsvilkår, således som det for eksempel spejlede sig i tingbøger og retsprotokoller. Fra disse kilder hentede Hugo Matthiessen også stof til en række studier over de udstødtes kulturhistorie – bøddel, fattigfolk,

gøglere, prostituerede. Ved at se på en sådan marginal gruppe kunne man fange noget af datidens »Ånd«.

I sine studier af landets købstæder var Hugo Matthiessen i nogen grad præget af sin museumsfælle tilknytning – hovedemnet var byens eksteriører, først og fremmest de store købmandsgårde af bindingsværk, der nu mange steder stod i fare for at forsvinde i den økonomiske udviklings navn. Men også byernes planinteresserede Hugo Matthiessen, særlig udviklingen af torvet som rammen om vareomsætningen – »Fra ældgammel Tid er Handelen alt Bylivs Sjæl«, som Hugo Matthiessen skrev. Studierne af byens form og funktion satte Hugo Matthiessen ind i en europæisk sammenhæng – den danske købstads udvikling kunne ikke tolkes, før den blev sat i forbindelse med hele den nordeuropæiske handels bevægelse i perioden. Disse studier blev blandt andet publiceret i bogen »Middelalderlige Byer« (1927), der af hans samtidige fagfæller blev betragtet som hans mesterværk.

Det stof, som Hugo Matthiessen fandt i biblioteker og arkiver, fik først den fulde betydning for ham, når han personlig havde besøgt og gennemvandet de pågældende egne. Han var i sandhed ingen stuelærd. Under arbejdet med Limfjorden måtte fodturene udvides med opdagelsesrejser til søs ind i fjordens mindste bugter og vige. Bøger som »Limfjorden« (1936) og som nævnt særlig »Hærvejen« (1930) blev hans mest folkekære, men det var ikke dem, Hugo Matthiessen selv satte højest. Rent fagligt – i henseende til en egentlig kulturhistorisk analyse – regner også Anders Linde-Laursen dem blandt hans svageste. Her var det topografen, der førte ordet, snarere end kulturhistorikeren.

I sit arbejde med forholdet mellem landskabet og mennesket nåede Hugo Matthiessen da også fagligt set betydeligt højere i værker som »Den sorte Jyde« (1939) og »Det gamle Land« (1942). Den sidstnævnte anså han selv for sin mest vellykkede bog. Den omhandlede det klassiske østdanske kulturlandskab i århundredet før landboreformerne og havde som gennemgående tema men-

neskets kamp med og mod naturen. Anders Linde-Laursen undrer sig over, at »Det gamle Land« ikke fik nær samme udbredelse som for eksempel »Hærvejen«. Rent fagligt kan det efter anmelderens mening hænge sammen med, at Hugo Matthiessen her var meget tidligt ude med nogle synsvinkler på kulturlandskabet, som ellers først har vundet indpas i etnologien og i museumsverdenen i de sidste par årtier. Og hvad en bredere læserskare angår, kunne de mere topografiske, lokalt afgrænsede værker som »Hærvejen« og »Limfjorden« læses og bruges som lokalhistoriske guidebøger. Desuden foregår de i Jylland og jyder elsker at læse om sig selv og om Jyllands store betydning i historien!

Hugo Matthiessens sidste værker tog udgangspunkt i en række navngivne personligheder – ikke længere de farverige figurer fra samfundets nederste lag, der havde ageret i byens rum, men individer, hvis handlinger bar historien fremad. Det var »et menneskeligt landskab – dets tilstand og udvikling«, der her var i fokus.

Ved siden af sine egne studier passede Hugo Matthiessen også sit arbejde på Nationalmuseet, hvor en af hans store indsatser blev gjort ved den omfattende gennemfotografering af landets købstæder fra 1913 til 1922. Et imponerende arbejde, hvis resultater pryder Anders Linde-Laursens bog side efter side. Også på det bevaringsmæssige område øvede Hugo Matthiessen stor indflydelse, og han havde på dette felt nogle påfaldende moderne synspunkter. Han ville bevare de træk i bybilledet, der fortalte om byens tilblivelse og udvikling og om borgernes liv og virke. Han tænkte i helheder – i gadeforløb og indbyrdes proportioner – og kunne godt acceptere udskiftning af enkeltelementer.

Dette var altså, hvad Hugo Matthiessen gjorde. Hvorfor forekommer hans værk nu så spændende? Anders Linde-Laursen påviser i sine konkluderende afsnit først, hvorledes der skete en række forskydninger i Hugo Matthiessens forfatterskab med et »brudpunkt« omkring 1930. Denne del af Anders Linde-Laursens bog er nok den eneste, der smager lidt for meget af akademisk analyse. For-

skydningerne i tid, sted, emnevalg og forklaringsmodeller forekommer ikke særlig mærkværdige hos en forfatter, der hele livet kunne arbejde forholdsvis frit med lige netop de emner, der fangede hans interesse, og Anders Linde-Laursen må da også nøjes med at konstatere, at »således førte hans nysgerrighed efter at vide mere om et nabofelt, når han arbejdede med et emne, ham efterhånden langt væk fra hans udgangspunkt«. Det vil jo nok ske for de fleste forskere, der arbejder med et åbent sind og et bredt interessefelt.

Til gengæld er Anders Linde-Laursens hovedkonklusion anderledes tankevækkende. Han indfører her begrebsparret Orden og Kaos som det gennemgående tema i Hugo Matthiessens værker. Med eksempler fra en række af Hugo Matthiessens bøger viser han, hvorledes denne – uden selv at bruge ordene – ser Kaos og Orden som resultater af samfundsmæssige eller kulturelle forhold, og hvordan Hugo Matthiessen opfatter denne skiften mellem Kaos og Orden som en del af samfundets historiske udvikling. Disse brydninger, som illustreres med bølgeformede diagrammer, udgør efter Anders Linde-Laursens mening den egentlige genstand for Hugo Matthiessens undersøgelser. Særlig Anders Linde-Laursens gennemgang af »Det gamle Land«, den bog som Hugo Matthiessen selv anså for sin mest vellykkede, argumenterer overbevisende for begrebsparrets væsentlighed. Det er i kontrasten mellem de to tilstande, mellem Kaos og Orden, at de indre spændinger findes, der fastholder læseren og får ham til at forstå dynamikken i den historie, som Hugo Matthiessen fortæller. Her findes det »punctum«, der »prikker til én«, som Anders Linde-Laursen siger med et citat fra Roland Barthes. I dette »punctum« mødes natten og dagen, de kagstrøgne og stadens døtre, det forvildede gamle sjællandske bondelandskab og de ordnende principper i landboreformerne. Det, der engang var Orden i et middelalderligt samfund, bliver til Kaos i en senere tidsalder. Her findes den rytme og kontrastvirkning i Hugo Matthiessens værk, som fanger og fastholder læseren.

I bogens slutafsnit sætter Anders Linde-Laursen Hugo Matthiessens forskning ind i en europæisk sammenhæng og påviser, at han var velorienteret i samtidens tyske og franske forskning. Også Hugo Matthiessens placering i den hjemlige historiske forskningstradition belyses. Her var han mest inspireret af Johs. Steenstrup, der anlagde et meget bredere syn på historieforskningen end hans kolleger på Københavns Universitet. De var begge, som det siges her, langt mere »tilstandenes« end »begivenhedernes« historikere. Også i sine kontakter til danske provinsmuseumsfolk og lokalhistorikere og til nordiske etnologer afveg Hugo Matthiessen fra de gængse normer for faghistorikere.

Anders Linde-Laursens bog er det første forsøg på at give en fremstilling af Hugo Matthiessens indsats som kulturhistoriker – og det er nok karakteristisk, at initiativet til at beskæftige sig med denne forsker er udgået fra Institut for europæisk Folkelivsforskning. Han er en forfatter, der altid har været en del af danske etnologers åndelige bagage, og hans arbejdsmetoder og synsvinkler er først i de seneste år begyndt at vinde indpas også blandt yngre historikere. Anders Linde-Laursens bog giver et fyldestgørende svar på de spørgsmål, som forfatteren stiller. Den rummer desuden en bibliografi, let overskuelige litteraturlister og udførlige noter. At den er velillustreret, turde være overflødigt at nævne; Hugo Matthiessen var en glimrende fotograf, og gengivelsen af billederne er upåklagelig. Bogen giver læseren lyst til at tage fat på Hugo Matthiessens værker, hvad enten det sker for første gang eller med gensynets glæde. Hvem ved, måske kunne man lure ham kunsten af og selv finde sit »punctum«.

Ellen Damgaard

**Leif Søndergaard:
Fastelavnsspillet i Danmarks
senmiddelalder**

– om »Den utro hustru« og fastelavnsspillets tradition. 134 s., ill., med engelsk resumé. Odense Universitetsforlag, 1989. ISBN 87-7492-714-0. Kr. 168,-.

Med sin bog »Fastelavnsspillet i Danmarks senmiddelalder – om »Den utro hustru« og fastelavnsspillets tradition« har Leif Søndergaard to mål. Først vil han udgive teksten til »Den utro hustru« bedre end det hidtil er sket, dernæst vil han slå på tromme for studiet af den såkaldte fastelavnskultur, som var et vigtigt indslag i de middelalderlige byers liv, og i hvilken små skuespil, opført af latinskoleelever, efterhånden kom til at indtage en særlig plads sammen med optog, udklædninger og anden festivitas, arrangeret af laugene.

Han har held med begge ting. Ikke alene opklarer han nogle sproglige misforståelser, som hidtil har ført til forkerte tolkninger af stykket; det lykkes ham også, på en ret overbevisende måde, at skrælle en mere oprindelig form af stykket frem, hvorved dets funktion som standssatire bliver tydeligere. Denne funktion og stykkets »oprørspotentiale«, som han kalder det, belyser han ved hjælp af den rige litteratur om emnet, der er fremkommet de sidste 30 år. Søndergaard er inde i sit emne, men han er også undervejs i det, og på adskillige måder virker denne lille bog som skitsen til en større fastelavnsvog.

Der er meget at diskutere ved den såkaldte fastelavnskultur, især når Søndergaard ligefrem tillægger sit fastelavnsspil dette »oprørspotentiale«. Med »oprørspotentiale« må Søndergaard vel mene, at satirerne i spillet rører ved så vigtige ting og på en sådan måde, at det i en bestemt situation kunne tænkes at udløse handling også uden for scenen? Om en sådan udløsning finder sted, det afgøres i en »kulturkamp«, skriver Søndergaard. Men hvad mener han med det? Så vidt jeg kan se, definerer Søndergaard ikke dette ord og i øvrigt heller ikke ordet »oprørspotentiale«.

Og så kan man i øvrigt spørge: Er der nu så meget krudt i stykkets satire? Må man ikke regne med den mulighed, at satiren i fastelavnsspillet er konventionel? At den har en underholdende, måske ligefrem terapeutisk funktion, hvilket er det modsatte af oprør. Kunne det ikke tænkes, at den løsslupne fastelavn var løssluppen med myndighedernes og au-

toriteternes velsignelse? Lad dog folket rase ud ...

Søndergaard skriver (side 63): »I lyset af kirkens æstetiske opfattelse må de seksuelle udskjelser, de fækale udtryk og de voldelige omgangsformer i farcer og fastelavnsspil tage sig groteske ud. Det groteske opfattes af kirken som en afvigelse fra de ideale former.« Det skal man nu ikke være så sikker på. Jeg tror, at kirken i senmiddelalderen udviklede en betydelig rummelighed for alle mulige menneskelige udtryk. F.eks. anvender kalkmalerierne jo et særdeles frodigt og liberalt billedsprog med en udtalt sans for det groteske; sarte var man under ingen omstændigheder. Og det, som for en nutidig betragters øjne forekommer grotesk og oprørsk, har måske ikke været det for en samtidig. Jeg mener: Philip Melanchton satte sine elever til at digte latinske vers efter Uglspil, og det er da en sand håndbog i al mulig oprørskhed og uartighed.

Man skal vogte sig for forenkede opfattelser af, hvad »kirken« i senmiddelalderen mente om dette og hint, og man skal måske også vogte sig for overdrevne forestillinger om, hvad den af Bachtin så opreklamerede »latter-kultur« kan føre til af oprør. Desværre får Søndergaard mod slutningen af sin bog en tendens til forenklinger. Han beskæftiger sig f.eks. med trosforestillinger og skriver bl.a.: »For folketroen – sådan som den kommer til udtryk her, i fastelavnsspillet som helhed og i folkevisen eller eventyret – er der ingen grund til at skelne mellem en kristen trosverden og naturreligion. Hvad folketroen henter fra kristne sammenhænge, er ikke trosforestillinger, men magiske elementer, der uden større problemer kan glide ind i naturmagien. Den folkelige forestillingsverden i fastelavnsspillet er derfor grundlæggende ikke-kristen – som i folkeeventyr, eventyr og ordsprog fra samme periode.« – Det er ikke småting, der her slås fast som gyldne sandheder. Men kan Søndergaard så sikkert sige, at magi og tro ikke hører sammen? Og hvad er det for eventyr, Søndergaard tænker på fra denne periode? Hvad mener han med »naturmagi«? Og hvordan kan han så håndfast tale om folkevisen, altså i be-

stemt form, når netop nyere forskning, først og fremmest af Lørn Piø, viser, at man kan skelne mellem flere slags folkeviser?

Det er som om den filologiske omhu, Søndergaard viser i begyndelsen af sin bog, er ved at være slidt op, da han kommer til slutningen.

Eske K. Mathiesen

Carsten Bregenhøj & Marie Johnson (red.):

Blodet droppar, blodet droppar!

Skolbarns humor

Hangö, 1988.

Med i alt 549 overvejende ganske korte tekster giver bogen et indtryk af skolebørns humor, sådan som den udfolder sig på Ålandssøerne i disse år. I et udmærket efterord af Carsten Bregenhøj fortæles der bl.a. om bogens forhistorie.

Den er resultatet af en kortvarig, men ganske intensiv indsamling, som fandt sted i 1987 på initiativ af Asger Albjerg, forstander ved Nordens Institut i Mariehamn. I alt blev der indsamlet 1315 eksempler, dels skriftligt, dels mundtligt, fra 4., 5. og 6. klasser i skoler på fem ålandske lokaliteter, og bogen gengiver således lidt under halvdelen af disse uden særlige udvælgelseskriterier og censurering.

Børnene var ikke på forhånd orienteret om indsamlingen og kunne således ikke forberede sig med et særligt repertoire. Den skriftlige indsamling foregik først, og ca. en uge senere blev der foretaget et uddybende interview med båndoptager, hvor de deltagende klasser yderligere supplerede med eksempler på vittigheder, historier, gåder osv. Begge indsamlingsformer har fortrin, men også nogle svagheder. Den skriftlige form giver variationsbredden, altså flere genrer og varianter, og alle elever – bortset fra enkelte svage – har mulighed for at give deres bidrag. De mundtlige interviews demonstrerer det levende og naturlige talesprog, som er humorens egentlige medium. På den anden side foregår der også en social kontrol, når der fortæles i en gruppe. De gode og sikre fortællere dominerer, og der bliver af naturlige grunde

ikke egentlige varianter af de samme historier. Til gengæld får intervieweren et godt indtryk af de genrer og typer, som er særlig populære i de pågældende klasser. Det bør nok tilføjes, at feltarbejdet blev foretaget af uddannede etnologer og folklorister.

Bogen er let redigeret. Misforståelser og mindre fejl, herunder også stavefejl, er rettet, og udvalget er repræsentativt, idet samtlige tekster »i princippet« har mindst en variant.

Som parallelundersøgelse til den, der foregik i skolerne, er der foretaget et større antal interviews med voksne, herunder også ældre personer, men materialet fra disse gengives ikke i samlingen. Det konstateres dog – med en vis undren – at voksne tilsyneladende ikke kunne huske vittigheder fra deres egen skoletid.

Hvilke genrer finder man så i den ålandske børnehumor? Ja, bogen indledes med en lidt uhomogen gruppe, rubriceret under overskriften »Rim och ramsor och andra verser«. Her finder – eller genfinder – man tælleremser, drillerim, tekster til klappesange, sjipte-, finger- og navnerim, vrøvlhistorier i mere eller mindre bunden form, poesibogsvers, om-syngninger af revy- og popsange etc. Altså et lidt tilfældigt udvalg, som nok har sin forklaring i, at hovedparten af disse tekster stammer fra den skriftlige del af undersøgelsen, hvor børnene har skrevet dem, fordi de er kommet i tanker om dem og hyppigt har brugt dem. Normalt har disse tekster en lidt anden funktion end bogens øvrige eksempler.

Bogens øvrige afsnit giver eksempler på gåder, gådevitser og vittigheder om andre racer og nationer, om tosser, invalider, handicappede, almindelige og ualmindelige børn i sam- og modspil med forældre, lærere og andre voksne. Meget af det kendes også fra danske børns repertoire og – bør man nok tilføje – også fra det, som unge og voksne fortæller. En del af det er i øvrigt internationalt fællesgods og stammer uden tvivl oprindeligt fra voksne.

Carsten Bregenhøj rejser spørgsmålet, om børn er racistiske, onde og hjerteløse, når de fortæller og morer sig over vittigheder om negre, japanere, nordmænd,

finder, handicappede osv. Ud fra egen forskning og fra undersøgelser af nogle amerikanske forskere afviser han dog, at der skulle ligge sådanne motiver bag. Vittighedernes og historienes funktion og kontekst viser, at der kun sjældent ligger antipatier og negative holdninger til de nævnte grupper bag. Også den kulturelle konflikt og det brud på normer, der så at sige altid ligger i en vittigheds pointe, gør, at dens udsagn og holdning ikke bør tages alvorligt. I øvrigt må den foruroligede trøste sig med, at det vid, der går ud over bestemte minoriteter og grupper, også har sit modvind. Eksempelvis har de danske Århushistorier deres modstykke i vittigheder om københavnere, og historier om tyrkere har også eksempler, der tager parti for disse.

Også i de meget populære Bellman-historier forekommer repræsentanter for andre nationer, men her er de tilfældigt valgt og skal blot være baggrund for Bellmans evne til at triumfere over andre og få den sidste muntre replik. Ligesom de tilsvarende danske Peter Wessel- eller Lille Peter-historier er det ofte skatologisk og seksuel komik, der præger denne genre.

De moderne skræk- eller vandrehistorier kendes også af ålandske skolebørn. De fortælles nok hyppigere af voksne end af børn. (Bengt af Klintberg har givet eksempler på denne type i bogen »Rotten i pizzaen«, som udkom for et par år siden). Endvidere er der også eksempler på gysere om børn, der dør pludseligt og under mystiske omstændigheder. Et par handler om grønne hænder, der kvæler sovende børn. Her har vi også et fælles nordisk – eller måske internationalt – motiv, for danske skolepiger fortæller også om grønne hænder, der kommer frem i nattemørket.

Spørgeshistorier, parodier på disse og andre gysere og skrækhistorier med vittig og overraskende pointe kendes ligeledes. Nogle af dem er nedskrevet, andre fortalt i klassen – flere tilmed særdeles godt.

Bogen kan anbefales på det bedste, både på grund af det rebelske humør og den fortælleglæde, som børnene har lagt for dagen, og for den indsigt og profession-

nelle kyndighed, der præger Carsten Breghøj's efterord.

Litteraturlisten mangler dog nogle vigtige udgivelser. Lad mig blot nævne Sandra McCosh's komparative undersøgelse over amerikanske og engelske børns historier: »Children's Humour« (1976) og Björn Roos's doktorafhandling: »Vitsen med Vitsarna« (Lund 1986).

At »Blodet droppar ...« har givet anledning til forargelse, krav om censur og hid-sige debatter i presse og tv skal lige nævnes. Dette har for resten i høj grad gavnet salget af bogen!

Erik Kaas Nielsen

Arne Bugge Amundsen:
Folkelig og kirkelig dåpstradisjon.
Dåpsforståelser i Norge –
særlig på 1800-tallet
Oslo, Solum Forlag A/S, 1989.

På en studiedag for ansatte og menighedsrådsmedlemmer ved kirkerne i Københavns Stift blev introduceret begreberne »folkekristne« og »kirkekristne«. De folkekristne er dem, der bruger kirkerne ved dåb, konfirmation, bryllup og begravelse – og måske juleaften. De kirkekristne er dem, der kommer mere eller mindre regelmæssigt i kirke til de ordinære gudstjenester.

Denne skelnen går ikke kun på ydre adfærd. Fra tid til anden er der præster, der vil teste forældrenes kristentro forud for en barnedåb, og folk, der betvivler konfirmandernes bevæggrunde, og i det hele taget er skeptiske overfor om det nu også er det rette sindelag, der ligger bag en bestemt kirkelig adfærd.

Også i den sammenhæng er det interessant at læse Arne Bugge Amundsens bog. Han gør først grundigt rede for dåben og det udøbte barn i henholdsvis kirkelig og folkelig tradition fra middelalderen og frem til 1800-tallet.

Den folkelige tradition om det udøbte barn er præget af forholdsregler, der bør tages for at sikre det. F.eks. den generelle advarsel imod at tage barnet ud før dåben, for at ikke underjordiske væsener skal bytte det bort med et af deres egne børn. Og en række andre regler præget af

frygten for sygdom og anden fysisk skade på barnet. En særlig kategori omfattede skikke med at læse fadervor over barnet ved fødslen, slå korsets tegn over det, sy kors på dets sengelinned, lægge en salmebog i vuggen eller lade det spise et blad, hvorpå fadervor var nedskrevet.

Sammenfattende skriver Amundsen, at i den folkelige tradition er »dåpen på dominerende vis blitt forstått som middel til individuell integration i det religiøse og sosiale fellesskap av døbte mennesker, og da primært innenfor rammen af de personale, kulturelle og sosiale og religiøse horisonter som det lokale samfunn udgjorde. Denne integrasjon har i forhold til den grunnleggende dualisme som den folkelige tradisjon forestilte seg mellom truende overnaturlige krefter og det menneskelige og religiøse fellesskap av døbte, betydd at barnet endret tilhørighet.« (p. 309).

Denne dualisme imellem gode og onde kræfter, Gud og Djævelen, kommer også til orde i den kirkelige tradition, og Amundsen konstaterer en udpræget kontinuitet i dåbsliturgien og ikke mindst inden for dette felt fra middelalderen og frem. Og vi har da også stadigvæk i folkekirkens dåbsritual såvel korstegningen som forsagelsen af Djævelen og alle hans gerninger og alt hans væsen umiddelbart før dåben.

Derudover ridser han op, hvorledes det bærende princip i norsk middelalderlig kirkeret var, at alle børn skulle døbes. Hvilket betød, at det var forbudt at sætte børn ud og lade dem dø uden dåb – med undtagelse af nærmere definerede misfostre. »Dåpen har markert en grense for det menneskelige« (p. 81). Et udøbt barn blev derfor betragtet som urent og farligt, og måtte ikke begraves på kirkegården.

Denne tankegang gør de lutherske teologer op med ved reformationen. Udøbte børn af kristne forældre vil ikke gå fortabt, og udøbte børn skal i det hele taget hverken betragtes som hedninger eller sågar nisser!

Fra begyndelsen af 1700-tallet begynder synet på dåben at blive præget af pietistiske tanker. Man frygter fra dette hold at for stor tillid til de ydre ritualer vil skade fromhedslivet, og derfor foreslår man i

1730'erne at fjerne korstegningen, håndspåleggelsen og forsagelsen, og man indfører i 1736 konfirmationen med den begrundelse »at dåpspakten« af Ungdoms Daarlighed hidintil alt for ofte er blevet overtraadt« (p. 40).

I løbet af 1800-tallet kommer det pietistiske syn til at stå over for det grundtvigske. Med Grundtvigs kirkesyn, der lægger den afgørende vægt på dåben og dåbsbekendelsen (trosbekendelsen) har de norske grundtvigianere – »under inntryk av tendenser som på lang sikt ble antatt å måtte ødelegge den nedarvede forbindelse mellom kirken og befolkningen uttrykkelig villet bekrefte dåpens fromhetsmessige verdi for alle døbte.« (p. 44). I modsætning hertil står den pietistiske tradition med dens »elitepregede religiøse idealer og en nødvendig kulturell og religiøs avstand til dem »utenfor«. Det kunne ikke føre til noen positiv anerkjennelse av at dåpen, dåpsnåden eller dåpspakten bandt alle kirkesamfunnets nominelle medlemmer sammen.« (p. 45).

Hermed tegner sig den – også nutidige problemstilling – som jeg berørte i min indledning, opsplitningen i folkekristne og kirkekristne, for det er det, Amundsen påviser sker i 1800-tallet. Indtil da har den folkelige og den kirkelige dåbstradition levet parallelt i lokalsamfundene, men med de radikale vækkelsespræster og pietismens gennembrud frakendes den folkelige tradition sin status som kristen virkelighedsfortolkning.

På trods af, og det er Amundsens konklusion, at »Vurdert utfra det tilgjengelige kildemateriale var den folkelige dåpstradisjon og »folketroen« om dåpen kristen ... Samspillet mellom folkelig og kirkelig dåpstradisjon har tross alt funnet sted innenfor et kulturelt, sosialt og kognitivt rom, som gjennom århundreder på grunnleggende måte og på alle hold var forstått som kristent.« (p. 394).

I en tid som vores, hvor ny-pietismen lurer, er det godt med lidt historisk belæring.

Helle Krog Madsen

Bente Skovgaard, Else Lofthus m.fl.: Sommerrejsen til Vejby 1843

J. Th. Lundbye og P. C. Skovgaard. 95 s., rigt ill. Udgivet af Statens Museum for Kunst. ISBN 87-7551-050-2. Kr. 75,-.

Den 28. maj 1843 vandrede to unge mænd ud af København med kurs mod det barske og temmelig øde Nordsjælland hinsides Grib skov. Om det var solskin den dag, ved jeg ikke; men det ville have været passende, for det var to af den danske guldalderkunsts mest lysende repræsentanter, der rystede byens støv af sig, nemlig P. C. Skovgaard og J. Th. Lundbye. Deres mål var at besøge Skovgaards mor, der i Vejby drev en lille handel med tran, skrå og tråd, og opholde sig et stykke tid på egnen for at male. De blev der to måneder, var flittige, især Lundbye særdeles. For ham var meget af det nyt, og han faldt godt til. I et brev til sin gode ven Lorenz Frølich skriver han: »Jeg kan med Sandhed sige nu: jeg har det godt, Gud være lovet! Det er længe siden jeg kunde sige det, hvad Du af mine Breve maa have seet. Det har været noget høist glædeligt i denne Skuffelsernes Verden at see at dog ikke alle af Ungdommens Drømme vare falske. Tro til Bondestanden, som den der endnu gjemte deilige Træk af et naturligt, ufordærvet Liv, kan jeg bevidne var ikke feil.«

De to kammerater malede sammen og hver for sig, og om dette parløb og dets resultater arrangerede Bente Skovgaard, Else Lofthus og Peter Nørgård Larsen i sommeren 1989 en rigtig forårs- og forsommerudstilling. Man havde samlet billeder sammen alle mulige steder fra, tegninger, olieskitser og færdige malerier, og tilmed indgik en del af tegningerne til Kaalunds fabler i udstillingen. Dem arbejdede Lundbye på i den tid.

De, der gik glip af denne udstilling, kan finde en god erstatning i dens fine katalog. Adskillige af billederne er endda gængivet i farver og Bente Skovgaard har skrevet en indledning, der bl.a. skitserer den overordnede drivkraft for de to maleres virke, nemlig professor Høyens besked til de unge malere om at gå ud i landet og skildre det ægte nationale i byg-

ningskunst, landskab og folkeliv. Men mest gør Bente Skovgaard ud af at følge de to malere, næsten skridt for skridt mellem gårde og huse, katte og græsstrå, blinkende løv og lave skygger i Vejby og omegn. Selvfølgelig er Bente Skovgaard så kritisk som en kunsthistoriker bør være, men begejstret er hun også, det er åbenbart en lystvandring hun er ude på, og man forstår det, for her bliver et væsentligt stykke af det nationalromantiske Danmarks-billede til, som vi fremdeles tror findes et eller andet sted, selvom den såkaldte udvikling for længst har henvist det til frilandsmuseerne og Naturfredningsforeningen.

Hvad har de to maleres sommerrejse og dens resultater med folkeminder at gøre? Dette, at her skabes kulisserne til de folkeminder, som Svend Grundtvig netop i 1843 opfordrer til, at man begynder at samle og bevare. Skovgaards og Lundbyes billeder synes ligefrem at afvente folkeminderne, mennesketomme som de næsten alle er, men med spor af de mennesker, bønderne, der trofast har gemt folkeminderne fra den gyldne hedenold. Det ville ikke forbløffe én, hvis en ung pige pludselig dukkede frem bag en kæmpehøj på et af Lundbyes billeder og sprang ind på scenen givende en ægte folkevise til bedste.

Malerne og folkloristen samarbejdede virkelig i disse år om etableringen af det nationalromantiske Danmarks-billede. Ikke alene gik de ind og ud af hinandens stuer i København og traf hinanden om søndagen i Vartov for at høre, hvad den åndelige mester nu havde at sige. I 1843 – der var det magiske årstal igen – stifter Svend Grundtvig, hans bror Johan, løjtnant G. V. Blom, maleren Carlo Dalgas sammen med Lundbye og Skovgaard sågar et selskab, hvor man mødes og holder foredrag for hinanden.

Og der udvikles venskaber mellem de unge grundtvigianere. Det finder man et vidnesbyrd om i det digt, som Svend Grundtvig skrev til Lundbye i dennes album den 26. maj 1845, da Lundbye tog ud på sin Italiensrejse. Digtet findes i en håndskreven bog »Digte af Svend Grundtvig 1843–1869« på Dansk Folkemindesamling. Her taler faderen, sønnen og fol-

keånden – om end lidt bævende – som med én mund:

Stille ven med det dybe blik
og med det kærlige hjærte!
Stille du her iblandt os gik
med vexlende fryd og smærte.

Sorrig og glæde sammen bo,
de luttres i hjærteflammen,
vemod vi nævne den høje ro,
hvor yndig de smælte sammen.

Vemods engel, den åndens brud,
begejstringens jomfru-moder, –
vemod dig følge i verden ud
med *alvor*, sin stille broder.

Se kun frit på den skjønne jord,
du glemmer dog aldrig hjemmet,
aldrig glemmer du gamle nord,
det bliver dig aldrig fremmed.

Verden er rig, og verden er stor,
og hjemmet er fattigt og lille;
Hjærtets blomst dog i hjemmet gror,
og hjærtet er livets kilde.

Verden er skön – vort fødeland
dog trygt sig spejler i voven:
havet er dybt ved danskens strand,
og himlen er høj for oven.

Ser end øjet ej langt af led,
så vide dog flyver vor tanke;
ånden sig svinger på vinge bred
fra dal så let som fra banke.

Skønnere egne du ser vel hist,
får skønnere språk at høre,
hjærtet dog hænger ved hjemmet vist,
ti dansk er dit øje og øre.

Aldrig lyder dog sang så skönt,
som den, hvortil vuggen gnyged;
aldrig tykkes dog løv så grönt,
som det, sig om vuggen slynged.

Eske K. Mathiesen

Peter Olesen:

København bag facaderne

Fotograferet af Jens Frederiksen. Borgen, 1989, 123 s, ill. ISBN 87-418-8842-1. Kr. 275,-.

Som etnolog har man et ambivalent forhold til det æstiske. På en gang er man den engagerede »antikvar«, der tager stilling og kæmper for en materiel fortællings overlevelse, bl.a. med æstetiske argumenter – og »forskeren«, der ser alt som tids- og kulturspecifikke symboler og kommunikationer, og for hvem forandringen og det nye er lige så interessant som det statiske og bedagede.

Derfor gribes man også af flere følelser ved synet af et så smukt billedværk som »København bag facaderne«, et værk, som med billedæstetisk fuldkommenhed tager os med ind i hovedstadens mere eller mindre kendte hel- og halvoffentlige interiører, som står som vidnesbyrd om en nærmere eller fjernere fortid: palæerne, restauranterne, butikkerne, trapperne, de offentlige kontorer, museerne, svømmehallerne, stationerne, de offentlige toiletter o.s.v. ... Skønhed i klassicisme, historicisme, skønvirke, funkis, Henning-Larsen-modernisme ...

Den ene følelse er glæde og erkendelse. Glæde ved, at der findes nydelse for øjnene ligesom der findes f. eks. musik eller erotik. Erkendelse af, at vi sammen med finderer og fotografen tør indrømme, at det er vigtigt for ens følelse af at være et historisk væsen, at man faktisk i hverdagen kan »gå ind i« andre tidsaldrer, stille, alene, oplevende ...

Men samtidig er der også en følelse af at være præsenteret for noget ikke-helt, en snæver vinkel. For alle de dejlige steder er forladte, mennesketomme – selv de butikker og værtshuse, som man selv med fornøjelse kun kan forestille sig befolkede. Og dog er det det, at de er i brug og kan bruges, som har betinget deres overlevelse. At andre tiders materielle levn er og bør være led i levende kultur i dag er vigtigt at understrege for at fremme forståelsen for de bevaringsværdier, som vi etnologer og museumsfolk deler med forfatteren og fotografen.

Bortset fra det er værket i sig selv et stærkt argument for en styrkelse af interiørfredningens mulighed, også i ikke-ellers fredede ejendomme. Og også en opfordring til i resten af landet at opdage og kæmpe for »de skjulte skatte«: krostuer, biografer, badeanstalter, vestibuler, jern-

banehoteller o.s.v. Men vel at mærke ikke som den udsøgte ting i en montre, men som det uundværlige kulturhistoriske element i hverdagen!

Peter Dragsbo

Luise Skak-Nielsen: Alle kender Blågårdsgade

En kulturhistorisk undersøgelse af bybilledet og byrum 1850–1990, Hans Reitzels forlag / Københavns Bymuseum, 1989, 245 s. ill. ISBN 87-412-3259-3. Kr. 240,-.

Man kan ikke sige, at der ikke er skrevet noget om København: Sociologiske undersøgelser af slum eller forstæder, journalistisk-impressionistiske skildringer, nostalgiske værker om gamle dage, billedværker, monografier om arkitektur, byplan, palæer og slotte, politiske debatindlæg o.s.v. – Måske er det netop denne mangefold, der har gjort, at man så sjældent oplever den brede, nøgterne, tæt-på-detaillerede beskrivelse af liv og kultur. Det skyldes også, at København ikke som så mange andre storbyer har haft sin egen kulturhistorisk dokumenterende institution. Det var Nationalmuseet, der med saneringsundersøgelserne i den indre by omkring 1970 prøvede at dække lidt af »hullet«. Men nu har Bymuseet markeret en vilje til at være »ansvarshavende« med et forsøg på en karakteristisk af et helt kvarter i fortid og nutid: det indre Nørrebro.

Bogen »Alle kender Blågårdsgade« er skrevet af etnologen, museumsinspektør Luise Skak-Nielsen. Dens udgangspunkt er, især i ældre tid, selve gaden, dens liv og funktion, men op mod vor egen tid bliver det til en skildring af hele området liv og ånd. En meget stor rolle spiller billedsiden, som består dels af en lang række historiske fotos, dels af en fremragende samtidsdokumentation, udført af fotografen Julie Rønnow over en periode på 5 år, fra 1984 til 1989.

Gennemgangen af Nørrebro søger bevist at frigøre sig fra de massive myter om »den sorte firkant«. Viser kvarterets start som et socialt og bygningsmæssigt varieret kvarter, den langsomme fortætning, udviklingen til næsten 100% ar-

bejderkvarter, men samtidig Blågårdsgades udbygning som citystrøg for et stort opland. Gadens udvikling fra de mange små nærbutikker via de færre, men større udvalgsbutikker til det totale »kollaps« i 1970'erne som følge af butikskoncentration, saneringer og først og fremmest den velmente lukning af gaden for biltrafikken. Dette fører historien ind i bydelens mest konfliktfyldte periode: Tiden efter 1968, da den gamle arbejderklasses familier flygtede fra de – i sammenligning med almindelig standard – stadig mere forfaldne og trange boliger, mens samtidig nye grupper søgte til Nørrebro på jagt efter det gamle kvarters kvaliteter: Hippier, narkomaner og skæve eksistenser tiltrukket af de billige boliger, politisk aktive tiltrukket af drømmen om klassekamp, unge og studerende tiltrukket af kvarterets traditionelle liv og leben.

Kulturmødet gav konfrontationer, mellem de nye beboere og det gammelsocialdemokratiske bystyre og mellem de gamle og nye beboere, som undertiden talte forbi hinanden, f.eks. når talen faldt på »det gode miljø«: var det nære, tætte, levende eller det grønne, bilfri, stille? Holdningerne var tids- og kulturspecifikke og allerede i dag ville meget have været gjort anderledes.

Går L S-N således bag myterne, viser hun også til sidst, at det nye, næsten forstadsagtige bolig-Nørrebro på afgørende vis har været »fanget« af traditionen. Myten blev selvbekræftende – Nørrebro blev aldrig mondæn. 1970'ergenerationen vendte tilbage (omkring 1/3 af beboerne lever i dag i små bofællesskaber!), sammen med samfundets almene ressourcetsvage grupper: enlige mødre, »unge mænd med store hunde«, gæstearbejdere o.s.v. (Kun 10% af beboerne lever i kernefamilier!). Med en vis optimisme ser forfatteren et nyt Nørrebro opstå, og dermed en ny Blågårdsgade, med værksteder, døgnkiosker, idealistiske foretagender og etniske restauranter.

»Alle kender Blågårdsgade« er i lay-out og udstyr næsten »nørrebro'sk« flot. Den letlæste og velskrevne tekst har sin styrke i det gode overblik og sansen for rammende karakteristisk. Et sommerligt fortov, præget af håndbajere, badeshorts

og »wienerbrød spist direkte fra posen« ville man ganske rigtigt ikke opleve på Jægersborg Alle! Hovedvægten er lagt på torvet, gaden, fællesmiljøerne, mens man i modsætning til flere andre kvarterundersøgelser ikke er gået tættere på menneskene, med interviews og dokumentationer af det hjemlige miljø. Men her træder fotografen til og sørger for, at livet bliver konkret.

Alt i alt er »Alle kender Blågårdsgade« vigtig af to grunde: Dels p.gr.a. beskrivelsen af en del af det etnologiske forsømte storbymiljø, dels p.gr.a. fremlæggelsen af nogle af mekanismerne bag opståen, forandring af og /eller fastholden ved *kvartret* som social, psykologisk og kulturel realitet – men ikke som et kunstigt konstrueret »lokalsamfund«.

Peter Dragsbo

Troels Fink: Landsbyfællesskabet i Rinkenæs 1550–1769

Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland; nr. 69. Aabenraa 1989. 104 s., ill. ISBN 87-7406-045-7. Kr. 112,50. Medlemspris kr. 75,-.

Troels Fink udsendte i 1941 afhandlingen »Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770.« Heri redegøres i forbindelse med omtalen af særdrift inden for landsbyfællesskabet kort for begrebet »Gribsjord«, og i en ledsagende note (note 31 s. 55) skriver Troels Fink: »Det spørgsmål skal behandles i en lille afhandling for sig, da det ikke i egentlig forstand kommer udskiftningen ved.« Dette løfte indfris nu efter 48 år med afhandlingen om landsbyfællesskabet i Rinkenæs 1550–1769.

Mens vi er godt underrettet om, hvordan landsbyfællesskabet blev opløst ved udskiftningen, er landsbyfællesskabets oprindelse mindre veldokumenteret; men man har et enestående eksempel herpå fra landsbyen Rinkenæs.

Rinkenæs ligger i Lundtoft herred mellem Aabenraa fjord og Flensborg fjord. Lundtoft var i lange perioder domineret af herrerne på Søgård, som i den behandlede periode var ejet af slægten Ahlefeldt. De fleste af herredets gårde hørte dels under Ahlefeldterne dels under fyrsten.

I 1550 mødtes repræsentanter for fyrsten, hertug Hans den Ældre, og ejerne af Søgård, Frantz og Gregers Ahlefeldt. Et af mødets resultater var en aftale om, hvordan landsbyfællesskabet skulle indføres i Rinkenæs, og der står indledningsvis: »Eftersom Rinkenæs Mark fra gammel tid og til alle tider har været gribsjord og ikke tidligere været rebet, så skal den nu rebes og deles efter landsret.« Det almindeligt kendte landsbyfællesskab skulle altså indføres i Rinkenæs, i henhold til den for kongeriget gældende reces af 1547.

En del arealer blev friholdt ved rebningen (=opmålingen af landsbyjorderne): ornum, stuf, enemærker, kendeland og gribsjord. Forfatteren gør rede for de forskellige typer og især begrebet gribsjord, som fandtes i Rinkenæs. Gribsjord tolkes som jord, den enkelte eller flere i fællig inddrog ved rydning, og som ikke faldt under den norm (otting eller mark guld), hvorefter jordbesiddelsen samt rettigheder og pligter var fordelt. Gribsjorden vedrører tilstanden før fællesskabet blev indført. Den repræsenterer et kaos i rydningsegnene, hvor talrige jordlodder lå mellem hinanden med grænser, der var svære at fastslå og fastholde og ikke mindst hegne. Med rebningen kom der orden i kaos.

Rebningen var en kompliceret proces. Alle fik noget både af god og dårlig jord. En egentlig bonitering fandt først sted ved opmålingen til Den Store Matrikel i 1689'erne – (senere i Sønderjylland). Indtil da havde man skønnet en gårds areal efter udsæden, et højst usikkert grundlag.

Inden inddelingen af landsbyjorden kunne påbegyndes, skulle de to ejere have afklaret en del forhold vedrørende bl.a. husmændene, skoven og særmærkerne. Først derefter kunne man tage fat på at finde en fordelingsnøgle for de rettigheder og pligter den enkelte bonde skulle have i fællesskabet. Fordelingsnormen, i Rinkenæs som i resten af Lundtoft herred kaldet otting, kan udledes af kilde-materialet, som dog er fyldigst for de bønder, der hørte under fyrsten. Dernæst skulle vangenens eller markernes størrelse fastlægges, hvilket var vanskeligt i det

meget bakkede terræn. Markerne skulle hegnes, og først da kunne den ny driftsform indføres. Forfatteren gør nøje rede for indretningen efter rebningen og de tvistigheder, der opstod, både bønderne imellem og mellem hertug Hans og Ahlefeldterne.

I et kapitel redegøres for præstegårdens særstilling i sognet, idet den ikke havde nogen ottingsandel i landsbyen.

Rettighederne og pligterne i landsbyfællesskabet blev reguleret gennem en landsbyvedtægt. I henhold til den udførtes det daglige arbejde. Da den var vedtaget af bymændene, er den et vidnesbyrd om, at bønderne også kunne styre en del af deres egne forhold selv. Af Rinkenæsvedtægten er kun bevaret en enkelt paragraf, men forfatteren beskriver udfra den bevarede vedtægt fra nabolandsbyen Feldsted dele af dagliglivet, som det må have udfoldet sig i Rinkenæs på fællesskabets tid.

I store træk var landsbyfællesskabet uforandret fra 1550 til 1769, da Rinkenæs blev udskiftet. Men inden for disse fastlagte rammer blev en del af gårdene delt, og dele af ejendomme pantsattes til folk uden for sognet. Antallet af husmænd voksede både i Rinkenæs og dens randbebyggelse.

De sociale forhold i Rinkenæs var komplicerede. På den ene side var der modsætninger mellem de frie fyrstelige bønder, der nærmest kan betragtes som selvejere, og de livegne Ahlefeldtske fæstere. På den anden side var der et skel mellem disse bønder og husmændene. Men tunge byrder i form af skatter, hoveri, ægter og militsordninger hvilede på alle kategorier af indbyggerne blot forskellig form og grad til forskellig tid.

Sidst i den behandlede periode rasede en kraftig strid mellem præsten i Rinkenæs og hans menighed. Striden er vel-dokumenteret i kilderne og behandles udførlig som belæg på, at landsbyens gårdmænd i fællesskabets tid forstod at optræde kollektivt over for myndighederne. Det lykkedes da også at få en stærkt pietistisk sognepræst forflyttet til et andet sogn, trods myndighedernes modvilje. 16 år senere tog bønderne i Rinkenæs et lignende initiativ, og anmodede amt-

manden i Tønder om at få udskiftet deres jorder af fællesskabet, hvilket dog først fandt sted i 1769.

Udgangspunktet for denne interessante afhandling var begrebet »gribsjord«, som forfatteren mener repræsenterer en før fællesskabets tid herskende individualistisk holdning, – en betragtning, der bør tjene som inspiration til en nøjere gennemgang af belæggene for begrebet i resten af landet. Landsbyfællesskabet derimod kendetegnes af en følelse af solidaritet og fælles ansvar mellem landsbyboerne, som det ses afspejlet i bøndernes handlekraft overfor myndighederne i præstestriden, samt i bøndernes argumenter ved ønsket om udskiftning, da fællesskabet senere begyndte at snævre.

Lisbet Holtse

Helle Damgaard og Per Grau Møller (red.): Huse og Husmænd i fortid, nutid og fremtid

Småbrugets udbredelse og vilkår i Norden. Beretning fra det 12. bebyggelseshistoriske symposium ved Odense Universitet afholdt den 2.–4. november 1988. Gylling. Odense Universitetsforlag. 1989. 191 s., ill. ISBN 87-7492-733-7. Kr. 188,-.

200-året for stavnsbåndets løsning blev fejret behørigt i 1988. Det har dog med rette været anført, at fokus i flere af jubilæumsprodukterne er blevet rettet mod gårdmandsstanden, som på mange måder vandt fremskridt ved de store landbo-reformer. Til gengæld er husmandsgruppen, for hvem reformernes konsekvenser var yderst tvivlsomme, trådt noget i baggrunden, ja ofte helt overset – på trods af, at denne gruppe udgjorde en stor del af befolkningen og kom til at spille en væsentlig rolle for den samfundsmæssige udvikling.

Det har en forskergruppe ved Odense Universitet, »Bebyggelse og agrarøkonomi – Fynsprojektet«, søgt at råde bod på ved at arrangere det 12. bebyggelseshistoriske symposium ved Odense Universitet med emnet: »Huse og husmænd i fortid, nutid og fremtid. En nordisk belysning af småbrugets udbredelse og vilkår i tid og rum.« Denne publikation er beret-

ningen fra symposiet med 16 indlæg, der behandler husmændenes vilkår fra oldtiden til de aktuelle forhold i dagens Danmark med udblik til Norge og Sverige (desværre indgår hverken Island eller Finland).

Artiklerne, som ikke alle kan omtales her, præsenteres i kronologisk rækkefølge. De begynder med et indlæg fra Stig Jensen, der gennem en tolkning af arkæologiske levn fra jernalderen giver et spændende bud på bosteder for datidens småbrugere. Erik Ulsig tager tråden op og skildrer gods- og husmænd eller småbrugere i dansk middelalder på grundlag af det skriftlige kildemateriale, og vi slutter med to engagerede bud på fremtidens muligheder for småbrug i Danmark ved Inger Sorgenfrei og Jørgen Isaksen.

En central problemstilling, som flere af forfatterne behandler, er spørgsmålet om, hvorledes selve husmandsbegrebet defineres. Der er som bekendt tale om en uhyre sammensat befolkningsgruppe bestående af småbrugere, håndværkere, fiskere, landarbejdere og daglejere, måske også almissemønstre og inderster. Hertil kommer den uklarhed, som opstår i det ældre kildemateriale, hvor der ofte findes en sammenblanding af bolig- og erhvervsbetegnelser, hvilket gør det yderligere vanskeligt konsekvent at udskille husmandsgruppen.

Det drejer sig imidlertid ikke alene om en erhvervsræssigt sammensat befolkningsgruppe, der er også tale om meget store regionale variationer i disse menneskers levevilkår. Forskellige lovgivningsmæssige rammer spillede en rolle for en forskellig udvikling af vilkårene for husmænd i Norge, Sverige og Danmark, og inden for de enkelte lande er der store forskelle fra egn til egn, afhængigt af de naturgivne forhold, af den enkelte godsejers interesser, befolkningsgrundlaget m.v. Det er en af denne publikations væsentlige fortjenester, at dette forhold så klart kommer frem i flere af de lokalhistoriske studier, eksempelvis i Asger Th. Simonsens glimrende artikel »Småbruger eller daglejer?«, hvor bebyggelsen og den sociale forandring i et lollandsk og et sydvestjysk sogn 1800–1900 sammenlignes.

Forfatteren når faktisk til den konklusion, at forskellene i den sociale udvikling i de to sogne var så overvældende stor, »at man kvier sig ved at tro, at der var tale om en og samme nation af danske indvånere«.

Artiklerne bringer læseren vidt omkring, og ikke mindst bidragene fra Norge og Sverige vil nok være af interesse for en dansk læserkreds. Imidlertid kan netop de mange indlæg og den kortfattede form vanskeliggøre forståelsen for ikke-indviede. Når dertil kommer, at man uden nærmere forklaring opererer med begreber som »fundi inquilinares«, »carrying capacity-situation« og lignende, tror jeg ikke, at der er større håb om at nå ud til »den historisk interesserede husmand og enhver, der interesserer sig for landbohistoriske forhold«, som det hedder i introduktionsskrivelsen til publikationen. Et lidt større billedmateriale foruden de mange tabeller, kort og diagrammer ville også have været en berigelse. Endelig kunne man nok efterlyse en større interesse for belysning af vilkårene for de huskoner og børn, som trods alt også hører med til husmandsgruppen.

Dette til trods er der tale om en værdifuld publikation, som kaster nyt lys over nogle helt centrale problemstillinger i den sammensatte husmandsgruppes forhold til inspiration for yderligere forskning i emnet.

Mette Skougaard

Henning Thalund: Fynske Kirkeskibe

Skrifter fra Svendborg og Omegns Museum, bind 27, Svendborg 1989, 125 s. ISBN 87-87769-29-8. Kr. 120,-.

Det er nu 40 år siden dr. phil. Henning Henningsens bog »Kirkeskibe og Kirkeskibsfester« udkom, og indtil idag har der ikke været skrevet specielt om dette emne. Nu har imidlertid forstander ved Svendborg Søfartsskole Henning Thalund begået en bog om fynske kirkeskibe. På foranledning af biskop Vincent Lind, Odense, har han foretaget en registrering af samtlige kirkeskibe i Fyns stift. Materialet baserer sig på spørgeskemaer ud-

sendt til alle menighedsrådsformænd i stiftet. Skemaerne har derefter dannet grundlag for senere besøg i kirkerne, hvor kirkeskibene er blevet beskrevet og fotograferet. Supplerende oplysninger er hentet, dels fra menighedsrådsprotokollerne, dels fra ældre folk i sognet. En del oplysninger er tillige hentet fra arkiverne på Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg.

Bogens første trediedel behandler kirkeskibstraditionen mere generelt, mens den resterende del er at betragte som et katalog, hvor forfatteren beskriver de enkelte kirkeskibe. Første afsnit beskæftiger sig med traditionen, hvornår den er opstået, hvor udbredt den er osv. Traditionen er kendt i andre europæiske lande, og mens den næsten er ophørt der, lever den i bedste velgående her i landet. Særligt inden for det sidste århundrede er der ophængt mange kirkeskibe. Henning Henningsens anslag, at der dengang (1950) var mellem 800-900 kirkeskibe i hele landet. Nye undersøgelser ville vise, at tallet er væsentligt forøget, – måske indirekte tilskyndet af udgivelsen af Henning Henningsens bog.

Årsagen til ophængning af skibsmodeller i vore kirker kan være mange. I Danmark betegnes disse modeller som »kirkeskibe«, mens de i Norge, Sverige, Tyskland og England kaldes for »votivskibe«. Ordet »votiv« stammer fra det latinske ord for løfte »votum«. Løftet kan i denne forbindelse være afgivet af et menneske i fare eller nød, og som har lovet, at dersom denne fare overvindes, vil det give en gave til Gud eller kirken. Af de mange kirkeskibe, der findes i Danmark, er der ingen, der med sikkerhed kan udpeges som »votivgave«. De tre kirkeskibe, der hidtil har gået under denne betegnelse, har forfatteren ved arkivundersøgelser kunnet tilbagevise som ikke værende votivskibe. I de fleste tilfælde er kirkeskibene givet i taknemmelighed, hvor eksempelvis givningen er kommet godt hjem fra en lang rejse, eller er kommet igennem en krig med livet i behold. Kirkeskibene kunne også være skænket i forbindelse med mærkedage eller til minde om personer. Lejlighedsgaver har været givet i forbindelse med kirkeindvielser, eller kirkejubilæer

o.l. Det var ikke ualmindeligt, at en gruppe af velhavende borgere gik sammen om at skænke f.eks. en lysekrone, et dåbsfad, altersølv o.l. Dette kaldes standsgaver. Fiskere og søfolk har ikke haft samme økonomiske muligheder, – men de har kunnet give en skibsmodel. Den har kunnet fremstilles af én inden for deres egen kreds og har kun kostet et beskedent beløb i materialeudgifter. Forfatteren giver i dette afsnit en række eksempler hentet fra det indsamlede materiale.

Skibstyper og skibsnavne, der forekommer på kirkeskibene, behandles i et afsnit for sig. Mere interessant læsning er afsnittet om skibspapirer. Meget af den viden, man har om kirkeskibene, stammer fra de »skibspapirer«, der ofte er nedlagt i skibsskrogene. Her får man oplysninger om bygmester, giver eller givere og om, hvornår skibet er blevet hængt op. I forbindelse med reparation eller restaurering af modellen har man benyttet lejligheden til at nedlægge yderligere oplysninger om skibet. Skibspapirerne blev ofte skrevet på papir eller pergament og gemt i blykapsler, forseglede flasker, tobaksdåser o.l.

Kirkeskibsfester og processioner, som var emnet i Henning Henningsens bog, indgår også som et afsnit i Thalunds bog. Afsnittet behandler traditionen med eksempler fra de forskellige lokaliteter rundt i stiftet. Et fælles træk ved processionerne er, at det nybyggede kirkeskib bæres i procession frem til kirken. Processionen udgår som oftest fra havnen eller fra byggestedet og ned omkring havnen. Skibet bæres af flere mænd parvis, i nogle tilfælde klædt i uniformer. Efter skibet fulgte et orkester og derefter et stort følge med faner og flag. Ved ankomsten holdt kirkens præst tale over skibet, og der blev sunget én eller flere salmer. Derefter blev skibet hængt op i kirken. Om aftenen blev der indbudt til spisning og derefter bal, og hele ceremonien blev afsluttet med en række kanonsalutter. For nogle kirker er der tradition for, at hele ceremonien gentages, når et kirkeskib efter endt reparation eller restaurering skal hænges op påny. Enkelte kirker har tradition for en fast termin for eftersyn og genophængning.

Denne første del af bogen afrundes med et afsnit om kirkeskibet i prosa og poesi. Heri giver Thalund eksempler på forfattere, der berører emnet kirkeskibe. Endvidere nævnes salmedigtere, eksempelvis Kingo, der har skrevet salmen »Hvad er det for en snekke?« og der gives eksempler på salmer digtet specielt til lejligheden.

Den resterende del af bogen er et katalog over kirkeskibene i Fyns stift, hvor Thalund provsti for provsti gennemgår de i alt 192 skibe. Heri gives der oplysninger om kirkens navn, skibets navn, type, bygmester, ophængningstidspunktet, samt anledningen for ophængningen. Dertil en kort beskrivelse af skibet, samt længde og højde på modellen. I de tilfælde, hvor man har kendskab til skibspapirer, gives der oplysninger om dette såvel som om indholdet. Af de 192 skibe er de 53 illustreret ved et fotografi. Det giver et meget godt overblik over de forskellige skibstyper og kvaliteten af disse skibe. Registeret afsluttes med nogle korte afsnit, der omhandler ikke ophængte kirkeskibe, forsvundne kirkeskibe, kirkeskibenes vedligeholdelse, samt en alfabetisk ordnet liste over samtlige kirkeskibsbyggere, samt de modeller, de har bygget. I afsnittet om kirkeskibenes vedligeholdelse advarer forfatteren imod, at restaureringen af kirkeskibene gives i ukyndige hænder. Han nævner det samarbejde, der er indledt mellem Fyns stift og Langelands Museum, hvor man nu har kyndige folk, der er istand til at efterse, reparere og konservere kirkeskibene.

Forstander Henning Thalund har med denne bog vist, at vi med kirkeskibene har en værdifuld kulturarv, der burde tages vare på, på lige fod med det øvrige kirkeinventar. Kirkeskibene er nemlig ikke omfattet af nogen egentlig fredningslovgivning. Derimod er der ganske nøje regler for nyophængning af kirkeskibe. I den forbindelse skal sagen via stiftet sendes til høring hos Stadsarkitekten, Nationalmuseet, samt Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg. Noget lignende burde være gældende ved reparation eller restaurering i forbindelse med eftersyn af de eksisterende kirkeskibe. Her ville en registrering som denne være nyttigt redskab. Der

burde således foretages tilsvarende registreringer af kirkeskibe i landets øvrige stifter.

Morten Gøthche

Lone Rahbek Christensen (red.):

Livstykker

12 studier af livsformer og vilkår. Ringe, Kulturbøger, 1989, 168 s. ill. ISBN 87-88327-12-4. Kr. 138,-.

Med livsformsbegreberne har etnologien fået et redskab, der gør det muligt at analysere og forklare nutidsmenneskets forskelligartede liv. Der er allerede skrevet flere bøger og artikler om livsformerne og deres begrebsverden, der hver har bragt ny viden om emnet eller behandlet specielle sider af det. Livstykke er en antologi, skrevet af en række yngre kvindelige etnologer, som især har beskæftiget sig med kvinder og livsformer. Bogen er redigeret af Lone Rahbek Christensen, der har været med til at udvikle livsformsbegreberne, specielt de kvindespecifikke som baglandskvinden og husmorlivsformerne. I indledningen gør hun rede for ideen med bogen og det fælles empiriske tema, der er danske kvinders liv set i relation til mænd, familie, ægteskab, arbejdsmarkedet, varemarkedet og fritidslivet. Man skulle måske her tilføje, at bogen især handler om kvinder i erhverv og de livsformer eller kombinationer af livsformer, de er bærere af. Heldigvis henvises der i indledningen også til bogens sidste artikel, der er en introduktion til livsformsanalysens grundbegreber, hvor hun har Thomas Højrup, en af pionererne inden for livsformsteorien, som medforfatter.

For den der ikke er fortrolig med livsformsanalysen og dens idegrundlag er det derfor en god ide at starte med introduktionen. Den giver en kort og klar gennemgang af de tre hovedlivsformer, der alle er relateret til arbejde eller en markedsform, mens de kvindespecifikke livsformer har deres eksistensbetingelser i familiebegrebet. Allerede her er det lidt mere kompliceret, idet kvinder både kan have vilkår i en egentlig livsform og samtidig have træk fra en af de kvindespecifikke livsformer. Mænd er meget mere lige-til!

De fire første artikler handler om *lønarbejderlivsformen* og *karrierelivsformen* ofte i kombination med en af variationerne inden for husmorlivsformen, som der findes tre varianter af. Man møder korrespondenteleverne på handelshøjskolen, der næsten alle drømmer om et spændende job, helst på deltid, men hvis egentlige mål er familien. Eller fabriksarbejderskerne, som ikke er »stakkels« kvinder, der er havnet ved et samleband, men kvinder der gennem egne valg på forskellig måde har fået deres liv til at gå op mellem arbejde og familie. I modsætning til disse grupper står karrierekvinderne, der helt klart har mål i arbejdet og som får løst deres familie- eller parforhold anderledes og uden, som karrieremænd, at skulle have et bagland, der står parat. Interessant er især artiklen om sundhedsplejerskerne, som forfatterne viser, at nok er der her tale om samme fag, men ikke nødvendigvis om samme livsform eller holdning til faget, hvilket forklarer, hvorfor der bl.a. er uoverensstemmelser og konflikter inden for faget.

De sidste otte artikler skulle alle have mere eller mindre tilknytning til den selvstændige livsform, selv om der i nogle tilfælde er tale om lønarbejde som i artiklen om indvandrerfamilier, der har rod i *den selvstændige livsform* og som derfor har vanskeligt ved at passe ind i et almindeligt lønarbejde. Eller i artiklen om fodboldklubben, hvor det er den fælles fritidsinteresse, der binder deltagerne sammen og som er med til at mindske lønarbejderlivsformens opsplitning i arbejde og fritid. Den klassiske indgang til den selvstændige livsform er landbofamilien, her repræsenteret ved hedeopdyrkerfamilier, hvor mænd og kvinder har lige stor betydning i fællesskabet. Skønt der er visse fælles træk for disse forskellige grupper, virker det dog lidt uoverskueligt med det fælles stempel eller de fælles rødder i den selvstændige livsform. Artiklerne har så mange andre interessante aspekter som f. eks. artiklen om familie og formue, hvor forfatteren arbejder med nogle spændende forløb eller udviklinger, og hvor man med rentierfamilierne antagelig har med en fjerde livsform at gøre.

Om den selvstændige livsform handler også to artikler om kvinder i ældre tid. De er med for at vise, at det specielt og også tidligere var inden for de selvstændige erhverv, at kvinder har kunnet finde indtjeningsmuligheder, der harmonerer med mor- og husmorrollen. Alligevel er man her kommet lidt langt væk fra livsformsbegrebet og analysemulighederne. I hvert fald er de anderledes i et historisk materiale og under andre samfundsførmer end i et nutidigt. De to artikler ville uden tvivl komme mere til deres ret i en anden tidsmæssig sammenhæng.

Det er livsformen, der er afgørende for, hvordan man handler og former sit liv og det lader sig vanskeligt ændre. Man tager sin begrebsverden med fra et fag til et andet – også selv om den ikke rigtig passer. Det er der gode eksempler i artiklerne om bl. a. sundhedsplejerskerne, naturlægerne og indvandrerfamilierne. I artiklen om guldbroderi og sol er livsforløbet også inddraget som en vigtig dimension for at forstå de ændringer, der sker over tid. Her får man en fornemmelse af, hvordan en livsform gennem et liv efterhånden kan træde mere tydeligt frem. Derimod savner man stadig en diskussion af, hvordan og hvornår den enkeltes begrebsverden dannes og hvorfor den vanskeligt kan ændres. Jeg kan da godt forestille mig, at den 17-årige pige, der i dag ser frem til en uddannelse, et deltidsjob, mand og børn om ti år kan være en målbevidst karrierekvinde, der har valgt børnene fra.

Lidt irriterende det det, at livsformsstudier altid er skåret over samme læst. Det liv, der skal analyseres præsenteres som en beretning, hvor personerne skildres ved fornavne, der af en eller anden grund gentages i et væk som i børnebøger og i visse tv-reportager. Det må vel også kunne gøres på andre måder, uden at man mister det nærværende, det fortrolige i dokumentationen. Analysen er det primære, men dokumentationen har også en værdi i sig selv i form af beretninger om livsvilkårene i det moderne samfund.

»Livstykker« har både gode historier og fine analyser af de mange variationer og kombinationer af livsformer, der gemmer sig bag almindelige kvinders liv. Man kan

ikke være andet end betaget over hvor forskellige vi er.

Birgit Vorre

Jens Skriver: Traktor i Danmark

Skippershoved 1989, 96 s. 85 ill. Bogen er udgivet i samarbejde med Dansk Landbrugsmuseum, Gammel Estrup. ISBN 87-89224-10-8. Kr. 88,-.

Bogen om traktoren i Danmark kan man undre sig over ikke er skrevet før. Tiden er moden nu, og perioden hvor vi har kendt til traktorer i landbruget er nu så lang, at traktorens betydning set i et historisk perspektiv kan skrives uden kun at få de første, største og alle undererne med, der siden er gået i glemmebogen.

Med sine 96 sider indtager de 85 illustrationer en fremtrædende plads. De 21 er i farver, hvor man ser 21 traktorer på neutral grøn græsplænebaggrund med den farvestrålende traktor foran, således som man husker dem i arbejdet på markerne, hvis man er gammel nok. Den lille grå dvs. Fergusons model TE 20 fra slutningen af 40'erne, John Deere's grønne men især de mange glade røde traktorer. Blandt de sort-hvide billeder er der mange fine situationsbilleder fra 40'erne og 50'erne, hvor traktoren indgår i en arbejdsituation f.eks. foran høstvognen, koblet sammen med radrenser, roeoptater, gødningsspreder, såmaskine. osv.

Bogen gennemgår i korte kapitler overgangen fra heste til traktor, damppløjning, de første traktorer, traktor epidemien, krisetider, det store gennembrud, danske traktorer, traktorredskaber, talle og tekniske data. Hertil billedfortegnelse, hvoraf fremgår at en trediedel af billedstoffet er fra Landbrugsmuseets righoldige arkiv. Litteraturfortegnelsen i al sin korthed henviser bl.a. læseren til tre artikler af forfatteren i Bol og By, hvor man får den dybereborende historiske behandling af traktordriftens gennembrud, udvikling og konsekvenser.

»I 1942 var der 456.000 heltidsbeskæftigede i landbruget. I 1975 var tallet faldet til 161.000. I samme tidsrum formindskedes antallet af arbejdsheste fra 583.000

til 13.000 og antallet af traktorer forøgedes med 183.000 – altså 183.000 traktorer gjorde – sammen med anden mekanisk driftsomlægning m.m. – 295.000 mand og 570.000 heste overflødige,« således oplyser bogen kort, knapt og interessant og med stof til eftertanke om, hvad traktoren også betød.

Bogen er let læst, og da den samtidigt er forsynet med de tekniske informationer på 21 traktorer, der gengives i farver, vil bogen være anvendelig som opslagsværk. Den ældste er en All Work traktor 14/28 årgang 1913-14, og den yngste er den dansk producerede Bukh 452 årgang 1961. Ganske svarende til moderne traktor- og bilkatalogers specifikationer oplyses der om fabrikat, årgang, cylinderantal, boring, slagvolumen, omdrejninger pr. min., hestekræfter, om det er petroleums-, benzin- eller dieselmotor, om antal gear, vægt og fabrikationsperiode. Desforuden hvor det bevarede eksemplar befinder sig. Fem stykker er i privateje, mens hele tretten befinder sig på Landbrugsmuseet, der derfor er stedet, hvor også traktorer fra en ikke så fjern tid kan studeres nærmere. Vi må nok vænne os til i fremtiden i bøger med historisk perspektiv, men omhandlende vort århundredes materielle levn, at se flere af disse meget tekniske specifikationer som et nødvendigt og nyttigt indslag i fremstillingen, men alt efter emnet og genstandens karakter bør så almene oplysninger om museumsgenstande som længde, bredde, højde, materialer og mus.nr. stadig indgå i de vigtigste data. I dette tilfælde ville oplysning om traktorerne størrelser være lige så relevante som vægten, for hvorfor hed det ellers »den lille grå?« og hvor lille var den f.eks. i forhold til vore dages traktorer, der er hele kommandocentraler?

Det er et godt initiativ forfatter, forlag og Landbrugsmuseet har taget. Vi har hermed et dansk modstykke til bogen om tyske forhold, nemlig lederen af det vesttyske landbrugsmuseum i Hohenheim Klaus Hermann's bog »Traktoren in Deutschland 1907 bis Heute. Firmen und Fabrikate.« Frankfurt a.M. 1989, 208 s.

Grith Lerche

Søren Mørch: Danskernes billeder før fjernsynet

Billedredaktion: Knud Ryg Olsen. Kbh. 1989. 192 sider, ill. ISBN 87-412-3269-0. Pris kr. 248,-.

I 1936 udkom det amerikanske billedblad Life for første gang. Det dannede forbilledet for en hel masse andre illustrerede ugemagasiner bl.a. danske Billed-Bladet, der kom på markedet i 1938. Det Berlingske Hus sendte fra da af sine billedreportager om livet i og uden for Danmark ud til massepublikummet. Generation efter generation er vokset op med Billed-Bladet, der var på pletten over alt, hvor det skete.

Historikeren Søren Mørch har sammen med sin billedredaktør Knud Ryg Olsen klippet i de gamle Billed-Blade. De har samlet og kommenteret en masse af de billeder, der for mange er blevet indre billeder. I bogen er vi til stævne med billederne fra dengang. Søren Mørch har valgt såvel at kommentere de enkelte udvalg af billeder som forsyne bogen med et historisk forord. Bogens fire afdelinger handler om gamle dage, krig og fred, tiderne skifter og nye tider. Under disse overskrifter kommer vi vidt ud i verden og undervejs til livet i Danmark fra især 40'erne og frem.

Det er næsten som at finde en stor stabel gamle ugeblade på loftet hos ens bedsteforældre, som da man var på ferie. Man bladrer og bladrer, undres og frydes, mindes, glædes og giver sig til at overveje forholdet mellem dengang og nu. Man friser lidt af bladets reportage om den farlige ungdom, moralens fordærv og omsvøbene med at vise letpåkledte damer anno dazumal. Stauning er med, kongen til hest, den kongelige familie på Grønland, styrmand Carlsen og hans skæve skib og hunden Lajka, som Sovjet sendte op i himmelen i en sputnik. Jeg græd som en pisket, da mine forældre i oktober 1957 forklarede mig, at den hvide hund aldrig kom ned på jorden igen, men var beregnet til at brænde op. Lajka blev en stjerne. Ihvertfald i medierne. Sådan var det med mange andre navne.

Søren Mørch mener, at det var Billed-Bladet, der gav os mange af billederne,

før vi modtog dem fra fjernsynet. Billed-Bladet byggede en verden af interessante betydninger op for danskerne, strukturede universet i en populær stil med billeder og normer. Billed-Bladet fortolkede tiderne, bragte nyhederne inden for hjemmets fire vægge, så danskerne vidste, at mejeribestyreren i Odder under besættelsen solgte færdiglavet kærnemælksuppe for 50 øre pr. portion. Det var også Billed-Bladet, der flittigt informerede sit publikum om den frygtede børnelammelse, der i 50'erne ramte så at sige som lyn fra en klar himmel. Lægevidenskaben lærte at bekæmpe den, og lægerne fik en næsten guddommelig status i perioden.

Søren Mørch er en forskels-historiker – ikke en sammenhængs-historiker. I forordet skriver han, at bogens billeder er ved at være så fjerne, at vi oplever tiden som fremmed. Billed-Bladets gamle billeder får et samfund til at dukke op, som var helt anderledes inddelt med hensyn til køn, generationer, afstamning, arbejde og forbrug. Det er muligt at yngre læsere vil opfatte det sådan. F.eks. skoleelever, som skal bruge bogen i undervisningen. Men det er ikke den læsning, jeg kan lave, og det er slet ikke forskellen fra dengang, der først og fremmest springer mig i øjnene. Det, jeg ser, er en tidlig informationsstrøm i et billedmættet medium. Såvel en saglighed som en professionel subjektivitet hos bladets fotografer og skribenter. Og så en utrolig nysgerrighed og oplevelseshunger hos publikum. Man skal ikke glemme, at Billed-Bladet ikke afsattes med samme automatik som senere fjernsyn og tidligere radioen. Man skulle abonnere eller købe i løssalg. Og de blev vel virkelig studeret meget nøje disse blade? De beskæftigede sig vel på kvalificeret grundlag med det, der lå i tiden og således efterspurgtes af publikum?

Min læsning og mit gennemsyn er nogle gange blevet forstyrret af Søren Mørchs kommentarer. Af hans forsøg på at ville udtale tiden, dens betydninger og ikke mindst dens forskel. Som professionel historiker kan jeg selvfølgelig gå tilbage til de originale Billed-Blade for at finde den uspolerede vare. Men det er ikke det, jeg sigter til i min kritik. Det er snarere en efterlysning af en anden historisk forstå-

else, der forklarer den fascination og den glæde, gennemsynet med Billed-Bladet skaber. Hvorfor er det her tyk kærnemælksuppe med korender, som man sluger til sidste skefuld? For man nærer jo en slags kærlighed for dette stof, disse kilder. De første scootere i Danmark, hvordan barnevognene så ud, hvordan en far kørte med sin søn på cykelstangen og den ungdommelige skrøbelighed udtrykt af Ib Mossin i hans Scalatøj i 1957. Alt er godt nok meget forskelligt, men er det forskellen, der gør bogen interessant? Er det ikke mere det relative og diffuse tilhør, man oplever ved gennemsynet?

Bogens billeder er teknisk grimme. Måske kan det ikke være anderledes. Det fremgår, at man har forsøgt at få fat i de originale fotos og identificere fotografierne, men hovedparten af Billed-Bladets billeder er affotograferet efter Billed-Bladet, som dengang ikke udmærkede sig med f.eks. Life's ofte sublime tryksteknik. Men der er også smuttet andet end Billed-Bladets billeder med ind i udvalget. F.eks. et par fra Varieté, et af Gregers Nielsens og flere fra forlagsarkiverne. I en bogtype som denne er billedet det, der tiltrækker sig opmærksomheden. Det er lidt ærgerligt, at der slet ikke vises en rigtig Billed-Blad side i original.

Men man bliver jo interesseret i Billed-Bladet. Både bladets skribenter og journalister, og det ville have mættet sulten lidt, hvis der var gået mere indgående ind på dem, der satte stilen og formede udtrykkene. Det ville også have styrket bogen, hvis der blot havde været et forsøg på at beskrive den usigelige glæde, det var for en dreng på 6 år, at sidde på køkkenbordet og lade benene dingle. Eller hvor befriende det også var for nogle husmødre ikke at skulle aflægge rapport om livets gang i familien og slægt, til den lille frie købmand, da den første selvbetjeningsbutik i Esbjerg åbnede den 14. juni 1949.

Bjarne Kildegaard

Ruth Schmidt:

Den skæve rekrut fra Aalborg (1871–72)
138 sider, illustreret. Selskabet for Aalborg Garnisons historie. Kr. 49,-.

I 1867 bliver en ung mand, den 19-årige Lars Peter Poulsen, under arbejde på gården »Steendal« ved Tårs, overfaldet af en tyr, der kvæster hans højre arm og tilføjer ham et åbent sår på højre inderlår. Poulsen går ikke til læge men til klog kone. Han bliver imidlertid ved med at have ondt i armen ved bestemte bevægelser.

Et par år efter er han så session. I hans journal bemærkes de af ham selv angivne smerter, med den tilføjelse at lægen ikke ser nogen grund til dem. Poulsen bliver derfor fundet fuldt tjenestedygtig og giver møde ved 11. Bataillon i Aalborg 1871. Nu udvikler der sig en sag, som giver genlyd i dansk presse de følgende år. Poulsen påstår nemlig hårdnakked, at tyren har tilføjet han så megen molest, at han er hæmmet i udførelsen af sine militære gøremål, bl.a. kan han ikke løfte hånden til hilsen. Militærets folk opfatter ham derimod som simulant. Og efter en række til dels malabariske undersøgelser (ophængning, elektriske stød m.m.) er de så sikre derpå, at Poulsen ligefrem bliver dømt for at være simulant.

Som sagt følger pressen sagen nøje. Der udvikler sig en avispolemik mellem Aalborg Stiftstidende, der repræsenterer Poulsens, de lokale og de folkelige interesser og hovedstadsbladene, særlig Dagbladet, hvor C. St. A. Bille residerede og skrev skarpt til fordel for det i enhver henseende store hartkorn og dets militær.

Det er om denne pressepolemik og Poulsens sag Ruth Schmidts bog »Den skæve rekrut fra Aalborg (1871–72)« handler. Ruth Schmidt er oldebarn til Poulsen, og derfor er hun selvfølgelig hans advokat; men hun har forståelse for militærets grunde til at tvivle på ægtheden af Poulsens lidelse og har skrevet en afbalanceret om end bredt fortalt og indimellem gisnende fremstilling. Bogen bliver interessant derved, at forfatteren løfter blikket og placerer sagen i den klassekamp, der i løbet af 1800-tallet udvikler sig mellem de besiddende i samfundet og det gemene folk, de latterlige »transtøveler«, der tilmed i stigende tal lader sig se på tinge.

Om Poulsen var simulant eller ej, derom dømmes Ruth Schmidt ikke. Men

hun har sandelig fremstillet sagen, så man må undre sig over militærets og dets lægers fremfærd. De har ikke troet Poulsen over en dørtærskel, selvom han er kommet med bekræftende udtalelser fra lokale folk. Militæret har ene regnet sig selv for højeste autoritet. Poulsen fik sin straf og er muligvis blevet så svækket af militærets maltraktioner, at de har medvirket til hans tidlige død, kun 25 år gammel.

Bogen kan bestilles hos forfatteren på adressen: Helsebakken 4, 7100 Vejle.

Eske K. Mathiesen

Ole Bergh:

Til fods med Evald Tang Kristensen

København, Gyldendal, 1989. 212 s. ill. ISBN 87-0038762-2. Kr. 180,-.

Journalisten Ole Berghs Evald Tang Kristensen-biografi er spændende, og præget af ægte respekt for ETK's arbejde. Desværre kommer han ikke rigtigt til bunds i de mere komplicerede sider af Tang Kristensens virksomhed.

Bergh har ETK's erindringer, »Minder og Oplevelser«, som hovedkilde og anvender kursiv for at markere citater. Men han betjener sig ikke af noter og henvisninger, for at markere HVOR citaterne stammer fra. Irriterende, hvis man vil have fat i originalteksten. Bergh begynder – som »Minder og Oplevelser« – med en genealogisk udredning. Så kommer barndommen; Evald Tang Kristensen fødes 24/1-1843 i Nørre Bjært. Faderen dør, moderen gifter sig igen, og med tiden ender Evald på seminariet. Han bliver lærer og gifter sig med sin kusine Fredrikke, der dør i barselseng allerede samme år. Folkemindeindsamlingen begynder for alvor og kontakten til Svend Grundtvig etableres.

Bogen følger ETK hos informanterne, i færd med at svøbe sine nyfødte børn, ved komfuret mens konen ligger i barselseng og i irritation over politik, H.C. Andersen og de missionske... Til sidst møder vi den anerkendte Tang Kristensen, der får et ridderkors for sin indsats.

Med mange direkte – og indirekte – citater fra »Minder og Oplevelser« (bogen

er nærmest spækket med dem...) tegner Ole Bergh et levende og velment portræt. Men folkemindeindsamlingerne placeres ikke i en social og historisk kontekst. ETK's »standsbevidsthed« og konflikterne med den akademiske verden belyses næsten ikke. Faktisk omtaler Ole Bergh på s. 136 ETK som en af dem, der »bryder sig vej helt fra den sociale bund og omgås alle med samme uimponerede selvfølgelighed, uanset trang og stand«. Udviklingen i ETK's indsamlingsmotivation og hans holdning til materialet og meddelelsen er også sparsomt berørt.

Ellers er Bergh ikke bange for at vurdere ETK's mening om dette og hint. F. eks. på side 70, hvor det hævdes at ETK ville være blevet »højlydt forbløffet«, hvis han havde set »en udgivelse« fra 1986 som er »illustreret med frodige damer og virile tjenestekarle, aldeles uden tøj på kroppen« og angiveligt »uden ringeste forbindelse med det miljø, der var historiens udgangspunkt«. »Udgivelsen« nævnes ikke ved navn, men det må vel være »Den bortfløjne mødom«, der her udsættes for en helt urimelig og usaglig kritik. »Den bortfløjne mødom« refererer i citatform ETK's syn på de erotiske historier og overvejelserne om udgivelse af dem. Fortællesituationens funktion belyses, og et »Minder og Oplevelser«-citat beskriver en informants levevilkår. (Samme citat anvender Ole Bergh sjovt nok selv på side 154-155.) »Uden ringeste forbindelse med det miljø der var historiens udgangspunkt« er »udgivelsen« absolut ikke.

Berghs sprog er tit unødvendigt arkaisk, faktisk kan man nogle steder komme i tvivl om, hvorvidt det er ETK eller Bergh, der taler. Nogle passager virker nærmest som refererende kommentar til »Minder og Oplevelser«. F. eks. beskrivelsen af en Københavnertur hvor ETK i Rundetårn undrer sig over hvordan damekjoler i bevægelse ser ud oppefra. Ole Bergh citerer »Minder og Oplevelser« i kursiv, og fortsætter i almindelig typografi: »med to væltede O'er viser han ved typografens hjælp, hvordan skørterne tog sig ud...« (s. 77). Kun hvis man kender »Minder og Oplevelser«, og ved at det foregående citat stammer herfra, kan man regne ud, at

Ole Bergh jo nok kommenterer en tegning sammesteds.

»Til fods med Evald Tang Kristensen« kan anbefales for den, der vil læse en spændende bog og samtidigt have en kort orientering i ETK's liv. Vil man dybere er »Minder og Oplevelser« suppleret med andre kilder nok stadig at foretrække.

Charlotte S. H. Jensen

Birgitta Skarin Frykman og Elisabeth Tegner (red.):

Working Class Culture

An international symposium, organized by the Museum og Work, Norrköping, and the Department of Ethnology, University of Gothenburg, September 1986. Ethnological Publications 2. Department of Ethnology, University and Gothenburg. Göteborg 1989. ISBN 91-85838-18-7.

Tre år efter afholdelsen af et internationalt symposium om arbejderkultur foreligger en samling af de afholdte indlæg. Det virker, som om manuskripterne er blevet lidt bearbejdet, idet de nu er forsynet med noteapparat. I øvrigt er rapporten uprætentios i sin form og udseende med det, desværre meget kendte maskinskrivnings-look, der i vore tekstbehandlingstider burde være en saga blot. Den er absolut ikke læsevenlig.

Det fremgår ikke, om symposiets sprog var engelsk, men alle tekster er i hvert fald trykt på dette sprog – med mere eller mindre held. Det har åbenbart ikke faldet alle lige let, eller også er det oversættelsen, der hist og her har gjort stilen lidt tung.

Er bogen enkel i sin form, er den helt anderledes prætentios med hensyn til indholdet – hvad den helt naturligt må blive, når man får fagfolk fra hele Europa til at komme med deres bud på, hvad arbejderkultur er: Fra Danmark var det Svend Aage Andersen (Working-Class Culture as a Process) og Flemming Hemmersam (Folklore Studies and Working-Class Culture), fra Sverige Sven B. Ek (Reflections on culture), Anders Björklund (The Dockers' Tools through 100 Years og Technological Change), Romulo Enmark

(The Working Class, The Middle Class and the Loss Family Functions) og Stefan Boman (The People's Story. On the Collection and Analysis of Autobiographical Materials).

Fra Tyskland havde man indbudt Wolfgang Kaschuba (Working-Class Culture. On the Historicity and Relevance of an Identity Concept), Dieter Langewiesche (The Impact of the German Labour Movement on Workers' Culture in Imperial Germany) og Dieter Kramer (How Are We to Document Working-Class Culture in the Museum, but Avoid Nostalgic Remembrances?) Fra Frankrig havde man inviteret Martine Segalen (Furnishing and Washing: The Complexity of a Cultural Pattern) og Michael Bozon (The Situation of Working-Class Culture in France). Østrigs repræsentant var Christian Fleck (»Class Consciousness«, »Collective Memory« and »Class Culture« – Three Approaches to the Analysis of the Working Class), Tjeksloviets Karel Fojtik (Ad Vocem »Working-Class Culture«, Norges Anne Eriksen (Autobiographies, an Oral Source – to What?) og Finlands Antti Metsänkylä (Features of Research on Working Life in Finland).

Oplægget fra symposieledelsen indeholdt følgende spørgsmål til diskussion og besvarelse:

Hvordan defineres arbejderkultur?

Hvilke teoretiske indfaldsvinkler kan benyttes?

Hvilke erfaringer har vi fra det praktiske arbejde?

Hvilke argumenter taler for at definere almindelig arbejderklasse som livsstil?

Burde vi koncentrere os om variationer inden for arbejdere af begge køn, med andre ord afdække arbejderklassens kulturer?

Kort sagt: Yderst relevante spørgsmål til et yderst kompetent panel af forskere. Når bogen alligevel virker noget tam skyldes det antagelig, at der netop er tale om oplæggene til symposiet. Det er muligt, at foredragsholderne er blevet bedt om at foretage en bearbejdelse, men som indlæggene foreligger, afspejler de ikke den diskussion, som oplæggene skulle være startskuddet til, og bringer ikke diskussionen videre.

For den almindelige læser havde det nok været mere givende at få et resumé af oplæggene (hvis der ikke var ressourcer til at trykke dem i fuld udstrækning) – og derefter et sammendrag af de uden tvivl meget interessante diskussioner, som er fulgt efter. Og endnu mere interessant ville det have været, hvis man samtidig havde fået indblik i de synspunkter, der kom frem på det seminar, som fulgte direkte i kølvandet på symposiet, med deltagelse af nogle af symposiets gæster suppleret med en bred vifte af forskere. Dette seminars oplæg er publiceret i foråret 1989. Summa summarum: Et spændende symposium og et ikke mindre interessant seminar præsenteres her med de indlæg, deltagerne af det første har nedfældet hjemmefra – inden diskussionerne og udvekslingen af synspunkter bragte ny indsigt.

Denne indvending vejer tungt, men naturligvis skal man være taknemmelig over, at det trods alt nu, tre år efter, er muligt for interesserede at få del i de forskellige forskeres syn på arbejderkultur.

For museumsinteresserede er der især et indlæg af relevans, Dieter Kramers »How are we to Document Working-Class Culture in the Museum, but Avoid Nostalgic Remembrances? – Some reflections on the role of the documentation of working-class culture in the cultural policy of today«.

Han påpeger den meget almindelige fare, der ligger i at fjerne en genstand eller et problem fra det aktive liv og tage det ind på et museum – hvorved det automatisk bliver fuldstændig harmløst. Han advarer også mod tendensen til at fordybe sig for meget i genstandene og deres ejere, som vi ofte knytter os så tæt til, fordi vi sympatiserer med dem. Det er vigtigt at arbejde med detaljerne, men ikke på bekostning af strukturerne. Samtidig peger han på vigtigheden af ikke at fratage mennesker retten til egen fortid; der må være et samspil mellem museum og publikum.

I et museum er det ikke nok blot at vise elendigheden og fortidens uretfærdighed. Der skal også være plads til at vise fremskridtene og arbejdernes bidrag til kulturen, både den organiserede og den

spontane. Endnu vigtigere er det at arbejderklassen står til ansvar for sine handlinger og er med til at præge fremtiden. Kramer nævner, hvordan vand- og vindkraft blev erstattet af damp, olie og elektricitet for nu igen at blive trukket frem som muligheder for alternativ energi. Arbejderbevægelsen og arbejderkulturen har tegnet fremskridtet, men må også betale sin del af omkostningerne – og det skal kunne ses på museerne.

Kramer slutter med den tankevækkende historie om Hamburgs arbejdermuseum, der i en del år har fungeret med arbejdsgrupper bestående af unge forskere og gamle arbejdere. Der blev lavet undersøgelser og opbygget udstillinger i en gammel fabrik som led i bestræbelserne på at skrive den anden slags historie og opbygge en nutidig og fremtidig arbejderidentitet. Efter således at have vist, hvad de kunne og ville, lovede kommunen endelig at støtte økonomisk – men pludselig blev planerne ændret: Et skib bygget i 1960-erne på et af de nu uddøde hamburgske skibsværfter dukkede op, og nu skal pengene gå til restaurering af det. Det skal være en del af arbejdermuseet, og dermed vil tyngdepunktet blive rykket fra det nære arbejde i studiegrupperne. Skibet bliver en turistattraktion, og Hamburg får ikke et arbejdermuseum for lokalbefolkningen.

Anne-Lise Walsted

**Hans Hauge og Henrik Horstbøll (red.):
Kulturbegrebets kulturhistorie**

Kulturstudier nr. 1, 1988. 192 s. ISBN 87-7288-220-4. Kr. 128,-.

**Vagn Wåhlin (red.):
Historien i kulturhistorien**

Kulturstudier nr. 2, 1988, 400 s. ISBN 87-7288-221-2. Kr. 198,-.

Skriftrækken Kulturstudier udgives af Center for Kulturforskning ved Århus Universitet.

Center for Kulturhistorier blev oprettet som et tværfagligt center ved Århus Universitet i 1988. Med skriftrækken Kulturstudier præsenteres en række temaer indenfor moderne kulturforskning. Råstof-

fet til artiklerne er primært oplæg til seminarer og symposier på centret. Rækken indledes med 2 artikelsamlinger som indkredser og diskuterer kulturhistoriens kulturbegreber.

Som uddannet etnolog af »Brede«-skole (Institut for europæisk etnologi ved Københavns Universitet) kaster man sig med stor nysgerrighed og appetit over de to bøger. Det er jo et »konkurrerende« forretagende, det her. Ved »de andre« derovre i Århus noget »vi her« ikke ved noget om? Og har de nu til fulde forstået hvor vanskeligt et begreb »kultur« egentlig er? Kan »vi« mon virkelig lære noget af »dem«?

Appetitten stiger under læsningen. Det er inspirerende at præsenteres for mange forskellige synsvinkler på begrebet kultur, dels i form af teoretiske overvejelser (bd. 1) dels med udgangspunkt i konkrete studier (bd. 2). Forfatterne er rekrutteret fra en række forskellige humanistiske fagtraditioner, spændende fra de sproglige og musikalske fag til historien og antropologien.

Bd. 1 afdækker kulturbegrebets udvikling indenfor forskellige videnskabsteoretiske (og nationale!) traditioner samtidig som de søger at indkredse et nutidigt, brugbart kulturbegreb, der formår at rumme dobbeltheden i begrebet: kulturen og kulturerne, det absolutte og det relativistiske.

Bd. 2 samler en række af de seneste årtiers synsvinkler på relationen historie-kulturhistorie gennem præsentationen af en række konkrete projekter ofte af tværvidenskabelig karakter.

I bd. 1, Kulturbegrebets kulturhistorie, indkredses kulturbegrebet ud fra to forskellige fagtraditioner, den litterære-filosofiske henholdsvis de antropologiske. I den første tradition har kultur været forstået som et absolut og samlende begreb, der definerede det fælles-menneskelige. Kultur var ensbetydende med de synlige produkter, artefakts, den kunne dyrkes, og tilegnes, f.eks. i form af den »store« traditions litteratur, kunst og musik. Som Johan Fjord Jensen påpeger i sit indlæg om »Det dobbelte kulturbegreb« kunne man i den litterære tradition dyrke og tilegne sig kulturen, så man blev »kulti-

veret«, mens man i den antropologiske tradition var en integreret del af kulturen. Med udgangspunkt i Raymond Williams kulturbegreb påpeger han, hvorledes de to begreber ikke er adskilte men skygger af hinanden. De er blevet til som svar på hinandens definitioner, og det moderne kulturbegreb omfatter derfor dels mængden af adskilte begreber om kultur: litteratur, musik, kunst dels den totale sammenhæng indenfor en helhed, »the whole way and life«.

Sammentænkningen af disse to begrebstraditioner er et gennemgående træk i bogens bidrag. Hans Fink er i sine to bidrag om inde på den samme tankegang med sin definition af kultur som et hyperkomplekst begreb. Også han ønsker at fastholde begrebets dobbelttydighed af alment og relativt, af det, der definerer mennesket i relation til naturen, samtidigt som det definerer forskellige grupper af mennesker i relation til hinanden. Kultur der derfor såvel de særlige kunstneriske frembringelser (set »finkulturelle) som rammen for fælles menneskelige handlinger. Det kan ikke defineres entydigt, og er derfor velegnet til at udtrykke spaltninger og spændinger i gængse helhedsforestillinger samtidigt som det forsøger at skabe eller erkende helheder bag tilsyneladende spaltninger.

Hans Hauge nærmer sig problemstillingen gennem en analyse af Culture-begrebet i den engelske tradition. Det er forholdet mellem kulturbegrebet i den litterære og den antropologiske fagtradition, som interesserer ham. Kultur defineres som et sprog og litteraturen kan være/er en vigtig nøgle til kulturen fordi den repræsenterer en given kultur i »fortættet« grad. Hos Raymond Williams finder han en sammensætning mellem det litterære og det antropologiske kulturbegreb, hvor kultur fremstår som »an area of culture rather than an area of class«.

Hvor det engelske kulturbegreb kan betegnes som et bredt, åbent og deskriptivt begreb var det tyske længe tæt forbundet med et dannelsesideal. Henrik Kaare Nielsen giver et instruktivt overblik over kulturbegrebets udvikling i Tyskland især med henblik på de forestillinger om kultur som var centrale i meningsdannelsen i

den kulturelle og politiske offentlighed. Kulturbegrebet blev snævert knyttet til det tyske borgerskabs profilering af en egen identitet i modsætning til adelen, der »importerede« sine kulturelle forestillinger fra Frankrig. For det tyske dannelsesborgerskab var profileringen af en særlig social og kulturel identitet af afgørende betydning. Socialt var de uden reel indflydelse, men ved at tage patent på den dydige, autentiske, inderlige tyskthed kunne de distancere sig fra såvel den dekadente »civiliserede« adel som den »vulgære« pøbel. Kultur blev modstillet Zivilisation, forstået som det tillærte og overfladiske.

Kaare Nielsen viser hvorledes modsætningen kultur og civilisation ikke kun blev et modsætningspar indenfor samfunds- og kulturvidenskaben (Tönnies) men også dannede en basal referenceramme for f. eks. den officielle statslige propaganda i det tyske kejserrige, for siden at indgå en skæbnesvanger alliance med det nazistiske kulturbegreb. Samtidig dannede det tyske kulturbegreb (Herder: folkeånden) grundlaget for en egentlig kulturvidenskab.

Kulturbegrebet som et væsentlig redskab i opbygningen af en national identitet er også emnet for Torben A. Vestergaards artikel om kultur i dansk kulturforskning. Udviklingen af kulturbegrebet havde sammenhæng med den historiske situation hvor den absolutistiske verdensorden blev vendt på hovedet og den politiske orden fik sin legitimitet fra folket, ikke fra himlen. I opbygningen af den nationale identitet kom arkæologien til at spille en fremtrædende rolle, som den indehar den dag i dag. Arkæologien kunne dokumentere at »folket« havde en fortid, der svarede til nationalstatens grænser. Sammenkoblingen mellem arkæologi og dansk kultur betød at det arkæologiske kulturbegreb dominerede længe over de andre kulturvidenskaber. Kulturen var summen af enkeltelementer, i form af »fund« fra fortiden, enten det var konkrete materielle levn eller sagn og eventyr.

Centralt i den antropologiske diskurs om begrebet kultur står relationerne mellem »dem« og »os«, d.v.s. antropologiens forhold til sit objekt. Antropologiens ob-

jekt har altid været »de andre«, men i sin gennemgang af kulturbegrebet i antropologien påviser Ole Høiris, hvorledes studiet af »de andre« under de forskellige stadier af kulturbegrebets udvikling samtidig blev studiet af »os selv«. De »primitiv« kulturer kom ind i kulturhistorien gennem den evolutionistiske kulturopfattelse (Klæmm og Tylor). De repræsenterede »stadier« på menneskets vej fra natur til kultur. Gennem Malinowskis struktur-funktionalistiske studier blev de »primitiv« samfund atter centrale i kulturforskningen, fordi de var mere »gennemskuelige« end de moderne, komplicerede samfund. De blev laboratorier hvor forskerne kunne afdække fundamentale forhold som var skjult i vores egen kultur. Kulturen var ikke længere almen, men specifik, knyttet til et bestemt folk eller gruppe. Når alle folk besad hver sin helt specifikke kultur måtte de kunne ligestilles, ingen kultur var mere rigtig end andre, – heller ikke »vor egen«, den var nøjagtig så »eksotisk« som »de andre«. Da vi selv er produkter af »vor« kultur henter vi imidlertid de begreber, der skal beskrive »de andre« fra vor egen kultur, som vi derfor må forholde os kritisk til. Denne bundethed af egen kultur – etnocentrismen – kan forskeren ikke frigøre sig fra, – tværtimod er det erkendelsen heraf der bringer kulturskaben fremad.

Kirsten Hastrup tager i sit bidrag afsæt netop i dette forhold: etnografens delta-gelse i »de andres« kultur som forudsætning for at kunne afdække og »skrive« kulturen. I takt med antropologernes gradvise »trængen ind i« de eksotiske kulturers sociale systemer og tankeverden, opdagede de, at »de andres« tankeverden ikke var hverken mere eller mindre subtil end »vores«. »Videnskab« var ikke forbeholdt »de andre«, antropologerne blev bevidst om manglen på naturlighed i deres egen civilisation. Mødet med »de andres« mentalitet og tankeverden fik antropologerne til at indse, at den videnskabelige sandhed ikke længere kunne afdækkes, den måtte konstrueres. Sociale strukturer og kulturelle mønstre kan ikke ses, de må defineres gennem et kategorisystem, den subjektive og den objektive viden produceres samtidigt. I antropologien er kultur

ikke længere et system af elementer i en bestemt form, men et system af relationer. Relationer kan erkendes, men ikke observeres. Kultur er derfor en analytisk implikation og ikke en empirisk kategori på linje med f.eks. samfund.

Kulturer materialiserer sig imidlertid i forhold til og i kontrast til andre kulturer. I mødet mellem etnografen og den »fremmede« kultur registreres den »anden« kultur i relation til de punkter, hvor den adskiller sig fra forskerens egen kultur. Den fremmede kultur repræsenterer det, som etnografens kultur ikke er. Resultatet bliver en krydskulturel diskurs mellem de to objekter: »os selv« og »de andre«, og de to objekter kan ikke adskilles. Ved at forstå »de andre« i deres anderledeshed indser antropologen sin egen kulturs mangel på selvfølghed.

Dette synspunkt er spændende, fordi det markant adskiller »Århus-skolen« fra »Brede-skolen«. I det etnologiske livsformsbegreb, som det er udviklet af Thomas Højrup, arbejdedes også med forskerens »bundthed« af sin egen kultur. Forskeren er, som alle andre, en del af en livsform, og som sådan »blind« overfor andre livsformers tankeverden. Enslende begreber som »arbejde«, »familie« og »fritid« har vidt forskelligt indhold i de enkelte livsformer. Hvor Kirsten Hastrup imidlertid mener at konfrontation imellem kulturer gør forskeren seende, eller rettere erfarende, så mener Højrup at teorien alene kan gøre forskeren »seende« fordi en teori som opbygges strengt begrebslogisk kan modvirke »etnocentrismen«, d.v.s. at forskeren erfarer gennem sin egen kultur. Højrup mener altså, at denne situation kan og bør undgås gennem teoriens stringens mens Hastrup mener, at den hverken kan eller skal undgås, idet det er erfaringen af den fremmede realitet som kendetegner antropologien. Det erkendelsesteoretiske brud som indtræffer ved mødet med »de fremmede« er nødvendigt for udviklingen af teorien om kultur.

Bogens indlæg sammenholdes af deres forsøg på at indkredse et nyt kulturbegreb, der rummer såvel det »gamle« danselsbegreb som den nye opfattelse af kultur som levet liv. Sammentænkningen

af de to begreber virker spændende, men det er spørgsmålet om det fører frem til et operationelt kulturbegreb. Det gamle dannelsesbegreb, der stadigvæk er dominerende i den offentlige debat, er ikke som det antropologiske kulturbegreb forankret i en materiel virkelighed, det knytter sig primært til ideernes verden og til produkterne af disse ideer. Samtidigt har det gennem århundreder haft en hierarkiserende effekt: noget kultur var finere end andet og nogle mennesker havde tilgnet sig mere af den kultur end andre. Derfor var der en videnskabelig begrundelse for en »kultiveret« afstandtagen fra »de andre« – de ukultiverede og primitive, hvad enten de boede i stammesamfund i Afrika eller i industribyernes arbejderkvarter. De to kulturbegreber kan derfor først indgå i et fælles dobbelsidigt kulturbegreb når kvalitetsbedømmelsen af kulturelle frembringelser fjernes, ellers risikerer man at arbejde med et begreb der kan legitimere sociale uligheder.

Hvor bd. 1 indkredser forskellige kulturteorier på det teoretiske plan rummer bd. 2 en lang række bidrag der præsenterer nyt og spændende empiriske materiale fra aktuel kulturhistorisk forskning i et tværvidenskabeligt perspektiv. Bogen er opdelt i tre hovedafsnit, hvoraf det første behandler kulturhistoriens historiografi, det andet giver eksempler på levevilkårs og livsformsstudier, mens den tredje arbejder med bevidstheds- og mentalitetshistorie. I det første afsnit sættes nutidige problemstillinger i relation til den kulturhistoriske tradition i Danmark, sådan som den groede frem uden for faghistorikerens række.

Poul Porskær Poulsen har skrevet det indledende bidrag om den kulturhistoriske tradition i dansk forskning. Udgangspunktet er Troels Lunds og Hugo Matthiessens forfatterskaber. Troels Lunds kultursyn har store ligheder med den nye kulturhistoriske forskning. For ham er begivenhedshistorien kun en svag afglans af den egentlige historie: kulturstrømmens pulseren gennem menneskenes liv og konkrete hverdag. Hugo Matthiessen er også langt forud for sin tid med sin interesse for studier af marginaliserede mennesker eller befolkningsgrupper.

Gennem studiet af f.eks. bødlens vilkår afdækker han en marginal-gruppens levevilkår og samtidig ser han den som spejl for samtiden. Gennem synet på de »anderledes« og udstødte fortæller den respektable verden om sig selv og sine egne normer.

Traditionerne fra den gamle danske kulturhistorie falder fint i tråd med problemstillinger i den nye kulturhistorie. Forfatteren nævner specielt den kulturopfattelse som præsenteres af de svenske etnologer J. Frykman og O. Löfgren i bogen »Den kultiverede människan«. Her defineres kultur som »det filter, hvorigennem mennesket skaber sit verdensbillede«. Forfatteren tager afstand fra »Brede«-skolens – og især P. O. Christiansens kraftige kritik af forsøgene på at sammentænke historie og antropologi til en historisk antropologi. Han finder ingen egentlig strukturel modsætning i de to fags målsætning. Også for historikeren er det af interesse at afdække strukturen bag begivenhederne og nå frem til et totalt billede af »virkeligheden«.

Marianne Groth Bruun vurderer kvindeforskningens position i forhold til kulturhistorien ud fra to nye samleværker, Kvindfolk (dansk) og Kvinnenes Kulturhistorie (norsk). Også indenfor den kulturhistoriske forskning er det påkrævet med et kvindespecifikt perspektiv. Hun tager udgangspunkt i sine egne undersøgelser af De danske Husmoderforeninger og påviser hvorledes foreningen fungerede som formidler af samfundets mandligt strukturerede verdensbillede til kvinderne. Den medvirkede dermed til at fastholde kvinderne i en opfattelse af husarbejdet som et specifikt kvindearbejde, uden reel samfundsmæssig betydning. Den traditionelle kulturhistorie har – som historievidenskaben iøvrigt – brugt det mandlige verdensbillede som norm. Skal kulturhistorien rumme menneskenes samlede erfaringer må kvindernes erfaringer også afdækkes for at kunne indgå i det kulturhistoriske helhedsbillede.

Vagn Wählén har skrevet det tredje bidrag til dette afsnit om historiefagets udvikling. Fagets udgangspunkt var statens og administrations behov for legitimering og selvforståelse, og seriøs historisk

forskning byggede på de offentlige arkivers og overklassens skriftlige efterladenskaber. I takt med Danmarks udvikling fra en feudal stat til et industrikapitalistisk samfund skete der en udspaltning af en række discipliner fra den historiske forskning, som økonomisk historie og kirkehistorie. Discipliner som kulturhistorie, uddannelseshistorie og lokalhistorie voksede frem ude omkring i landet på folkelig basis uden nogen større tilknytning til det »professionelle historiske formskærslav« på universiteterne. Andre lærerstole kom til (Materiel folkekultur i København, politoloiske og sociologiske fag ved Århus Universitet). Først indenfor det sidste årti er der sket en udvidelse af historiefagets interesseområde, først mod en bred samfundshistorie, siden mod en kulturhistorie med inspiration fra mange forskellige teoretiske indfaldsvinkler. Kulturhistoriens rum og tema omfatter samspillet mellem de materielle/økonomiske, de sociale og de bevidsthedsmæssige afærer indenfor samfundstotaliteten. Dens teori og metodik forudsætter inddragelsen af antropologiske struktur- og funktionsanalyser og nødvendiggør brug af teknikker og teorier for indlevelse i »andres« mentale og bevidsthedsmæssige forhold. Kulturhistorien er andet end klassisk historie med udeladelse af statspolitikken. Den eksisterer i et skæringspunkt mellem antropologi, etnologi og historie.

Man savner endnu et bidrag i dette første afsnit, nemlig en specificering af arbejderkulturforskningen i relation til kulturhistorisk forskning. Netop i forlængelse af indlægget om kvindehistorie havde det været naturligt fordi udgangspunktet er det samme, arbejderkultur som en anden synsvinkel på kulturhistorien, en synsvinkel, hvor det ikke er den dominerende, men de domineredes kultur som indkredses, ofte en kultur, der ikke er dokumenteret i de skriftlige kilder.

I bindets andet hovedafsnit, »Kulturhistorie, levevilkår og livsformer«, præsenteres forskellige kulturhistoriske studier spændende fra beskrivelser af hverdagsliv og vilkår med eksempler hentet bl. a. fra museerens arbejdsområder til teoretiske overvejelser over studiet af livsformer.

Artiklen »Paradis af ørke« af Carsten Bach Nielsen er et eksempel på hvorledes kunsthistorikeren kan arbejde sig hen mod en kulturhistorisk – og ikke en æstetisk – syntese i sit arbejde med billedanalysen. Udgangspunktet er en række venetianske kobberstik med bibelske motiver fra 1700-årene der gang på gang dukker op som forlæg for væg- og panelmalerier i kirker, på herregårde og større bøndergårde i Danmark. Hvorfor benyttes der netop venetianske forlæg, hvad er baggrunden for at motiverne sammenkæder det bibelske og det pastorale, og endelig – hvorfor netop i den danske provins. Venedig var et yndet mål for samtidens overklasse, og venetianske kunstnere engageredes til dekorationsopgaver i Tyskland, England og Sverige. Samtidig spredtes kendskabet til den venetianske kunst gennem kobberstik, der kunne anvendes som direkte forlæg til malerier. Yndede motiver var pastorale scener, der illustrerede bibelske motiver. Det er især i Nørrejylland, i kirker og på herregårde at disse forlæg genfindes i det danske dekorationsmaleri. For at forstå forkærligheden for motivvalget afdækker forfatteren hyrdetemaets historie i den europæiske kulturkreds. Den pastorale symbolik rummer drømmen om det tabte paradis, fjernt fra de »civiliserede« højkulturer. Men det er ikke naturen som sådan der dyrkes. Pastoralen er et billede på menneskets trang til at søge sig selv. Den knytter an til en europæisk tradition om eneren, der skaber sin egen tilværelse (Robinson Crusoe).

Forfatteren dokumenterer, at valget af de venetianske motiver på dansk grund ikke er en tilfældighed. De har appelleret til »bestillerne«, den »nye« nordjyske »adel«, der i stor udstrækning var »opkomlinge« med rod i borger- og bondeslægter. Den gamle ofte forgældede, adel solgte deres godser til denne nye klasse af »strugglers«, som hermed kunne købe sig en position, de ikke besad gennem fødslen. De jydsk godsejere kunne ikke prale af deres gamle slægter, men de kunne genfinde elementer af deres egen historie i patriakernes historie. De bibelske motiver var velkendte og forståelige i modsætning til den antikke

mytologi, som det samtidige dekorationsmaleri ellers ofte benyttede sig af. I den venetianske rokokko genfandt de »nye« godsejere en ulyst til at indgå i samfundets faste rammer og konventioner, en situation og de genkendte fra sig selv.

Det følgende bidrag »Om at skabe kulturhistorie« beskriver tre konkrete museumsprojekter som eksempler på museernes bestræbelse på en mere aktiv og udadvendt indsamlings- og forskningspolitik. De tre projekter udgør dele af en samtidsdokumentation: En arbejdsdragsregistrering, der beskriver dragtens brug i nutiden, spændende fra en oliefabrik til et symfoniorkester. Her er det menneskene selv der er undersøgelsens objekt. En registrering af et hus i Lemvig (håndværk og modehandel) og dets beboere gennem tiden. Huset havde tilhørt den samme familie i mange generationer. Endelig er der Frederiksbjergprojektet, der beskriver arbejderboligen igennem flere perioder med udgangspunkt i menneskene og deres boliger. Bydelen forandrede karakter i takt med de generelle samfundsmæssige ændringer fra en »ung« industriarbejderbydel med en homogen befolkning til et blandet kvarter med studenter og akademikere som dominerende indslag. Projekterne er eksempler på museernes nye indsamlings- og forskningsprofil, hvor man aktivt opsøger det materiale, man ønsker at indsamle og/eller dokumentere. Museerne udvælger nu således bevidst det kilde-materiale, som skal bevares for eftertiden, hvor denne udvælgelse tidligere skete tilfældigt, afhængigt af hvilke genstande folk selv anså for »passende« at tilbyde museet. Den aktive indsamlingspolitik styrer nok udvælgelsen men giver også fordybet kundskab om tingenes brug og funktion, hvilken sammenhæng de er en del af.

John T. Lauridsen har i sin artikel om Borgerkultur i 1500- og 1600-tallet kritiseret ældre tiders opfattelse, at kun adlen havde et sådant niveau af dannelse og kultur, at de kunne fungere som statsbærende klasse i den fremvoksende centralstat. Men inddragelse af kulturhistorisk materiale (bygningskultur, boligindretning) demonstreres, hvorledes storbor-

gerskabet er »på linje med« adelens førende lag allerede omkring 1600. Storborgerskabet inddrages da også på ledende poster i statsadministrationen samtidigt med enevældens indførelse.

Poul Holm præsenterer det store fællesnordiske projekt om Kattegat-Skagerak og giver eksempler på dets hidtidige forskningsresultater. Projektet er udsprunget af ideen om Kattegat-Skagerak som fælles havorienteret kulturområde, med ensartede levevilkår og hyppige kulturelle forbindelser gennem handel, fiskeri og turisme. Et område, der klart dokumenterer at de kulturelle grænser ikke sammenfalder med administrationens og den officielle historieskrivnings grænser.

Steen Busck gennemgår kritisk livsformsbegrebet, som det er udviklet af Thomas Højrup. Han har vanskeligt ved at se nødvendigheden i dets udvikling, idet han finder det blot er et camoufleret klassebegreb. Et af de punkter han kritiserer er den grundlæggende antagelse, at et samfund må indeholde flere sameksisterende produktionsmåder, som så giver basis for fundamentalt forskellige livsformer. Ligeledes stiller han sig skeptisk til livsformsbegrebets pointering af fundamentale begrebslige forskelle i sproget (begrebet arbejde f.eks.). Derfor finder han ikke at teorien kan bibringe forskningen noget nyt, kun arbejdsmetoden med sin anvendelse af feltarbejde og registrering af hverdagsliv. Busck diskuterer imidlertid ikke livsformsteoriens udfordring i relation til klassebegrebet. Hvor den klassiske marxisme opererer med forskellige former for bevidsthed afhængigt af, hvorvidt man har indset sin dominerede position i samfundet eller ej (arbejderklassens potentielle revolutionære bevidsthed), så understreger livsformsteorien, at livsformer vil søge at opretholde, og ikke ændre, vilkårene for sin eksistens. Den revolutionære arbejder er snarere et romantisk billede i karrierelivsformens bevidsthed end det er en realitet i arbejderkulturen.

I bindets sidste afsnit om »Kulturhistorie, mentalitet og bevidsthed« præsenteres en række bevidstheds- og mentalitetshistoriske problemområder, som religiøse vækkelser, folkelig læsning og

spørgsmålet om eksistensen af en dansk mentalitet.

Ironisk nok er to af bidragsyderne, Thomas Bloch Ravn og Uffe Østergaard inde på tankegange, der ligger tæt op ad det af Busck så forkætrede livsformsbegreb. Den særlige politiske kultur, som Østergaard afdækker, og den særlige økonomiske kultur, som Bloch Ravn omtaler har netop deres rod i en bestemt samfundsgruppe eller livsform, den selvstændige livsform. Det særligt danske ligger måske netop i denne livsforms sejhed og gennemslagskraft. Bondebrug forsvinder, men livsformen genskaber sin eksistensbetingelser på ny blandt fiskere, håndværkere, blandt handlende og små virksomhedsejere, i by og på land.

Uffe Østergaard har i sit meget velskrevne og let ironiske (typisk danske!) essay om bønder og danskere givet sig i kast med den vovelige opgave at afdække, hvorvidt der findes en særlig dansk politisk kultur. Det er det »fælles danske« han søger at afdække – det lag i mentaliteten, der er fælles for herskende og beherskende. Østergaard finder en dansk egenart centreret omkring folkeligheden som begreb. I det danske samfunds udvikling fra enevældig stat til demokratisk kapitalisme kom klassen af agrarkapitalister, gårdmændene, med familiebruget som forudsætning for driften, til at spille en dominerende rolle i udformningen af en ny politisk bevidsthed. Grundtvigs opfattelse af folkelighed og frihed fik en afgørende betydning for udviklingen af gårdmændenes særlige nationale og politiske bevidsthed, en bevidsthed præget af selvsikkert bedreværd, af snusfornuft og moderation. Ideologi og den særlige agrarøkonomiske struktur med de mange mellemstore gårde skabte i forening de specifikke forudsætninger for et mellem-lagssamfund, der hyldede kompromiset fremfor det ekstreme løsninger.

Gennem andelsbevægelsen, uddannelsessystemet og den særlige danske konstruktion: folkekirken, spredtes bondebevægelsens selvforståelse til hele befolkningen. Østergaard mener således, at socialdemokratiet helt afgørende blev præget af grundtvigianismens folkelighedsbegreb. Partiets omdefinering af sin

egen rolle fra et klasseparti til et folkeparti var en logisk følge af denne politik og klassesamarbejdet med de radikale medvirkende til at cementere en særlig dansk politisk kultur. Østergaard inddrager ikke arbejderbevægelsens kulturelle organisering i denne debat, men der er klare lighedspunkter mellem arbejderbevægelse og andelsbevægelse politisk-organisatorisk såvel som kulturelt. Der går en lige linje i ordvalg og sprogbrug fra Grundtvig over Jeppe Aakjær til Oskar Hansen! Socialdemokratiet opbyggede et velfærds-samfund der baserede sig på en overførsel af indkomster mellem de enkelte grupper i samfundet, og ikke, som i Sverige, på en direkte styring af det økonomiske liv og den industrielle udvikling. Den tredje vej mellem kapitalisme og socialisme har som utopi haft en stor betydning i dansk politik.

Thomas Bloch Ravns bidrag om »Fortiden i nutiden« behandler især mentalitetshistoriens centrale betydning i den kulturhistoriske nyorientering. Den har – i Danmark – inkorporeret det bedste fra den marxistiske forskningstradition og knytte an til en civilisationskritik. Med eksempler fra engen forskning viser han, at den i dag herskende økonomiske logik er historisk og kulturelt bestemt, og at andre logikker – f.eks. en moralsk økonomi med historisk baggrund – overlever midt i vor tilsyneladende monolitiske konkurrenceøkonomi. Denne historisk forankrede økonomi konstituerer en særlig dansk økonomisk kultur, med rødder tilbage i håndværkerlavens og bondesamfundets opfattelse af fair prisdannelse (den selvstændige livsform?).

Johan Fjord Jensen er inde på samme mulighed, at tidligere former for forståelse og social praksis trods ændrede ydre samfundsforhold kan leve videre gennem sine virkninger, og han søger at udrede, hvorledes disse immaterielle kulturelle lag kan graves frem. Med udgangspunkt i en konkret ægteskabssag fra 1700-årene udreder han forholdet mellem de nye borgerlige normer og den »gamle« feudalkultur. Slægtssamfundets betoning af ægteskabet som en kontrakt mod borgerskabets betoning af individets ret til følelser.

Vagn Wåhlin tager udgangspunkt i sit arbejde med de folkelige religiøse bevægelser (Indre Mission) i sit indlæg om »Religion, mentalitet og bevidsthedshistorie«. Han mener at kunne udpege en række principielle forhold ved studiet af religiøse bevægelser. Han finder, at den videnskabelige rationalitet ikke formår at indfange det centrale i det religiøse sprog og peger derfor på det nødvendige i forskernes direkte indlevelse i de religiøse oplevelser. Først herigennem kan man forstå vækkelsen som den totaloplevelse det er – en overgangsrite hvor alle tidligere relationer ændres og en ny orden opstår.

Synspunktet er sympatisk og ligger tæt på antropologernes krav om erkendelse gennem deltagelse i en anden kulturs hverdagsliv. En religiøs oplevelse er imidlertid så »total«, at forskerne risikerer et andet problem som i antropologien kaldes at »go native«, dvs. at identifikationen med og indlevelsen i de andres kultur bliver så total, at det demere bliver muligt at distancere sig fra oplevelsen og bearbejde den til videnskabelig indsigt.

Forholdet folkekultur-elitekultur er en velkent problemstilling i etnologisk forskning, måske mest fremragende behandlet af Robert Redfield i hans essays om »the Great« og »the Little Tradition«. Henrik Horstbøll behandler temaet i relation til folkebøgernes udbredelse og indhold. Folkebøgerne var masseproduceret »trivial«-litteratur hvis indhold var en blanding af moralsk opbyggelige historier, håndbøger, almanakker og underholdning. Ofte med en ironisk brod til det etablerede stadssamfund og åbenbare samfundsmæssige urimeligheder. Deres indhold var en kilde til bekymring for overklassen, som hellere så at de lavere klasser tilbragte deres (fri)tid med at lytte til nyttig højtlesning af opbyggelige skrifter. Det folkelige i folkebøgerne var ikke så meget deres indhold, men deres udbredelse. De gav almuens en uafhængig mulighed for selv at vælge sin litteratur.

Martin Zerlang indkredser nogle væsentlige sider af forholdet mellem litteraturhistorie og kulturhistorie. Litteraturen ses og fortolkes nu i vekselvirkning med samfundet og dets kulturelle møn-

stre. Disse vekselvirkninger relaterer sig såvel opad-nedad i den sociale pyramide som geogradisk udad til andre kulturer i en center-periferi-tankegang. Som disciplin blev litteraturhistorien til i et samspil mellem ændret historieforståelse og modernitetens fremtræden i oplysningstiden, hvor forandring og fremskridt blev nye og positive elementer i en kulturel helhedsforståelse. Med romantikken rettedes helhedsforståelsen kulturelt set bagud i historien og koncentreredes om nationen, mens naturvidenskaben udskiltes og prægedes af en civilisationsoptimisme. I 20. århundrede isolerede nykritikken, formalismen og strukturalismen litteraturen fra dens sociale og kulturelle kontekst. I 1970'erne slog inspirationen fra både Marx, semiologi og Freud igennem i et broget mønster med en enorm udvidelse af interessefeltet til følge. En bevidsthedshistorie kæmpede sig frem under stadig konflikt med stoffet, som ikke altid lod sig indordne under teorierne. Den sidste bølge repræsenteredes af mentalitetshistoriens gennemslag i litteraturforståelsen og det helhedssyn, der her præsenteres. Mentaliteten ses som en matrix til at forstå det menneskelige »fælles« som gør, at selv modsætninger i stedet for kaotiske bliver forståelige.

Hvor der i bd. 1 var sammentænkning af de mange teorier til et helhedsbegreb, som gjorde læsningen spændende, er det her spændevidden og mangfoldigheden i indlæggene som fængsler. Det er altid spændende at blive præsenteret for solid velfunderet empiri. Samtidig gribes man af en næsten nostalgisk følelse, i positiv forstand. Mange af problemstillingerne har man selv arbejdet med som »Brede-etnolog«. Gennemgangen af f.eks. Huge Mathiessens forfatterskab, det lundsenske kulturbegreb og Tübingen-skolens materielt forankrede hverdagskultur var jo stadier i ens egen vej til den etnologiske »erkendelse«. Heri ligger nok bogens største udfordring til »de andre« (eller »os«) fra »Bred«-skolens etnologiske tradition. Bidragene rummer diskussioner af en lang række forskellige kulturteorier, som man nu har forladt i Brede. For 10 år siden var spektret her lige så bredt, siden koncentrerede man

alle kræfter om at fravælge de teorier, der ikke kunne betragtes som tilstrækkeligt logisk opbyggede og holdbare. Tilbage stod det meget omfattende, men på sine punkter også meget svært tilgængelige livsformsbegreb, et begreb der overbeviser ved sin logiske konsistens, men samtidig skræmmer, fordi det udelukker en debat af netop den karakter, som skrift-rækken Kulturstudier demonstrerer. Kan »vi« lære noget af »dem«?

Kulturstudier bd. 1 og 2 handler om kul-

turteori, og selv om stoffet på mange måder er svært tilgængeligt er hovedparten af indlæggene skrevet i et letlæst, og veloplagt sprog. Skriftserien henvender sig især til »inderkredsen« ved universiteterne og andre forskningsinstitutioner, men det er synd hvis læserskaren indskrænkes hertil. Mange af indlæggene vil være velegnede i gymnasiernes undervisning, især de mere empirisk funderede indlæg i bd. 2.

Annette Vasström

Indsendt litteratur

- ALLE TIDERS ODSHERRED 1989. (Red.): Ole Strandgaard. Udg. af Odsherred Museum. ISSN 0108-9846.
- ANDERSEN, POUL: På tur med Biehl – i Graasten. Sønderjyske billeder 2. Historisk Samfund for Sønderjylland, Aabenraa 1989, 48 s., rigt ill. Kr. 90,-, 60,- for medlemmer.
- ASK. Tidsskrift for dansk folkekultur nr. 11, 1989. 36 s. ill. ISSN 0109-4718. Kr. 35,-.
- EBELTOFT ARKIVERNE 1842–1970 ved Harry Christensen. Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland. 1989. 172 s. ill. ISBN 87-89039-08-4.
- FUSSINGØ. (Red.): Frits Nicolaisen & Palle Schødt Rasmussen. Udg. af Randers amts historiske Samfund. Randers 1989. 234 s. ill. Kr. 152,-, medl. kr. 112,-. ISBN 87-87416-32-8.
- FYNSKE MINDER 1989. Odense, Odense Bys Museer, 1989. 200 s. ill. ISBN 87-87162-34-2.
- GRANDELL, AXEL: Historiska studier i folkliv. Åbo Akademis Förlag. Åbo 1989. 149 s. ill. ISBN 951-9498-47-8.
- HISTORISK AARBOG FRA RANDERS AMT LXXXIII. Udg. af Randers Amts Historiske Samfund 1989. 136 s. ill. Kr. 105,-, medl. kr. 90,-. ISSN 0108-4100.
- HÆSTRUP, JØRGEN: Far, Folk og Fisk. Træk af min fars lystfiskerliv ca. 1900–1937. Odense Universitetsforlag 1989. 84 s. ill. Kr. 128,-. ISBN 87-7492-721-3.
- JANSEN, HENRIK M.: Elvira Madigan og Sixten Sparre. Som samtiden opfattede dem – og 100 år senere. Skrifter fra Svendborg & Omegns Museum, Bind 21. Svendborg 1989. Kr. 98,-. ISBN 87-87769-09-3.
- JENSEN-PIONER, ADOLF: Krybskytteliv. Forlaget Skippershoved 1989. 124 s. ill. Kr. 148,-. ISBN 87-89224-08-6.
- JOHNSEN, JOHN: PETER – En historie fra grænselandet. Udg. af Forlaget Kulturbøger. Ringø 1989. 112 s. ill. Kr. 82,-. ISBN 87-88327-123-2.
- JONASEN, OTTO: DREJØ – »Øen midt i verden«. Svendborg & Omegns Museum. 1989. 144 s. ill. Kr. 120,-. ISBN 87-87769-336.
- KJÆRGAARD, THORKILD: Danmark og den franske revolution / Le Danemark et la revolution francaise. Det kongelige Bibliotek. 1989. 125 s. ill. Kr. 75,-. ISBN 87-7023-376-4.
- KOEFOED, H. A.: Ventosal. En bornholmsk håndværkers rejsedagbog fra 1907. Rønne, Bornholms Tidendes Forlag, 1989. 32 s. ill. ISBN 87-87373-69-5.
- KRUSE, HANS: Læreri og skoletanker. Kjellerup, Blicheregnens Museum. 1989. 20 s. ill. Kr. 10,-. ISBN 87-982951-3-6.
- KUSTBYG I FÖRÄNDRING 1650–1950. John Rogers (red.). Meddelelser fra Familiehistorisk projekt. Historiska Institutionen. Nr. 8. Uppsala 1989. 130 s. ISBN 91-506-0726-x.
- NORD NYTT. Nordisk tidsskrift for folkelivsforskning. 36. Lyngby 1989. 128 s. ill. ISSN 0008-1345.
- NORD NYTT. Nordisk tidsskrift for folkelivsforskning. 37. Kulturteori. Lyngby 1989. 152 s. ill. ISSN 0008-1345.
- NORD NYTT. Nordisk tidsskrift for folkelivsforskning. 38: Tysk etnologi. Brede, Institut for europæisk folkelivsforskning, 1989. 128 s. ill. ISSN 0008-1345.

- NORD NYTT. Nordisk tidsskrift for folkelivsforskning. 39: Formidling af landbokultur – historien om et image. Brede, Institut for europæisk folkelivsforskning. 1989. 80 s. ill. ISSN 0008-1345.
- ORD & SAG 9. Red.: Viggo Sørensen. Udg. af Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning. Århus 1989. 52 s. ill. ISSN 1008-8025.
- PLOV, CHRISTINE: Lærerhjem og lærerindeliv. Sønderjyske levnedsløb Nr. 27. Historisk Samfund for Sønderjylland, Aabenraa 1989. 140 s. ill. ISBN 87-7406-047-3.
- REHDER, F., STOBINSKY, A., DETTLAFF, S.: Volksleben, Kirche und Obrigkeit in Schleswig-Holstein. Karl Wachholtz Verlag. Neumünster 1989. 452 s. ISBN 3 529 2470-8.
- REVISION OVER GRAM OG NYBØL GODSER 1761. Udg. Historisk Samfund for Sønderjylland. V/ Peter Kr. Iversen. Aabenraa 1989. 441 s. Kr. 183,- (for medlemmer kr. 122,-). ISBN 87-7406-039-2.
- SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1989. Udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland. V/ Knud Fanø & Lars N. Henningsen. 607 s. ill. ISSN 0106-4452.
- SØNDERJYSKE ÅRBØGER. REGISTER 1889–1989. Udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland. V/ Børge L. Barløse. 487 s. Kr. 150,-. ISBN 87-7406-043-0.
- ZEUTHEN, GEORGE: Caramba – for pokker. Faaborg kulturhistoriske Museer 1989. 136 s. Kr. 96,-. ISBN 87-88421-07-4.